

PILIAKALNIŲ AIKŠTELIŲ IŠPLANAVIMAS

Kultūrinis sluoksnis

Už medinių pilių sienų slėpėsi, gynėsi ir gyveno žmonės. Jų palikti pėdsakai yra kultūrinis sluoksnis. Pastarojo tyrinėjimai pateikia įvairios medžiagos apie pilies vidaus gyvenimą.

Kultūrinis sluoksnis yra būdingas vi-
siems vėlyviesiems piliakalniams. Tiesa,
dabartiniu metu jis aptiktas tik 46% visų
piliakalnių, tačiau turimi duomenys nėra
patikimi, atsiradę, ko gera, dėl mūsų
menko išprusimo. Visi vėlyvieji piliakal-
niai yra su kultūriniu sluoksniu, galbūt
išskyrus vieną kitą, kuris liko iki galo
neįrengtas. Tie daugiau kaip 50% pilia-
kalnių, apie kurių kultūrinį sluoksnį duo-
menų nėra, yra apardyti arba plačiau ne-
žvalgyti. Geras paviršutiniškų žvalgymų
pavyzdys yra Grigaičių Pilalė. Iki tyri-
nėjimų ji buvo laikoma esanti be kultūrinio
sluoksnio (LAA. 1975. P. 67), kasinėjimų
metu aikštelės pakraštyje surastas ne tik
15 cm storio sluoksnis, bet ir įvirtinimų
liekanos (Žulkus V. 1988. P. 4).

Vėlyvieji piliakalniai daugiausia įrengti
ankstesnio laikotarpio piliakalnių vietoje,
todėl kultūriniai sluoksniai yra chro-
nologiskai skirtingi, o vėlyvesnieji dažnai
būna apardyti ar net visai suardyti (Berz-
gainiai). Piliakalniai tik su vėlyvučiu kul-
tūriniu sluoksniu reti (Šeimyniškėliai).
II tūkstantmečio pradžios piliakalnių kul-
tūrinis sluoksnis skiriasi ir savo kon-
sistencija. Daugiausia tai būna papras-
čiausiai pilka žemė su įvairiausiais radi-
niais, o, jeigu ant jos stovėję pastatai sude-
ginti, sluoksnis prisotintas degėsių. Pilka
žemė ne visuomet gerai skiriasi nuo pa-

prasto miškožemio ar dirvožemio, todėl
sunku identifikuoti ją kaip piliakalnių
kultūrinį sluoksnį.

Jau seniai pastebėta, kad storiausias
kultūrinis sluoksnis yra aikštelės pakraš-
čiuose bei prie pylimų. Aikštelės centrinė
dalis dažniausiai yra su nestoru sluoksne-
liu ar visai be jo. Ši kultūrinio sluoksnio
išplitimo savybė yra visų laikotarpių
Lietuvos piliakalnių bruožas. Aiškinama
ji gana skirtingai, tačiau II tūkstantmečio
pradžios piliakalniuose šis sluoksnis
susiformavo ir išliko veikiant dviem skir-
tingiems procesams - sluoksnio augimui ir
irimui. Kultūrinį sluoksnį storino aikšte-
lių pakraščiuose (taip pat ir prie pylimų)
buvę statiniai bei aikštelės paviršiaus nive-
liacija nukasant žemes į pakraščius.
Sluoksnio suardymai susiję su žmonių
veikla paliktuose piliakalniuose. Tada dau-
giausia nukentėdavo būtent aikštelių pa-
kraščiai, o pylimų papėdžių kultūrinį
sluoksnį užklodavo iš ardomų pylimų pate-
kusi žemė.

Supiltiniai sluoksniai

Su kultūriniu sluoksniu glaudžiai sie-
jasi supiltiniai sluoksniai. Jie žinomi tik
iš vėlyvųjų piliakalnių. Paprastai tai gana
grynas gruntas: smėlis, priemolis, molis,
paimitas kažkur iš kitur ir supiltas dažniau-
siai aikštelės kraštuose, norint ją padidinti.
Tokie supiltiniai žemės sluoksniai papras-
tai būna kelių metrų storumo. Mažulonių
piliakalnio šiaurės vakarinis šlaitas (jo
aukštis 12 m) yra ištaisai supiltas iš įvairios
žemės. Aukštadvario piliakalnio aikštelė

padidinta trečdaliu, supilant žemes (Вол-
кайре-Куликаускаене Р. 1971. С.1074). Vai-
तिकūнų piliakalnio aikštelė praplėsta į
upelio pusę 5-8 m (Merkevičius A. 1980.
P. 26), kituose piliakalniuose supiltiniai
sluoksniai (dažniausiai molis) dengia visą
aikštelę. Tokios rekonstrukcijos dažnai bū-
davo po pilį ištikusių nuniokojimų, ją iš
naujo atstatant. Kernavės Mindaugo Sosto
piliakalnyje apie metro storio smėlio ir
molio sluoksnis supiltas po 1365 m. pilies
sunaikinimo (Volkaitė-Kulikauskienė R.
1982. P. 29-30). Maišiagalos piliakalnyje
rastas net 2 m storio gryno plūkto molio
sluoksnis, skyręs du XIV a. antrosios pusės
(1365 ir 1390 m.) kultūrinius sluoksnius
(Kulikauskienė R. 1974. P. 27) (91 pav.).

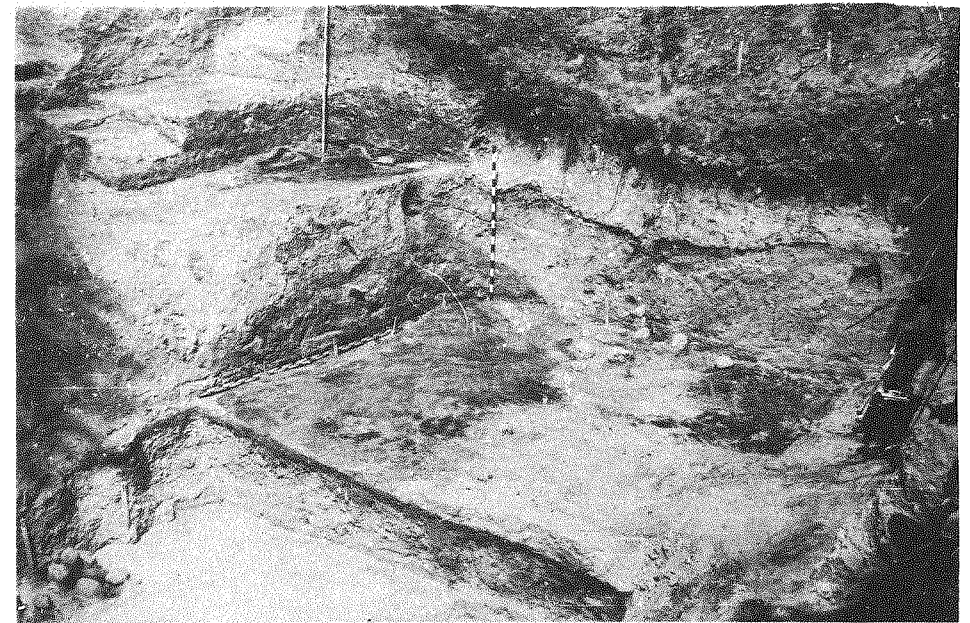
Pagaliau yra piliakalnių, kurie kone visi
suformuoti iš supiltinės žemės. Minėtasis
Maišiagalos piliakalnis II tūkstantmetyje
buvo paaukštintas 5-5,4 m. Varnupių pi-
liakalnyje ankstyvasis I tūkstantmečio kul-
tūrinis sluoksnis pasiektas beveik 5 m gy-
lyje (Kulikauskas P. 1974. P. 105), nors pi-
liakalnio šlaitai 7-12 m aukščio (92 pav.).
Piliakalniai su daugiametriniais supiltiniais

sluoksniais būdingesni lygumoms (Paš-
lavantys, Šakališkiai). Savotiškas pilia-
kalnio aikštelės plėtimas buvo pylimų di-
dinimas ir platinimas į išorės pusę, net už-
pilant ankstesnių pylimų papėdėje
buvusius griovius (Apuolė).

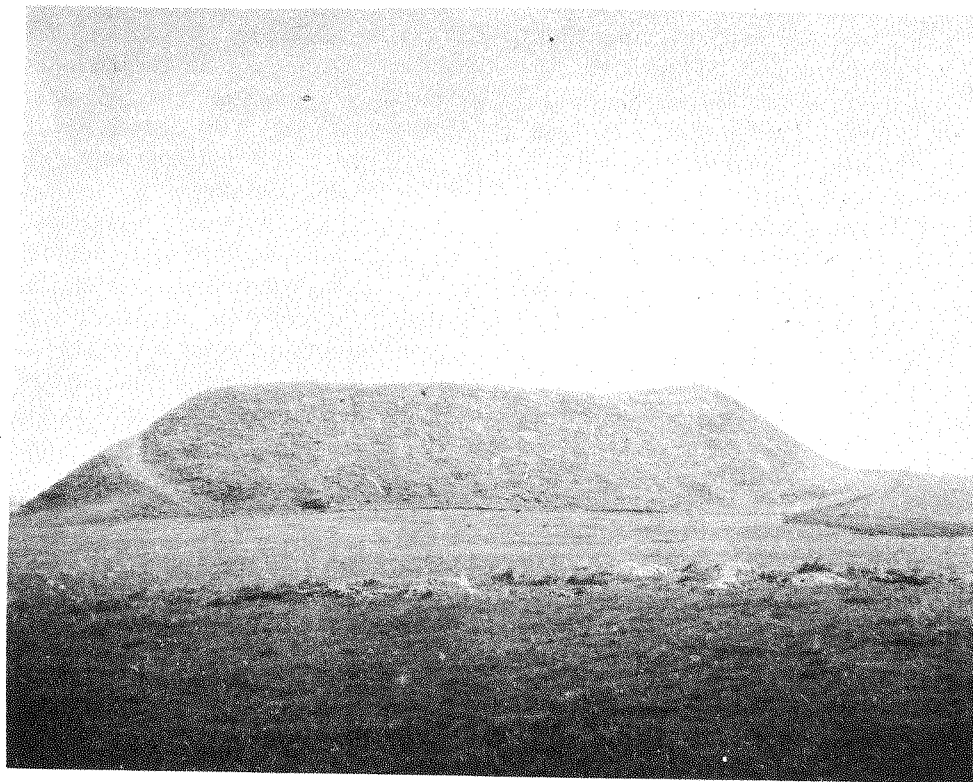
Visi supiltiniai sluoksniai yra labai ne-
turtingi archeologinių radinių ar net visai
be jų, tačiau labai gerai išskiria kultūrinio
sluoksnio horizontus. Jų painioti su
tikruoju kultūriniu sluoksniu ir taip jį va-
dinti nereikėtų net ir tais atvejais, kai bū-
davo panaudojamas ankstesnių gyven-
viečių kultūrinis sluoksnis (Guogai,
Dovainonys).

Stulpiniai pastatai

Vienas svarbiausių piliakalnių tyri-
nėjimų uždavinių - nustatyti, kaip išpla-
nuotos aikštelės ir kas jose buvo pastatyta.
Tačiau pastatų liekanų rasta toli gražu ne
kiekviename kasinėtame vėlyvajame pilia-
kalnyje. Priežasčių keletas: dideli kultūri-
nio sluoksnio suardymai bei rentininė
pastatų konstrukcija, nepaliekanti ryškes-

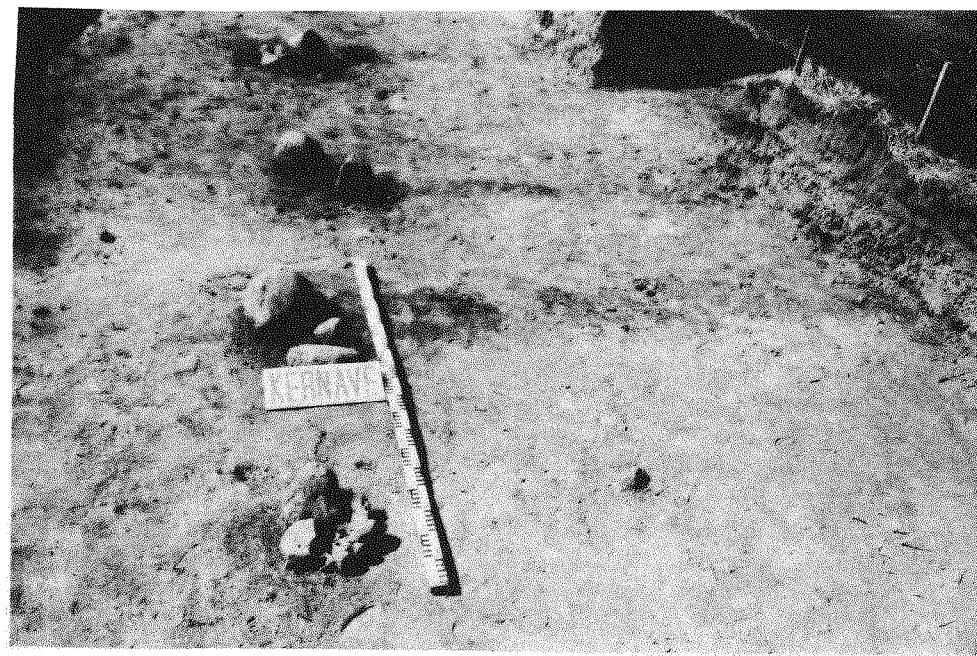
91 pav. Maišiagalos piliakalnio užplūktas kultūrinis sluoksnis

92 pav. Varnupių piliakalnis

93 pav. Akmenimis apkrauta stulpavietė Šeimyniškių piliakalnyje

94 pav. Stulpaviečių eilė Kernavės Mindaugo Sosto piliakalnyje

nių pėdsakų sluoksniuose. Tokių pastatų spėjamas vietas bei dydį galima nustatyti tik pagal didesnę radinių koncentraciją. Papildomą informaciją apie pastatus teikia surasti židiniai bei akmenų grindiniai. Kaip ir gynybinių sienų konstrukcijas, pastatus skirstome į dvi dideles grupes - stulpinius ir rentininius. Stulpinės konstrukcijos pastatai yra archaiška ir primityvi statinių rūšis, Lietuvoje žinoma nuo akmens amžiaus laikų (Jablonskytė-Rimantienė R. 1960. P. 62-64). Tokie pastatai nebuvo labai tobuli, tačiau greitai pastatomi, dėl to iš dalies jie naudoti vėlyvuosiuose piliakalniuose (Kulikauskas P. 1960. P. 43-45). Germanai plačiau taikė savotišką stulpinės konstrukcijos modifikaciją - fachverką, tačiau šio tipo statinių Lietuvos vėlyvuosiuose piliakalniuose neaptikta. Jie būdingi tik vokiečių kultūros įtakoje buvusiems viduramžių miestams, pvz.,

Klaipėdai (Žulkus V. 1991. P. 61). Stulpinės konstrukcijos pastatus žymi stulpavietės. Jų liekanos rastos 17-oje piliakalnių. Stulpavietės gerai išsiskiria žemyje ar supiltiniame sluoksnyje, tačiau kultūriniame sluoksnyje jų vietą galima aptikti tik tada, kai stulpai būna apdėti akmenimis ar užpilti kitokios konsistencijos žeme. Labai nesunku vėlyviesiems statiniams priskirti ankstesnes, I tūkstantmečio, stulpavietes, nes daugeliu atvejų jų negalima tiksliau datuoti. Paprastai aptinkamos 25-50 cm skersmens daugiausia buku dugnu stulpavietės, įgilintos į žemį 20-100 cm. Patys stulpai būdavo plonesni, įkasti. Jiems labiau sutvirtinti, ypač biresniame kultūriniame sluoksnyje, buvo naudojami akmenys. Tai vadinamosios akmenimis apkrautos stulpavietės. Akmenys jose krauti ratu (Šeimyniškieliai) (93 pav.), krūvelėmis (Varnupiai), net šulinėliu keliais (iki 3-4) sluoksniais (Kunigiškiai (Pajevonys)). Jų dydis svyruoja nuo labai nedidelių kelių centimetrų skersmens akmenukų iki

42x24x17 cm dydžio ir panašių riedulių. Akmenų dydis ir skaičius priklausė nuo to, kokį stulpą reikėjo tvirtinti ir kokioje duobėje. Kunigiškių (Pajevonių) piliakalnyje stulpaviečių vietoje aptikti išsisi akmenų šulinėliai (Kulikauskas P. 1982. P. 41) galbūt turėjo apsaugoti stulpų galus nuo puvimo. Mažiausiai aiškūs yra stulpinės konstrukcijos pastatų dydžiai bei paskirtis. Dėl dažnų rekonstrukcijų kultūriniame sluoksnyje randamos padrikai išsidėsčiusios stulpavietės, o nestoras tyrinėtas sluoksnis labai apsunkina išsiaiškinti stulpines konstrukcijas. Aiškesnių jų pėdsakų pastebėta vos keliuose piliakalnyuose. Eketės piliakalnyje atidengta stulpinės konstrukcijos pastato dalis buvo 8 m ilgio bei 4-5 m pločio. Jo karkasą sudarė trys eilės 0,5-1 m atstumu viens nuo kito sustatytų stulpų. Atstumai tarp eilių - 1,6 m. Kampuose buvo įkasta po du stulpus, tarp kurių būdavo dedami iki 10 cm skersmens skersiniai rąstai, sudarę šio pastato sienas (Merkevičius A. 1974. P. 16). Pats pastatas stovėjo pylimo vidinėje pusėje ir buvo ūkinis, greičiausiai - staliaus dirbtuvė. Kernavės Mindaugo Sostėje prie gynybinės sienos stovėjo 3,4 m pločio pastatai (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1982. P. 41) (94 pav.).

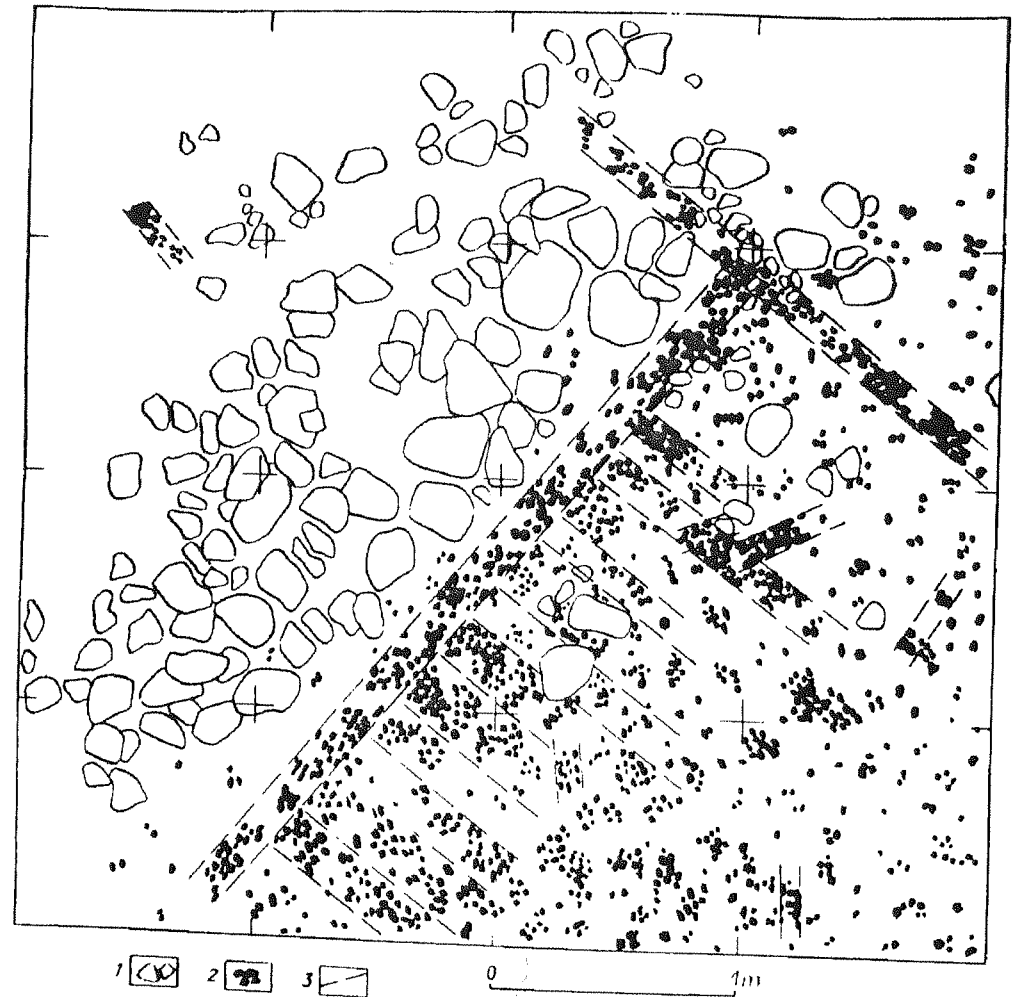
Dalis stulpaviečių žymi ne pastatus, o tik jų dalis arba įtvirtinimus, ar net naudotos kitiems tikslams. Grigaičių piliakalnyje atkastos stulpavietės priklausė gynybinei sienai (Žulkus V. 1988. P. 44), Šeimyniškių piliakalnyje rėmė vidines gynybines galerijas (Zabiela G. 1992b. P. 59), Maišiagalos piliakalnyje laikė krosnies konstrukciją (Kulikauskienė R. 1974. P. 24), Palangos Birutės Kalne tarnavo vizyrais stebint dangaus šviesulius (Klimka L. 1986. P. 36-40). Turima medžiaga rodo, kad stulpinės pastatų konstrukcija labiau buvo naudojama Vakarų Lietuvoje. Šie pastatai greičiausiai buvo gamybinės, ūkinės ar gynybinės paskirties, nes niekur nerasta su stulpavietėmis

siejamų židinių. Detaliau kalbėti apie jų konstrukciją dar trūksta duomenų.

Rentininiai pastatai

Daugiausia medžiagos atkasta apie rentininės konstrukcijos pastatus. Paprastai tai nelabai žymios liekanos (degėsiai, molio tinkas, židiniai). Geriau išlikusios liekanos 11-oje piliakalnių, pėdsakų aptikta dar 12-oje piliakalnių.

Sveikiausios rentininės konstrukcijos pastatų vietos atidengtos Aukštadvario, Maišiagalos ir Mažulonių piliakalnyuose. Visi šie pastatai statyti iš kampuose sukirstų medinių apvalių ar skeltų 15-25 cm storio rąstų. Apatinis vainikas guldytas tiesiog ant žemės ir tik kai kada (Aukštadvaris) truputį sutvirtintas nedideliais akmenukais. Aukštadvario piliakalnyje atidengti devyni pastatai, iš kurių šeši buvo gyvenamieji, trys - ūkiniai (Daugudis V. 1962. P. 57). Visi jie keturkampiai, 3x4-4x4 m dydžio. Gyvenamieji pastatai buvo su medinėmis grindimis bei molio-akmenų krosnimis kampuose. Labai panašių ir chronologiškai maždaug vienašalių (XIV a. antroji pusė) sudegusių pastatų liekanos atidengtos Maišiagalos piliakalnyje. Geriausiai išlikęs iki 1,1 m aukščio (iš viso septynios rąstų eilės), 3,5x1,5 m dydžio rentininis pastatėlis, rastas Mažulonių piliakalnio pylimo vidinėje pusėje (Daugudis V. 1961. P. 19). Jis buvo su moline asla. Kernavės Mindaugo Sosto piliakalnyje rasta didesnio - daugiau kaip 3,5x3,5 m dydžio - sudegusio pastato liekanų (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1984a. P. 37) (95 pav.), Pilies Kalne - kito panašaus pastato liekanos (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1984b. P. 39). Vaitiekūnų piliakalnyje visi šeši pastatai buvo nedideli - 2x2-2x3 m dydžio (Merkevičius A. 1978b. P. 39). Vieno jų vidus grįstas akmenimis. Iš akmenų grįstomis grindimis maždaug 2,5x3,3 m dydžio pastato kampas atkastas Žiegdrių piliakalnyje (Petrauskaitė D.

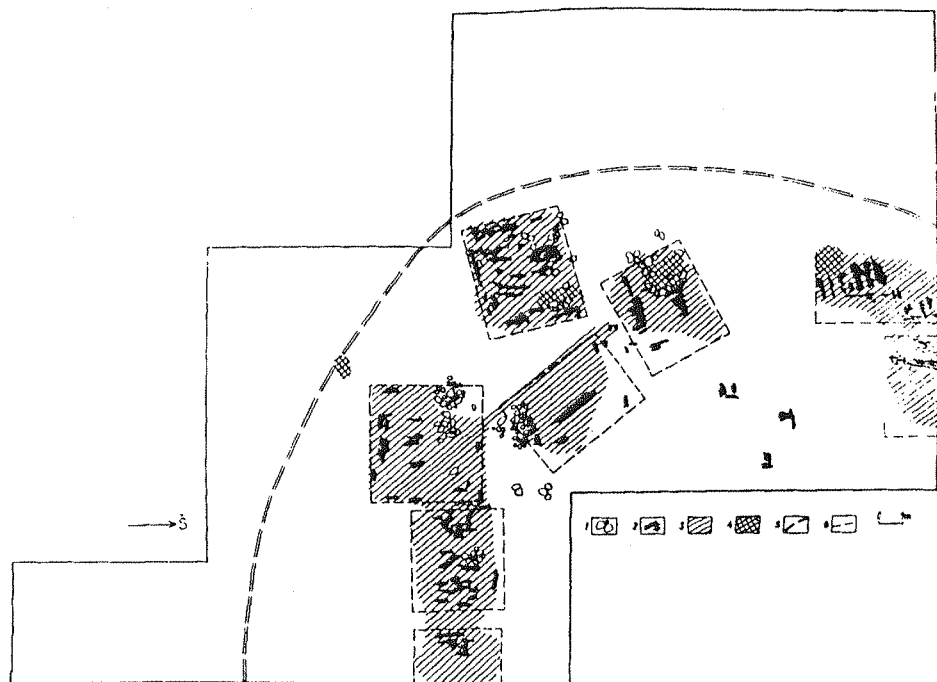

95 pav. Pastato, stovėjusio Kernavės Mindaugo Sostėje, planas: 1 - akmenys, 2 - degėsiai, 3 - rąstų vietos.

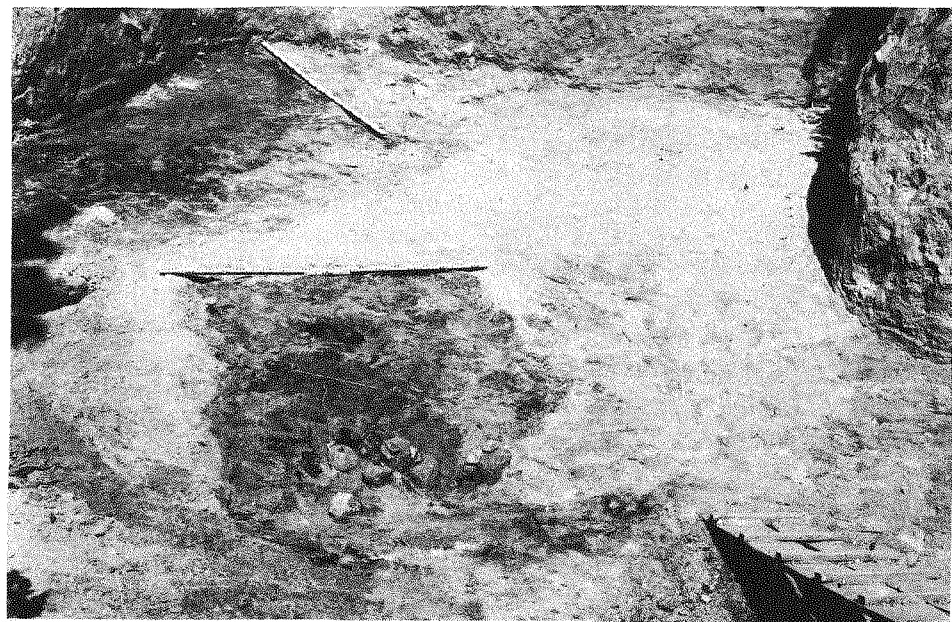
1959. P. 121-123). Kituose piliakalnyuose (Brodeliškės, Imbarė, Nemenčinė, Veršvai) pastatų liekanos nelabai aiškios, tačiau jų dydis panašus.

Turima medžiaga leidžia kiek plačiau pasiaiškinti piliakalnių aikštelių statinius. Šalia gynybinių sienų ir ypač pylimų papėdėse stovėjo nedideli iki 2x3,5 m dydžio rentininiai pastatai, daugiausia naudoti gynybiniam ūkiniams tikslams. Šie pastatai glaudėsi vienas prie

kito arba tarp jų paliekami nedideli tarpai, kurie, atrodo, irgi būdavo atitverti. Tokių pastatų eilė sudarė vieną išsistatytą pastatą, kurio išorinė siena šliejosi prie pylimo ar medinės gynybinės sienos. Šis statinys jungėsi su ant pylimų stovėjusiomis gynybinėmis sienomis (Daugudis V. 1978. P. 30), ir tai sudarė vientisą medinį gynybinį įtvirtinimą. Į aikštelės pusę rentininis pastatų antrieji aukštai kartais buvo paremti įkastais stulpais (praėjimai pilies gynybiniams). Ryškios kombinuoto rentininės-stulpinės konstrukcijos statinio liekanos pastebėtos Šeimyniškių piliakalnyje. Tokio tipo statiniai bus stovėję ant Imba-

96 pav. Aukštadvario piliakalnio pastatai: 1 - akmenys, 2 - degėsių, 3 - pilka žemė, 4 - apdegęs molis, 5 - aikštelės riba, 6 - pastatų kontūrai.

97 pav. Maišiagalos piliakalnio pastatų vietos

rės, Aukštadvario, Apuolės piliakalnių (Daugudis V. 1982a. P. 75-78). Jų aukštis buvo nedaug žemesnis už gynybinių sienų aukštį, stogas greičiausiai medinis, net užpiltas žeme.

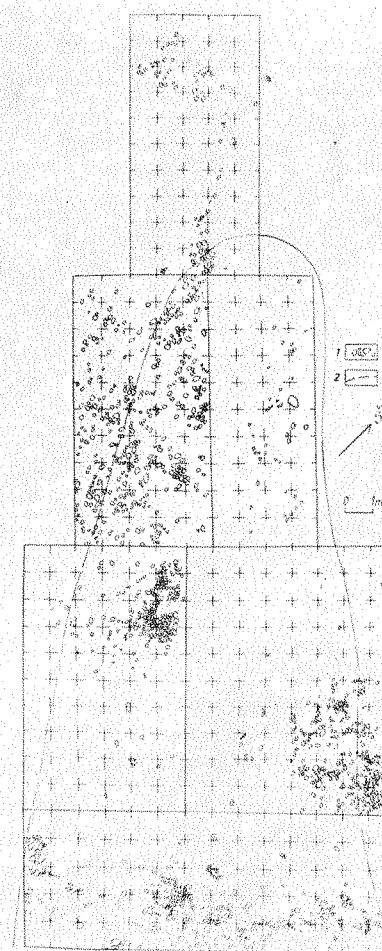
Didesnių piliakalnių arba piliakalnių-papilių aikštelių gilumoje, toliau nuo gynybinių statinių, stovėjo gyvenamieji ir ūkiniai pastatai. Jie buvo 3x4 m dydžio bei stambesni, stovėjo atskirai vienas nuo kito, tačiau tankiai. Aukštadvario piliakalnyje surastos jų liekanos geriausiai iliustruoja šį išdėstymą (Daugudis V. 1962. P. 58-59. 11 pav.) (96 pav.).

Lietuvos vėlyvųjų piliakalnių statiniai labiausiai panašūs į Latvijos (Latvijas. 1974. L. 182), Estijos (Eesti. 1982. Tahbel XIX) bei slavų Kijevo Rusijos laikų piliakalnių statinius (Археология. 1986. С. 379-381). Vakarų Europos piliakalnių gynybinės linijos pastatai irgi skiriasi nuo ūkinės gyvenamosios zonos pastatų (Olsen O., Schmidt H. 1977. S. 44-45; Barker P., Higham R. 1982. Fig. 23).

Piliakalnių aikštelėse, lyginant su papėdžių gyvenvietėmis bei kaimavietėmis, statyta labai tankiai (97 pav.). Tai nulėmė nedideli piliakalnių aikštelių plotai. Juose stengtasi statyti ir mažesnius pastatus. Gerai ištirta XIII a. pabaigos-XIV a. pirmosios pusės Kernavės amatininko kauladirbio sodyba, stovėjusi papėdės gyvenvietėje, užėmė 900 m² plotą. Joje rastos keturių iki 5x10 m dydžio pastatų liekanos (Luchtanas A. 1990b. P. 58). Tokį plotą užima visas vidutinio dydžio Lietuvos piliakalnis. Tankiau statoma būdavo tik miestuose (Цауне А. В. 1984. С. 78-81).

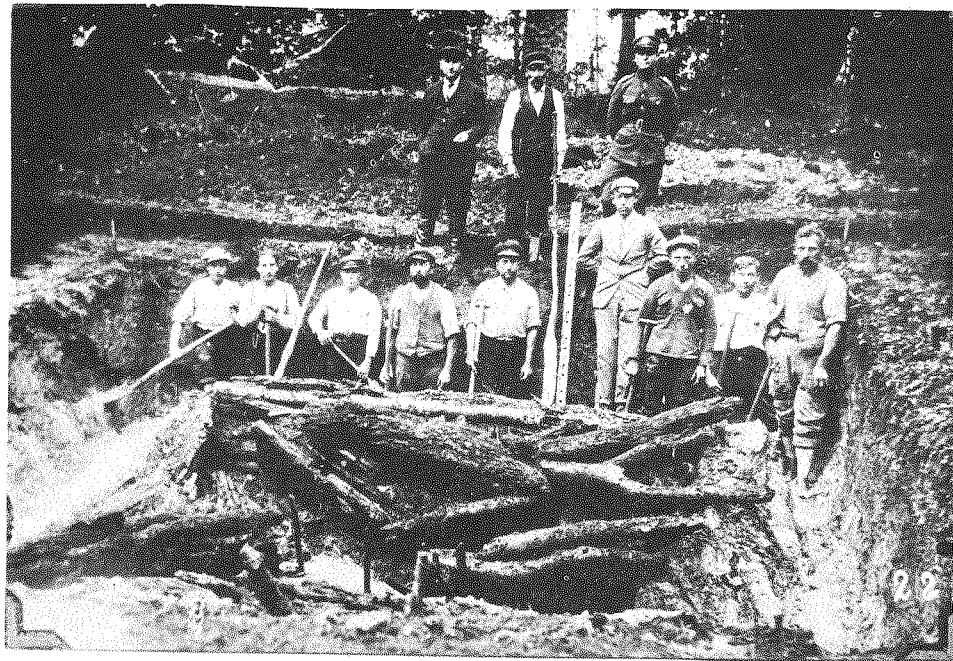
K i e m a s

Piliakalnių gynybiniai pastatai uždara linija juosė aikštelę, sudarydami pilies kiemą. Jo statinių išdėstymas neaiškūs, nes Lietuvoje išsamiau tyrinėti arba nedideli, arba labai apardyti piliakalniai. Mažesnėse pilaitėse šis kiemas, atrodo, buvo tuščias,

98 pav. Vaitiekūnų piliakalnio pastatai: 1 - akmenys, 2 - aikštelės riba.

ir visas pilies gyvenimas koncentravosi statiniuose palei aikštelės kraštą (98 pav.). Didesnių piliakalnių aikštelėse užstatyta padrikai, tačiau viduryje būdavo palikta platesnė erdvė. Tokie piliakalnių kiemai buvo visose medinėse Europos pilyse. Juos panaudodavo laikinai susitelkti didesnėms pajėgoms ar sugabenti turta pavojaus bei apgulų atveju. Todėl piliakalnių aikštelių centrinėse dalyse kultūrinis sluoksnis nėra intensyvus ir turtingas radinių.

99 pav. Apuolės piliakalnio šulinys

Kiemai buvo negrįsti. Siaurų akmenų grindinėlių buvo tik ties pastatais, daugiausia aikštelių pakraščiuose. Čia jie dažnai suardyti, susimaišę su nuvirtusiais nuo gynybinių sienų liekanų akmenimis. Šie grindinėliai tvirtino žemės paviršių daugiausia nuo išplovimo.

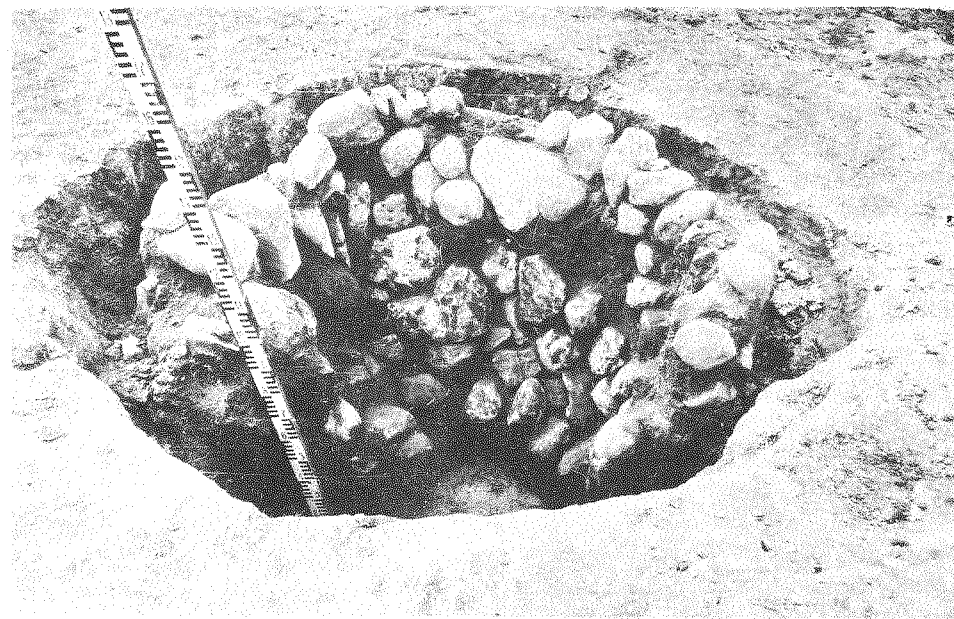
Šuliniai

Pilims labai svarbios buvo geriamojo vandens atsargos, tačiau apie jose buvusius šulinius yra labai mažai duomenų. Plačiausiai tyrinėtas Apuolės piliakalnio šulinys, paviršiuje išsiskyręs užpelkėjusia duobe. Tai iki 2 m gylio medinis rentinys. Jo dydis 4,5x4 m (Daugudis V. 1982a. P. 87) (99 pav.). Tai ne tik šulinys, bet ir vandens rezervuaras, iškastas, matyt, šaltiniuotoje vietoje. Greičiausiai tokie pat rezervuarai buvo ir kituose netyrinėtuose piliakalniuose, kur yra panašių užpel-

kėjusių vietų (Imbarė, Bražuolė). Mums įprastų šulinių II tūkstantmečio pirmosios pusės Lietuvoje, atrodo, nebuvo, tada naudotos truputį aptvarkytos šaltinių vietos (Kernavės Pajautos slėnio gyvenvietė), kurios būdavo tik pagilintos. Lieporių gyvenvietėje 1992 m. tyrinėtas gilesnis (iki 4 m) šulinys buvo iškastas dar I tūkstantmetyje (Salatkienė B. 1994. P. 67-71). Anglijoje tyrinėtas 30 m gylio, 1,8 m skersmens uolienoje iškirstas šulinys, kuris buvo naudojamas nuo III tūkstantmečio pr. Kr. (Ashbee P., Bell M., Proudfoot E. 1989. P. 70). Tokie gilūs šuliniai būdingesni kietų uolienų kraštams. Lietuvoje nedidelių pilaičių gynėjai laikė vandens atsargas įvairiose talpose, žemėje įrengtus vandens rezervuarus turėjo tik stambūs piliakalniai.

Sanitarinės vietos

Medinių pilių sanitariniai įrenginiai visiškai netyrinėti. Archeologinių kasinėjimų duomenys leidžia plačiau apibūdinti

100 pav. Akmenimis grįsta duobė Narkūnų piliakalnyje

tik šiukšlynus, kurių vietas žymi ūkinės duobės. Ankstyvesnių laikų piliakalniuose ir ypač gyvenvietėse jų nemaža, o vėlyvuose piliakalniuose fiksuoti tik šeši atvejai. Didesniuose piliakalniuose aptikta nedidelių ūkinių duobių, identiškų aptinkamoms gyvenvietėse (Eketė, Kunigiškiai (Pajevonys). Panašu, kad šeimos šiukšles užkasdavo kiekviena atskirai. Stambesnė XIV a. pradžios valstybinėse pilyse rasta pavienių didelių ūkinių duobių. Kernavės Mindaugo Sosto piliakalnyje atkasta 4x5 m dydžio, 40 cm gylio duobė, kurioje rasta apie 3000 gyvulių kaulų, žistos keramikos, sulūžusių dirbinių dalių (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1984a. P. 37). Mažesnės, 80-120 cm skersmens ir 95-160 cm gylio, ūkinės duobės aptiktos Narkūnų bei Varnupių piliakalniuose. Jos abi buvo grįstos akmenimis, vadinasi, būdavo nuolat valomos (100 pav.). Galbūt tai buvusių tualetų duobių vietos.

Pilių kiemuose buvo laikomasi būtinose švaros ir tvarkos. Šiukšlės, matyt, buvo

renkamos ir išmetamos už pilies sienų. Kernavės Aukuro Kalno papėdėje esantis griovys buvo tiesiog užverstas nuo kalno viršaus numestais gyvulių kaulais, keramika (Luchtanas A. 1986. P. 34-35). Pati piliakalnio aikštelė buvo gana kruopščiai nuvalyta nuo įvairių sudegintos pilies liekanų. Ten, kur to nebuvo padaryta, gaisravietės buvo užplūktos storu molio sluoksniu (Kernavės Mindaugo Sostas, Maišiagala). Pylimų papėdžių grioviai šiukšlėms sumesti buvo naudojami ir kai kuriose kitose vietose (Vaitiekūnai).

Kiti statiniai

Be aptartų statinių, paskiruose vėlyvuosiuose piliakalniuose buvo ir kitokio tipo bei paskirties pastatų. Palangos Birutės kalne buvo įrengta savotiška observatorija-šventykla, kurią sudarė vertikaliai įkasti stulpai bei stoginės tipo pastatas (Žulkus V., Klimka L. 1989. P. 74-75). Įtvirtinimų, be pylimų, tuo metu kalvoje nebuvo, tačiau pats faktas rodo, jog piliakalniuose gali pasitaikyti ir visai netipiškų statinių.

Vėlyvųjų piliakalnių aikštelių statiniai buvo pritaikyti gynybai. Ji sąlygojo ir pastatų dydį, ir jų vietą. Dėl dažnų rekonstrukcijų žymesnės tvarkos statant aikštelėse nebuvo. Pakraščiuose stovėję mediniai pastatai šliejosi prie gynybinių sienų sudarydami vieną statinį. Toks

įtvirtinimas juosė visą piliakalnio aikštelę. Apskritai pilies vaizdas buvo gana eklektiškas. Naujai atstatomos pilys būdavo didesnės ir tvirtesnės už senąsias, tad labiausiai įspūdingi ir geriausiai įrengti yra patys vėlyviausi piliakalniai.

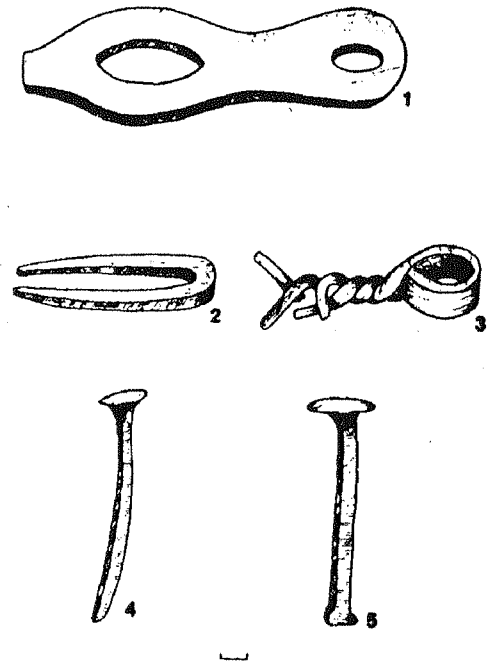
PILIES KASDIENIS GYVENIMAS

Pilies statyba

Medinės pilys gyvavo ir buvo reikšmingos ir karo, ir taikos sąlygomis. Kasdienis gyvenimas nenutrūkdavo iki pat pilies palikimo ar sunaikinimo, nors skirtingais laikotarpiais labai keitėsi ir pilies žmonių skaičius, ir jos reikšmė.

Kaip ir kiekvienas statinys medinė pilis pradėdavo gyvuoti nuo pirmųjų pastatų ant tam parengto piliakalnio. Pirmiausia buvo ruošiama statybos aikštelė, išlyginama statybos vieta, stiprinami šlaitai, įrengiami pylimai ir grioviai. Statybinė medžiaga visuomet būdavo vietoje, todėl pilis pastatydavo ar atstatydavo greitai. Archeologiniai duomenys neleidžia įvertinti šio laikotarpio, tačiau rašytiniai šaltiniai liudija greitą lietuvių pilių statybą. XIV a. pradžioje kryžiuočiai du kartus per vienerius metus puolė Pūtvės pilies papilį, nes rudėnį jis vėl buvo atstatytas (Dusburgietis P. 1985. P. 254). Statybas lengvino tai, jog piliai suręsti nereikėjo specialių įrankių ar žinių. Atrodo, kad paprastai pilį statydavo visa bendruomenė, gyvenusi aplink piliakalnį. Statant valstybines pilis, talkindavo iš kitur atėję darbininkai ir meistrai. Pagrindiniai įrankiai buvo pjūklas ir kirvis, žemę kasė mediniais kastuvais, apie kitus darbo įrankius jokių duomenų nėra. Statybininkai gyveno ne prie pilies, o kažkur jos apylinkėse, nes tyrinėjant vėlyvuosius piliakalnius juose nerasta statybinių įrankių. Apie juos galima spręsti iš netiesioginių duomenų. Aptašyti ar skelti rąstai, plokščios molio tinko pusės liudija naudojimą kirvi, o buki stulpviečių dugnai - galbūt ir pjūklą. Jo naudojimas iki XIV a. yra neaiškus, nes gerai išlikusių sienų galai dažnai būna stačiai nukirsti (Tautavičius A. 1960. P. 10). Slaviškuose

IX-XIII a. Baltarusijos paminkluose buvo žinomi bent trys geležinių pjūklų tipai (Звєпыро Я. Г. 1989. С. 144), tad atrodo, kad bent jau XIV a. statant pilis pjūklas buvo naudojamas. Rąstai buvo jungiami sukirtimo būdu, naudotos ir medinės vyns. Geležinių statybinių detalių reta. Jų gausėja tik XIV a. piliakalniuose. Daugiausia tai įvairios kilpvinės bei kabliai (101:2, 3 pav.). Jų rasta 11-oje piliakalnių, iš kurių XIII a. galima datuoti tik Mažulonių ir Šeimyniškėlių radinius. Čia rasta po vieną dirbinį - strypelis bei kilpvinė. XIV a. piliakalniuose daugiausia kilpvininių (Nemenčinė, Maišiagala, Kernavės Aukuro Kalnas ir Mindaugo Sostas) ar jų pakaitalų (Bubiai). Atrodo, kad visos kilpvinės turėjo labai konkrečią paskirtį -

101 pav. Geležinės statybinės detalės ir vyns: 1 - Maišiagala, 2, 3, 5 - Bubiai, 4 - Mažulony.

buvo skirtos cilindrinų spynų pakabinimui. Velžių piliakalnyje rastas durų kablys, Bubių piliakalnyje - nedidelis kabliukas. Bent keli durų kabliai aptikti Kernavės piliakalniuose. Maišiagalos piliakalnio 1365 m. datuojamame sluoksnyje surasta aštuoniukės formos 14,5 cm ilgio durų sklendė (101:1 pav.).

Panašiai yra su geležinėmis vinimis (101:4, 5 pav.). XIV a. pirmajai pusei skiriamame Vilniaus Gedimino Kalno sluoksnyje rastos dvi geležinės vynos (Holubovičiai E. ir V. 1941. P. 691. VII lent.; 2, 3). Žinomos kelios geležinės vynos Mažulonių piliakalnyje (Daugudis V. 1961. P. 34), tačiau kai kurie jo radiniai yra sumaišyti, tad vynos galėjo būti piliakalniui priskirtos iš kur nors kitur. Dvi vynos bei 8 cm ilgio kniedė rastos Bubių piliakalnyje, kelios vynos Kernavės piliakalniuose, po vieną - Eketės ir Vaitiekūnų piliakalniuose. Platesnį geležinių statybinių detalių pa-

102 pav. Geležinės vynos iš Veliuonos piliavietės

naudojimą stabdė geležies kaina. Jos plačiau pradėtos vartoti tik mūrinėse pilyse. Gausi apie 650 vienetų įvairių vinių kolekcija surinkta kryžiuočių piliavietėje prie Veliuonos (Таугавичюс А. 1966. С. 20) (102 pav.). Daugiau kaip 1200 vinių surinkta Volkovovsko piliakalnyje (Зверьго Я. Г. 1975. С. 37), per 12000 - Novgorode (Археология. 1985. С. 258).

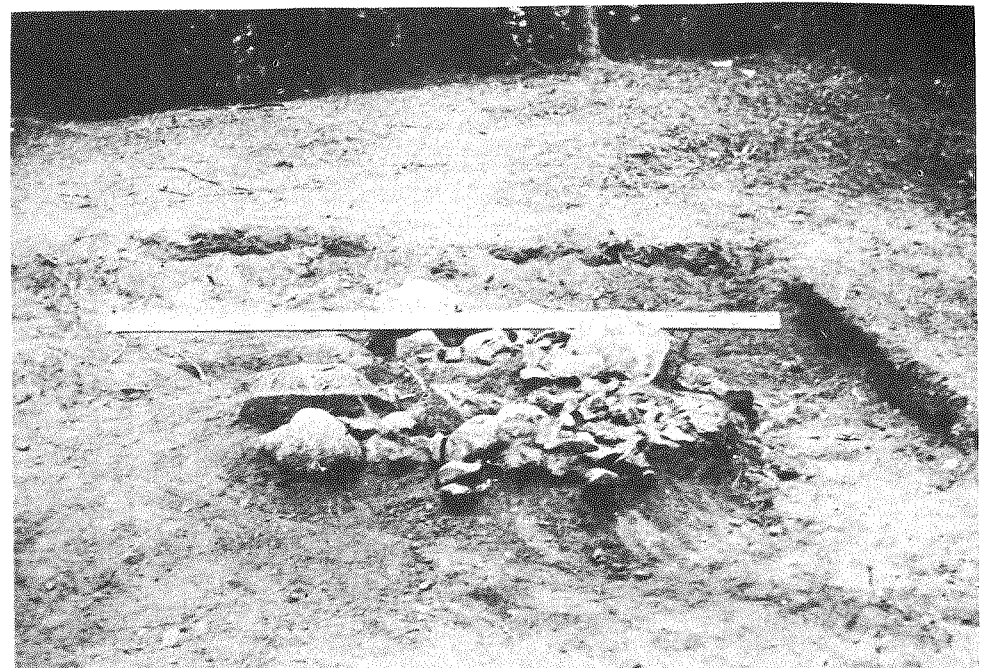
Gana gausu įvairių dydžių geležinių vinių ir Vakarų Europos motuose. Lietuvių medinės pilys nežymiu geležinių tvirtinimų panaudojimu yra tam tikra išimtis tarp aplinkinių kraštų pilių.

Pastatų vidus

Pastatų interjerą archeologijos duomenimis apibūdina daugiausia židiniai ar krosnių vietos. Tai gyvenamųjų patalpų atributas, nes ūkiniai ir kitokio pobūdžio pastatai nebuvo šildomi.

Židiniai būdingi ankstyvesniems piliakalniams. Jų liekanų rasta šešiuose piliakalniuose, dažniausiai vakarinėje ir centrinėje Lietuvoje. Tai 100-150 cm skersmens tamsios spalvos žemės dėmės, paprastai apdėtos vidutinio dydžio (iki 20 cm skersmens) akmenimis (103 pav.). Prie židinių pastebėta degėsių, randama gyvulių kaulų, puodų šukių, kitokių radinių. Žemė apie juos daugiausia kieta, suplūkta, akmenys nuo ugnies suežėję. Jeigu akmenys krauti aplink židinių ratu (Rudamina, Varnupiai), viename šone paliktas tarpas - pakuros vieta. Pjūvyje židinių vietos išsiskiria piltuvėlio formos iki 140 cm gylio duobėmis, užpildytomis degėsių ir žemių mišiniu. Kam būdavo kasamos šios duobės - neaišku. Tyrinėjimų metu židinių liekanos nebuvo susietos su pastatais, tad lieka neaiški jų vieta pastatų viduje.

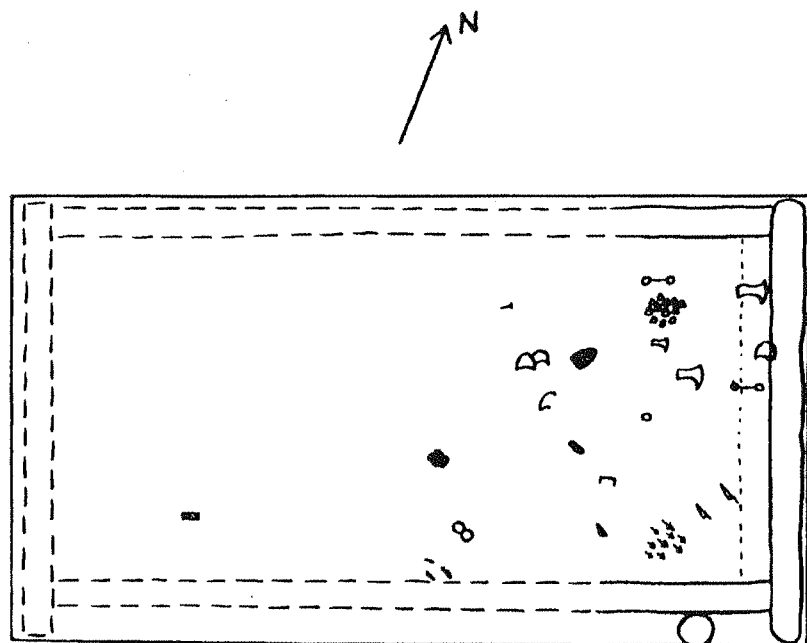
Krosnių liekanų rasta tik XIV a. Rytų Lietuvos piliakalniuose (Aukštadvaris, Maišiagala, Nemenčinė) (104 pav.). Gerai išlikusi iki 1,25 m aukščio iš molio ir akmenų plūkta krosnis rasta 1390 m.

103 pav. Židinytis iš Velžių piliakalnio

104 pav. Pastatas su krosnimi Vilniaus Dainų slėnyje

105 pav. Mažulonių piliakalnio pastatas

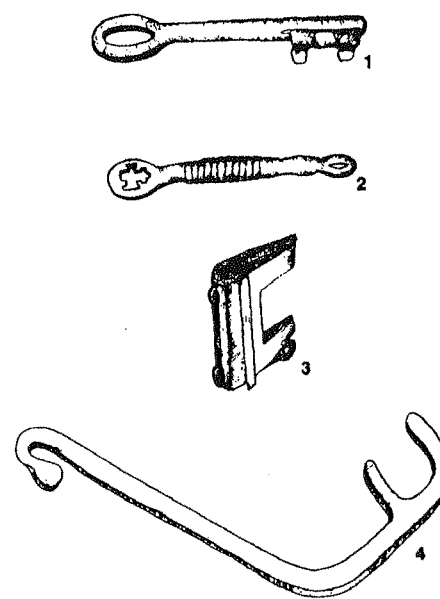
sudegintos Maišiagalos pilies sluoksnyje. Ji turėjo stulpais paremtą medinį pagrindą (Kulikauskienė R. 1974. P. 25). Tokios krosnys užimdavo iki 1,5 m dydžio keturkampį, būdavo įrengiamos pastatų kampuose. Ši interjero savybė gerai pastebėta Aukštadvario piliakalnyje (Daugudis V. 1962. P. 57).

Nemenčinės piliakalnyje rasta ir krosnies, ir židinių liekanų (Kulikauskas P. 1958. P. 28). Tai rodo, kad tik XIV a. Lietuvoje krosnys pakeičia židinius. Kaimyninių kraštų archeologinė medžiaga rodo, kad krosnių ar židinių įranga ir vieta pastatuose būdavo labai įvairi (Цауне А. В. 1984. С. 64-70; Кулаков В. И. 1990. С. 14-17; Петренко В. П. 1985. С. 95-99). Tuo tarpu Lietuvos piliakalnių medžiaga yra skurdi ir vienoda. Matyt, ne visuo-

met kasinėjimų metu buvo stengiamasi fiksuoti tegul ir smulkias, bet reikšmingas statinių detales.

Iš kitų interjero detalių Aukštadvario piliakalnio pastatuose pastebėtos lapuočių medžių grindys (Daugudis V. 1962. P. 60), Mažulonių piliakalnyje - šalia sienos iš tašyto rasto įrengtas suolas ar lentyna (Daugudis V. 1961. P. 19) (105 pav.).

Paskutinė svarbi radinių grupė, kurią galima sieti tiek su pastatais, tiek ir su buities reikmėmis, yra spynos. Jų radimo vietos (ypač gaisro sunaikintuose pastatuose) rodo galimą durų vietą, tačiau tokių detalių duomenų iš Lietuvos piliakalnių kol kas nėra. Iki šiol spynos daugiau sietos su turtingesnių nelygybės augimu (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1970. P. 267), nors, ko gera, tai yra neišvenigiamas nuoseklios materialinės kultūros raidos elementas. Kaip ir kiekvienas

106 pav. Spynos ir raktai: 1 - Darbutai, 2, 4 - Jurbarkas, 3 - Kernavės Mindaugo Sostas.

metalinis sudėtingiau pagaminamas daiktas, spyna buvo brangi, tad ir plisti pradėjo nuo turtingesnių žmonių.

Vėlyvuosiuose Lietuvos piliakalniuose kol kas rastos tik cilindrinės spynos (7 piliakalniai) (106:3 pav.) ir jų raktai (8 piliakalniai) (106:2 pav.). Tik Jurbarko piliakalnyje atsitiktinai rasti du kitos konstrukcijos raktai (106:4 pav.), o Darbutų piliakalnyje - raktas nuo pakabinamos spynos (106:1 pav.). Lietuvoje rastos cilindrinės spynos plačiau netyrinėtos, tačiau jų nuo XIV a. randama ir piliakalnių papėdžių gyvenvietėse (Kernavė), miestuose (Vilnius), kapinynuose (Obeliai). Anksčiausios spynos, rastos Kaukų ir Mažulonių piliakalniuose (po vieną), rodo, jog piliakalnių pastatai rakinami jau nuo XIII a. Cilindrinės spynos laikomos importu iš Kijevo Rusijos, kur jos gamintos nuo XI a. (Археология. 1985. С. 253). Lietuvos piliakalnių cilindrinės spynos yra vėlyvos, todėl dalis jų, ypač paprastesnės konstrukcijos su keturkampe nesudėtinga

išpjova raktui, XIV a. galėjo būti gaminama vietoje. Pati cilindrinė spyna yra gana sudėtingas mechanizmas, susidedantis iš 36 detalių ir reikalaujantis nemažo tikslumo (Колчин Б. А. 1953. С. 177-180). Jos būdavo branginamos, todėl piliakalniuose randama daugiausia sugadintos arba tik atskiros jų dalys.

Šaunamieji ginklai

Karinį medinės pilies gyvenimą iš dalies atspindi jose randamos ginklų liekanos. Viduramžiais ginklai būdavo geidžiamas grobis, todėl net ir užimtose ir nuniokotose pilyse jų negausu - viską surinkdavo nugalėtojai. Išimtį sudaro strėlių antgaliai. Kadangi jų būta smulkių ir daug, tai dalis iššautų strėlių pamesta ir taip išliko iki mūsų dienų. Pilių ginkluotė apima visas jos rūšis. Kiekvienos rūšies ginklų rasta po kelis vienetus. Nagrinėjant medinių pilių vietose rastus ginklus, tikslinga juos suskirstyti į tolimojo ir artimojo mūšių ginklus.

Tolimojo mūšio ginklai yra šaunamieji. XI-XIV a. beveik be išimčių tai buvo lankas ir jo modifikacija - kilpinis. Lankininkai pirmieji stodavo į mūšį, strėlių kruša pasitikdami prie pilies sienų besiantinančius priešus. Puolėjai, savo ruožtu, iš toliau apšaudydavo pilį, stengdavosi nuvyti gynėjus už priedangų. Pastarųjų palikimas daugeliu atveju yra lanko strėlių bei kilpinio antgaliai, randami piliakalnių aikštelėse ir pylimuose. Nesant galimybių detaliai atskirti puolėjų ir gynėjų paleistų strėlių, jos nagrinėjamos kartu kaip piliakalnių materialinės kultūros elementas.

Žymesnių lankų liekanų piliakalniuose bei kituose Lietuvos archeologijos paminkluose neaptikta. Tai paskatino kai kuriuos istorikus pareikšti, jog lankas buvo nepopuliarus ir plačiai nenaudojamas Lietuvos karių ginklas (Pašuta V. 1971. P. 238). Tačiau ir atmetus aiškius priešų paliktus strėlių antgalius, apie kuriuos kalbėta

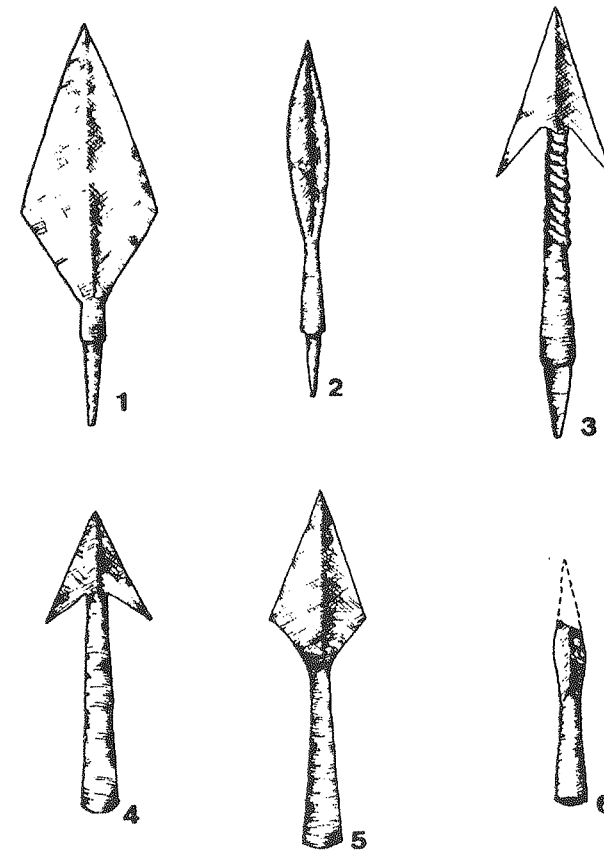
anksčiau, bei galimybę, kad daugelis jų paleisti Ordino karių, Lietuvos piliakalniuose vis tiek lieka antgalių, kurie turėtų priklausyti vietiniams gyventojams. Lanko ignoravimas rašytiniuose šaltiniuose yra dėsningas reiškinys. Lankininkai XIII-XIV a. kovose visą laiką buvo pagalbinė, mūšio baigties nelemianti kariuomenės rūšis. Jie pakankamai aktyviai pasireikšdavo daugiausia mūšio pradžioje. Archeologinė Lietuvos pilių medžiaga gražiai tą patvirtina. Lanko strėlių antgalių rasta 13-oje piliakalnių, tačiau visur, išskyrus Kaukų piliakalnį, jų negausu - tik keli ar keliolika vienetų. Jeigu manysime, kad iš dešimties iššautų strėlių išliko maždaug viena, kaip nerasta ar sugadinta, turėsime įprastą pilies apšaudymo prieš puolimą atvejį.

Lanko strėlių rasta daugiausia piliakalnių aikštelėse (Bubiai, Mažulonys, Vilniaus Gedimino Kalnas), tačiau, ko gera, taip yra dėl to, kad netyrinėti pylimai. Tuose piliakalniuose, kur aikštelėse rasta strėlių antgalių, patyrinėjus pylimą, jų randama ir ten (Apuolė, Kunigiškiai (Pajevonys)). Daugiausia tai įtveriamieji strėlių antgaliai, įmovinių rasta mažiau. Strėlių antgalius plačiau yra tyrinėjusi R. Kulikauskienė (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1971. P. 242-246; 1981. P. 17-21), tad toliau galima aptarti tik kai kuriuos jų bruožus. Lanko strėlių antgaliai yra labai įvairių formų. Rusijos strėlių tyrinėtojas A. Medvedevas išskyrė net 95 jų tipus (Медведев А. Ф. 1966. С. 53-89), tačiau tai toli gražu ne išsami strėlių klasifikacija. A. Nadolskis strėlių antgalių tipus skyrė pagal Lenkijos medžiagą (Nadolski A. 1954. S. 64-66). E. Vagracus nagrinėjo Švedijos vikingų laikų strėlių antgalius, išskirdamas penkis pagrindinius jų tipus (Wegracus E. 1971). Vakarų Europoje plačiausiai taikoma 20 tipų lanko strėlių klasifikacija (London. 1954. P. 66). Lietuvos vėlyvuosiuose piliakalniuose rastos strėlės turi analogijų su kiekviena iš šių klasifikacijų, tačiau iš

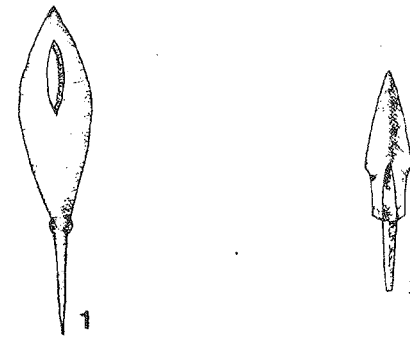
dalies yra ir originalios. Visi aptarti lanko strėlių tipologijos darbai rodo vieną tendenciją - strėlių antgaliai yra labai įvairūs ir dažnai siaurai lokaliniai, o būdingiausias jų formos žinomos labai plačioje chronologinėje - teritorinėje erdvėje. Tad reiktų arba smulkiai išanalizuoti atskirų regionų strėles, arba nustatyti pagrindinius jų tipus. Medinių pilių ginklams nušviesti pilnai pakanka bendros strėlių charakteristikos.

Visus Lietuvos vėlyvųjų piliakalnių strėlių antgalius (rasta apie 200 vienetų) galima suskirstyti į du didelius tipus: įtveriamąsias ir įmovines, kurių kiekvienas skirstomos į tris dideles grupes (107 pav.). Gausiausia yra įtveriamųjų strėlių su trikampiu plokščiu plunksna grupė (107:1 pav.). Dalis šių strėlių plunksnos pagrindas yra ryškiai ištemptas, todėl strėlės plunksna primena rombą ar ovalą. Šių vidutinio dydžio iki 12 cm ilgio strėlių rasta Aukštadvario, Eketės, Kaukų, Kernavės Aukuro Kalno ir Mindaugo Sosto, Kumelionių, Nemenčinės, Rudaminos piliakalniuose. Tai universalios strėlės, tinkamos tiek kare, tiek medžioklėje. Dalis šių strėlių pilių apguloje buvo padegamosios. Tokia yra Nemenčinės piliakalnyje surasta strėlė su ovaline kiauryme plunksnoje (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1981. P. 17-18) (108:1 pav.). Į kiaurymę būdavo įdedamas dervuotų pakulų pluoštelis, kuris buvo uždegamas ir tokia strėlė iššaunama paprastai į pastato stogą. Trikampės formos įtveriamosios strėlės neabejotinai naudotos lietuvių, nes tipologiškai artimų kiek vėlesnių XV-XVI a. jų egzempliorių rasta Rumšiškių, Vilniaus kapinynuose, Anykščių, Vilniaus senamiesčiuose.

Įtveriamosios ylos formos (ilga siaura plunksna) strėlės (107:2 pav.) rastos Apuolės, Kaukų, Kernavės Aukuro Kalno, Nemenčinės, Rudaminos, Vilniaus Gedimino Kalno, Vosgėlių piliakalniuose. Jų ilgis iki 10 cm, nors kartais būna ir ilgesnių, siaura, apie 1 cm pločio, dažniausiai

107 pav. Lanko strėlių pagrindinės grupės iš Kaukų piliakalnio

108 pav. Retesnių formų strėlės iš Nemenčinės piliakalnio

keturkampiu plunksna. Tarp jų pasitaiko ir gana įmantraus skerspjuvio strėlių (Kaukai). Iš visų šios grupės strėlių išsiskiria Nemenčinės piliakalnyje rasta žalvarinė nedidelė strėlė (Ten pat. P. 19), greičiausiai turėjusi simbolinę prasmę (108:2 pav.). Ylos formos strėlės paprastai visos smogiamosios, sugeba pramušti lengvus šarvus. Jos ir atsirado pačioje II tūkstantmečio pradžioje, o Lietuvos piliakalniuose yra iš XIII-XIV a. Sunku kalbėti apie šių strėlių naudojimą Lietuvoje, nes, atrodo, tai daugiau slaviška forma, į Lietuvą patekusi iš rytų. Ją galbūt naudojo rusų lankininkai, kuriuos mini istoriniai šaltiniai (Pašuta V. 1971. P. 238). Šios formos strėlių dažnai pasitaiko rytų slavų piliakalniuose, jos

laikomos vietinėmis Lenkijoje (Kola A., Wilke G. 1985. S. 109. Tabl. XII. IIA).

Pati negausiausia įtveriamųjų strėlių grupė yra užbarzdiniai strėlių antgaliai (107:3 pav.). Jų plunksna paprastai būna trikampė, kotelis kartais tordiruotas, retais atvejais strėlė turi vieną užbarzdą. Šių strėlių rasta vos kelios Kaukų ir Nemenčinės piliakalniuose. Jos naudotos daugiausia siekiant sužeisti priešą ar apsunkinti jo judėjimą, nes įsmigusias užbarzdines strėles sunku ištraukti. Tai gali būti baltų palikimas - įmovinių užbarzdinių strėlių modifikacija, skirta mūšiams. Aplinkinėms teritorijoms tokios strėlės nebūdingos.

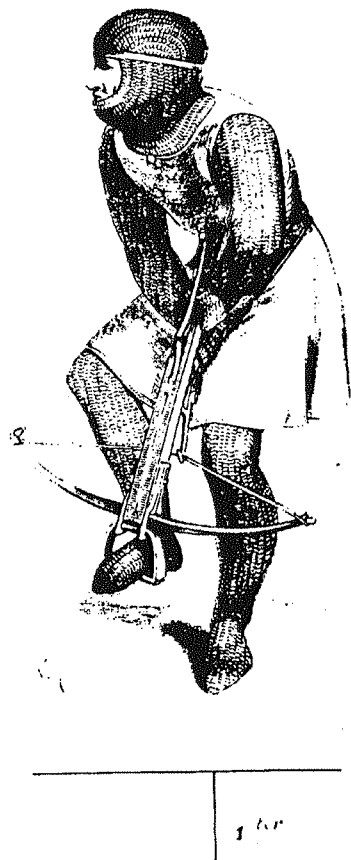
Vyraujanti įmovinių strėlių antgalių grupė yra užbarzdinės strėlės (107:4 pav.). Jų rasta Aukštadvario, Kaukų, Kunigiškių (Pajevonių), Mažulonių, Nemenčinės ir Rudaminos piliakalniuose. Tai nedidelės, paprastai iki 8 cm ilgio strėlės, plokščia su dviem užbarzdomis plunksna, ilga įmova koteliui. Viename piliakalnyje jų rasta iki kelių egzempliorių. Tai neabejotinai lietuviška strėlių grupė, nors naudota ir kitų tautų žymiai platesniame regione. Šios strėlės daugiausia skirtos medžioklei, nes, net nelabai taikliai pataikius, jos kliudydavo aukai pasprukti ir dėl nukraujavimo pagreitindavo jos galą, o pati strėlė nepasimesdavo. Tipiškos medžioklinės strėlės yra labiau lenkta viršūne (London. 1954. S. 70). Šios formos strėlės V. Ginteris laiko žiemgališkėmis (Ginters V. 1939. P. 85. 21 att.). Baltarusijos teritorijoje jos rastos baltų genčių areale. Matyt, į karo žygius dalis eilinių bendruomenininkų išsiuošdavo pasiėmę medžioklės strėles.

Įmoviniai rombo formos plunksna strėlių antgaliai (po vieną egzempliorių) (107:5 pav.) žinomi iš Aukštadvario, Kaukų, Kumelionių, Kunigiškių (Pajevonių) piliakalnių. Tai tarsi miniatiūrinės ietigalių kopijos. Šios strėlės taip pat turi būti vietinės kilmės.

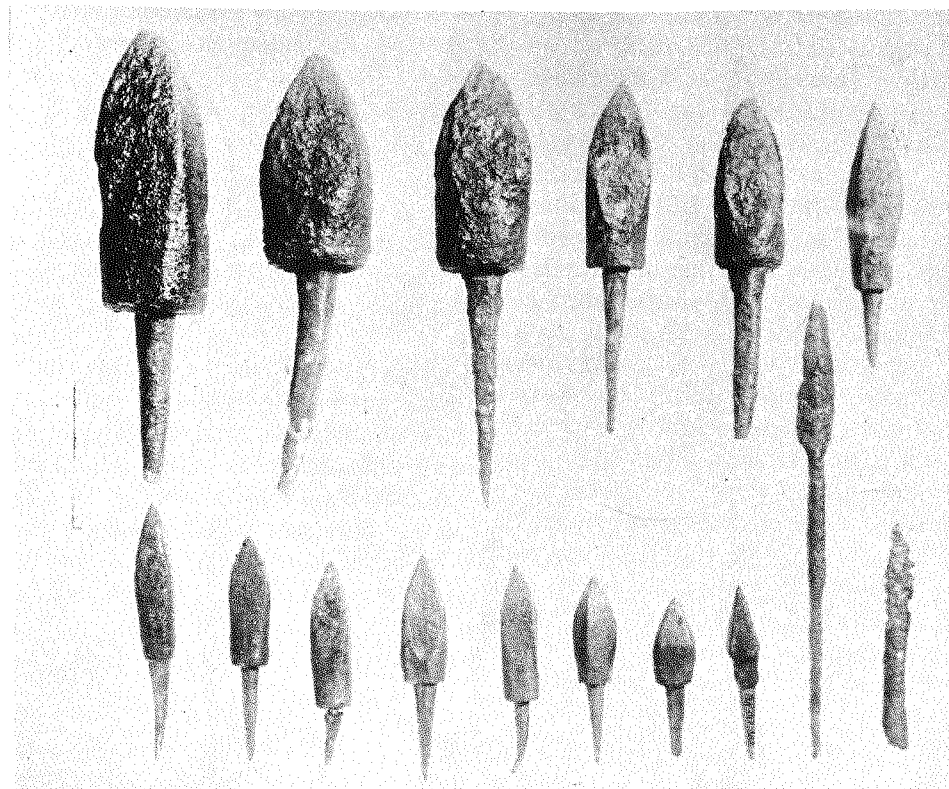
Paskutinę grupę sudaro keli įmoviniai ylos formos plunksna strėlių antgaliai

(107:6 pav.), rasti Kaukų piliakalnyje (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1981. P. 21). Pastarieji gali būti vietinių meistrų darbo, nusižiūrėjus į panašios formos slaviškus, irgi naudoti šarvams pramušti. Jų gausiau rasta Baltarusijos Panemunės piliakalniuose (Звєпыро Я. Г. 1989. С. 164-165).

Kilpinis (lietuvių archeologinėje literatūroje vadinamas arbaletu) yra mechaninis lankas (109 pav.). Sulenktos plieno juostos jėga padidindavo paleistos strėlės pramušamąją galią, tačiau sumažindavo šūvio atstumą bei šūvių dažnį. Nepaisant įvairių draudimų, kilpinis buvo naudojamas Vakarų Europos kariuomenėse, ypač kovose su pagonimis. Lietuviai jį bus perėmę iš kalavijuočių XIII a. ir XIV a. sėkmingai naudoję kovose su Ordinu. Tai liu-

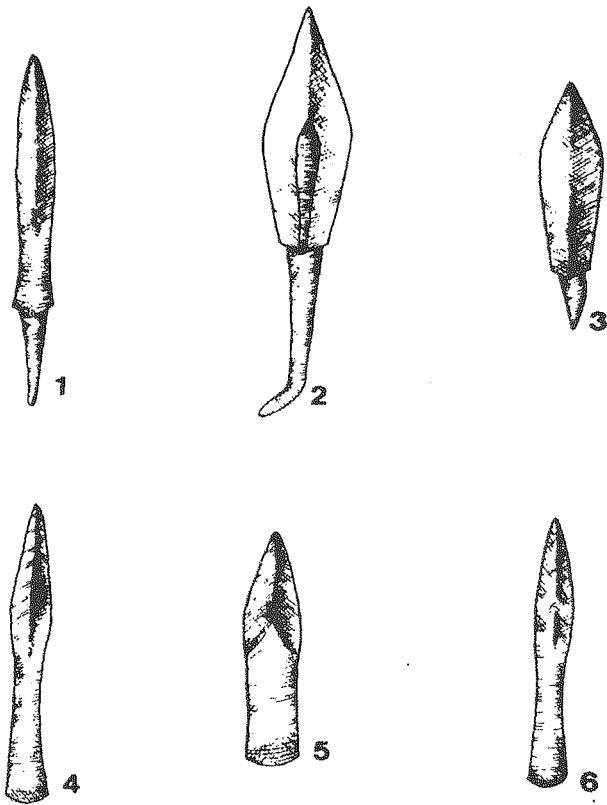
109 pav. Kilpinis

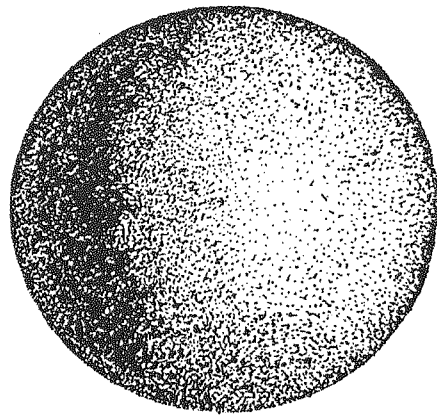
110 pav. Kilpinio strėlės iš Veliuonos Pilaičių

dija Veliuonos Pilaičių medžiaga (110 pav.). Nors Lietuvoje rasta apie 2000 kilpinio strėlių antgalių (111 pav.), didžioji jų dalis yra kryžiuočių ir kalavijuočių palikimas. Kilpinio strėlių antgalių rasta 14-oje piliakalnių, nors dauguma jų surasta ties kryžiuočių piliaviete šalia Veliuonos (apie 800 vienėtų), Kauno pilyje (apie 600 vienėtų) bei Vilniaus pilių teritorijoje. Piliakalniuose kilpinio strėlių antgalių rasta po kelis ar keliolika egzempliorių, iš kurių tik dalį galima būtų skirti lietuviams. Veliuonos Pilaičių medžiaga rodo, kad lietuviai naudojo įtveriamuosius rombo formos keturkampio skersinio pjūvio antgalius, labai panašius į naudotus kryžiuočių. Galbūt šie strėlių antgaliai buvo karo trofėjus, o gal kaldinti ir vietoje,

nusižiūrėjus į vokiečių analogus. Norint išskirti lietuviškus kilpinių strėlių antgalius iš Ordinui skiriamo antgalių kiekio, reikalingi specialūs tyrinėjimai. Tuo tarpu iki šiol kilpinio strėlių antgaliai painiojami su paprastais strėlių antgaliais ar net ietigaliais, o istorinėje literatūroje pasirodžiusios nuorodos į lietuviškus jų tipus (Gudavičius E. 1989a. P. 110, 8 išnaša) archeologiniu atžvilgiu nepasitvirtina (Kola A., Wilke G. 1985. S. 108-111). Ankstyviausias kilpinio strėlės antgalis, kurį galima datuoti XIII a. pirmąja puse, rastas Mažulonių piliakalnyje, kiek vėlesni, XIII a. viduriu datuojami antgaliai aptikti Šeimyniškių piliakalnyje. Daugiausia Lietuvos piliakalniuose aptikta XIV a. antrosios pusės kilpinio strėlių antgalių. Priešingai įsigalėjusiai nuomonei, kilpinio strėlių antgaliai yra gana gerai datuojama

111 pav. Kilpinio strėlių tipai: 1, 3, 5 - Veliuona, 2, 6 - Bubiai, 4 - Mažulonyš.

112 pav. Akmeninis sviedinys iš Merkinės

archeologinių dirbinių rūšis. Tai pagal Estijos piliakalnių medžiagą įrodė A. Maēsalu (Maēsalu A. 1991. P. 176-177).

Nėra archeologinių duomenų apie šaunamųjų ginklų naudojimą tiek puolant, tiek ginantis medinėse pilyse. Patrankos prieš pilis (daugiausia prieš mūrines) imta naudoti tik XIV a. pabaigoje (Lietuvių. 1964. P. 96-97). Kryžiuočių šaunamieji ginklai minimi nuo 1362 m. (Gudavičius E. 1985. P. 80). Vėlyvųjų piliakalnių (ne mūrinių pilių) aplinkoje akmeniniai sviediniai rasti tik trys (112 pav.), o ir jie galėjo būti mėtomis iš svaidyklių. Ankstesni duomenys apie rankinio šaunamojo ginklo panaudojimą dar XIV a. pirmojoje pusėje (Павыро В. Т. 1959. С. 355) nepasitvirtino (Gudavičius E. 1985), tad atrodo,

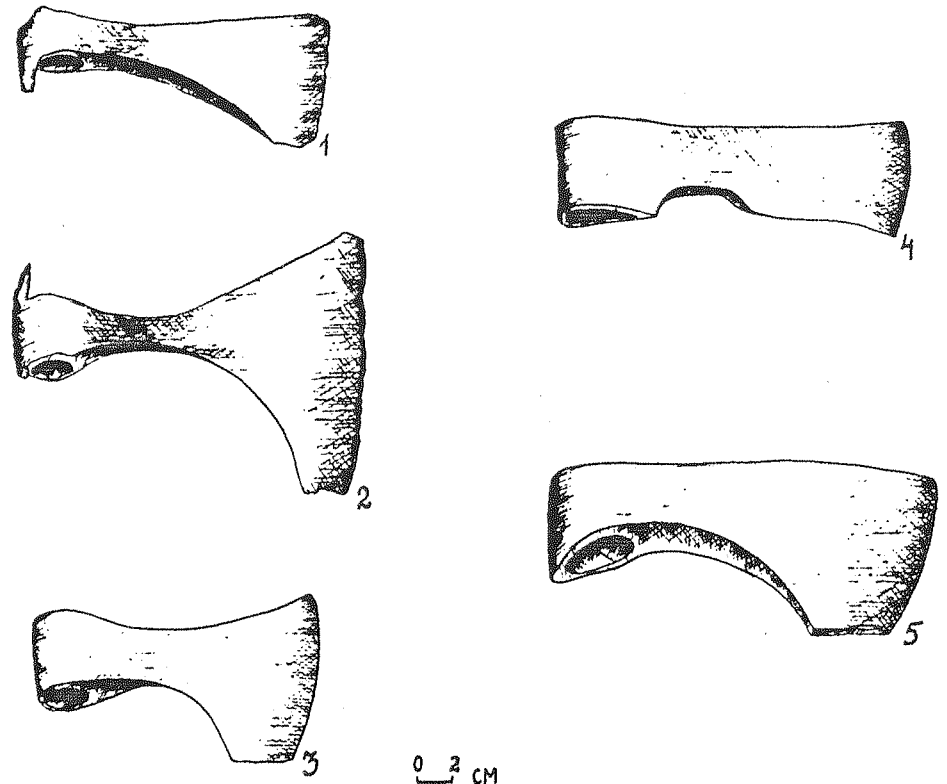
kad medinėse pilyse per visą jų egzistavimo laiką šautuvai nebuvo panaudoti.

Šaltieji ginklai

Artimajame mūšyje, kaunantis vyrui prieš vyrą, naudotas visas galimas šaltųjų ginklų arsenalas. Suprantama, uždara pilių erdvė kiek riboja paskirų ginklų panaudojimą, tačiau archeologinė medžiaga to nerodo.

Svarbus lietuvių kario ginklas yra geležinis kirvis. Kaip ir lankas, kirvis dažniausiai atliko dvejopą funkciją - kartu buvo ir darbo įrankis. Tik koviniais laikomi ornamentuoti bei praplatintais ašmenimis kirviai (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1981. P. 34). Kirvių rasta šešiuose piliakalniuose, tačiau Apuolėje bei Bubiuose aptikti

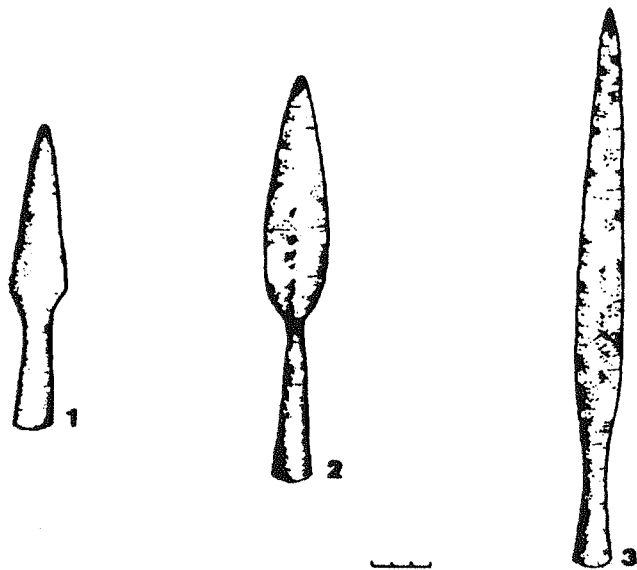
113 pav. Geležiniai kirviai: 1, 2 - Mažulonyš, 3 - Narkūnai, 4 - Lavariškės, 5 - Dapšiai.

tik jų fragmentai. Mažulonyse ir Dapšiuose surasti šeši XIII a. pentiniai plačiaašmeniai kirviai. Gausiausia yra Mažulonių kirvių kolekcija. Du iš jų yra tipiški šio laiko plačiaašmeniai kirviai (113:2 pav.), kiti du siauresniais 7-9,5 cm ašmenimis (113:1 pav.), artimesni Rytų Lietuvos pentiniams siauraašmeniams I tūkstantmečio antrosios pusės kirviams. Penktasis kirvelis yra miniatiūrinis, vos 8,8 cm ilgio, 6,5 cm pločio ašmenimis (Daugudis V. 1961. P. 22). Visi kirviai su atkraštėmis. Pirmieji keturi kirviai yra neabejotini ginklai, o miniatiūrinis kirvelis galėjo būti darbo įrankiu. Dapšių kirvis plačiaašmenis (113:5 pav.), tačiau siauroki 9,5 cm pločio jo ašmenys rodo šio kirvio ankstyvumą (Daugudis V. 1977a. P. 18). Įdomus yra Lavariškių piliakalnio kirvis (113:4 pav.). Jis 20 cm ilgio, keturkampe truputį smaugta pentimi, 6 cm pločio nežymiai plėtėjančiais ašmenimis. Panašių for-

mų kirviai II tūkstantmečio pradžioje buvo paplitę didelėje Rytų Europos teritorijoje, iš kur ir galėjo patekti minėtas kirvis. Narkūnuose surastas kirvis greičiausiai yra darbo įrankis (113:3 pav.). Tokių kirvių randama XV a. Lietuvos senkapiuose.

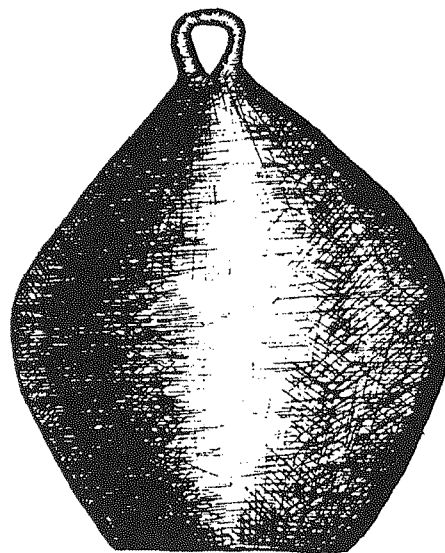
Kalavijas laikomas diduomenės ginklu (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1981. P. 22), nors kuršių visuomenėje jis buvo gana smarkiai paplitęs ir, matyt, prilygo kalavijui vikingų bendruomenėse, t. y. buvo karių profesionalų ginklas. Piliakalniuose sveikų kalavijų nerasta. Juos buvus liudija tik makščių apkalai ir skersinukai. Vienas apkalas rastas 1961 m. Bubių piliakalnyje, viršutiniame žemės sluoksnyje. Remiantis V. Kazakevičiaus klasifikacija, jis priklauso V grupei (Kazakevičius V. 1992. S. 92, 102). Tai XIV a. apkalas, kokių pasitaiko šio laikotarpio kapuose. Kitas sąlygiškai kalavijo makštims (gali būti nuo kovos peilio) priskiriamas apkalas yra iš Vosgėlių piliakalnio. Jis 5,9 cm aukščio, su skylute smailiajame gale, pagamintas iš skardos. Tokie apkalai nebūdingi Lietuvai ir, remiantis V. Kazakevičiaus klasifikacija, arti-

114 pav. Ietigaliai: 1 - Velikuškės, 2, 3 - Mažulony, 4 - Bubiai.

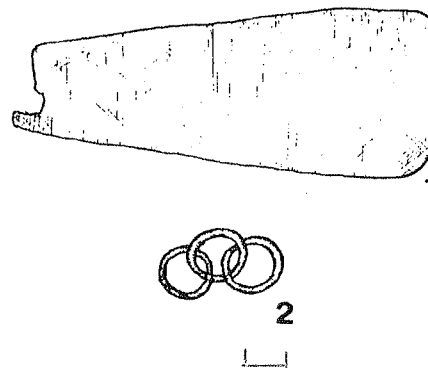
miausi III b grupei (Ten pat. P. 99-100). Matyt, tai bus gana grubus vietinės gamybos daiktas. Kalavijo skersinio fragmentas rastas Kernavės Aukuro Kalne. Bubiuose rastas geležinis 9,1 cm ilgio kalavijo skersinukas.

Ietigalių rasta gausiau - net 10-yje piliakalnių. Bent šešiuose iš jų (Apuolė, Imbarė, Impiltis, Kernavės Aukuro Kalnas, Mažulony, Žagarė) rasta po 2-7 ietigalius. Šie skaičiai rodo, kad ietigaliai buvo svarbus pilies gynėjų ginklas. Pagal formas rasti ietigaliai skirstomi į įmovinius trikampę plunksna, lapo plunksna, juostinius bei įtveriamuosius lapo formos plunksna (114 pav.). Vyrauja įmoviniai ietigaliai. Iš jų vėlyviausi, datuojami XIII a., egzemplioriai rasti Velikuškių (114:1 pav.) ir Žagarės piliakalniuose. Artimos šiems ietigaliams analogijos aptinkamos viduramžių Lietuvos senkapiuose. Dažniausi Lietuvos vėlyvuosiuose piliakalniuose randami įmoviniai ietigaliai lapo formos plunksna (114:2 pav.). Daugiausia jų - šeši - rasta Apuolėje. Tai nedideli 8,3-14,2 cm ilgio ietigaliai su 5-9 cm ilgio plunksnomis. Didėnis 25 cm ietigalis rastas Mažulonių piliakalnyje (Daugudis V. 1961. P. 2), 21,3 cm

115 pav. Geležinis svarstis iš Mažulonių piliakalnio

ilgio - Impilties piliakalnyje. Šis ietigalių tipas vietinės kilmės ir gana plačios chronologijos (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1981. P. 11). Bubių, Impilties ir Mažulonių piliakalniuose rasta po juostinį ietigalį (114:3 pav.). Jie 20-30 cm ilgio, tačiau siaura 1,8-2,5 cm plunksna. Šie ietigaliai būdingesni Šiaurės Europai. Paskutinė grupė yra įtveriamieji ietigaliai lapo formos plunksna (114:4 pav.). Penkiuose piliakalniuose rasta dešimt tokių ietigalių (Apuolė, Bubiai, Impiltis, Kernavės Au-

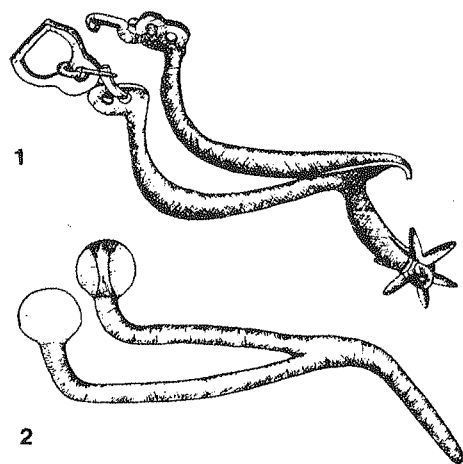
116 pav. Šarvų liekanos: 1 - Bubiai, 2 - Kaukai.

kuro Kalnas ir Kudirkos Naumiestis). Jie daugiausia nedideli, iki 15 cm ilgio, vėlyvųjų ietigalių plunksnos (Bubiai) gana ryškaus trikampio formos. Kudirkos Naumiesčio piliakalnyje rastas 22 cm ilgio ietigalis (Daugudis V. 1984a. P. 19). Įtveriamieji ietigaliai buvo naudojami svaidomosioms ietimis. Jos labiausiai paplito Šiaurės ir Vakarų Lietuvoje ir istorikų siūlomos vadinti svaidietimis (Gudavičius E. 1989b. P. 149).

Platų ietigalių panaudojimą rodo ir jų atskiri fragmentai, rasti piliakalniuose (Apuolė, Kernavės Pilies Kalnas, Imbarė).

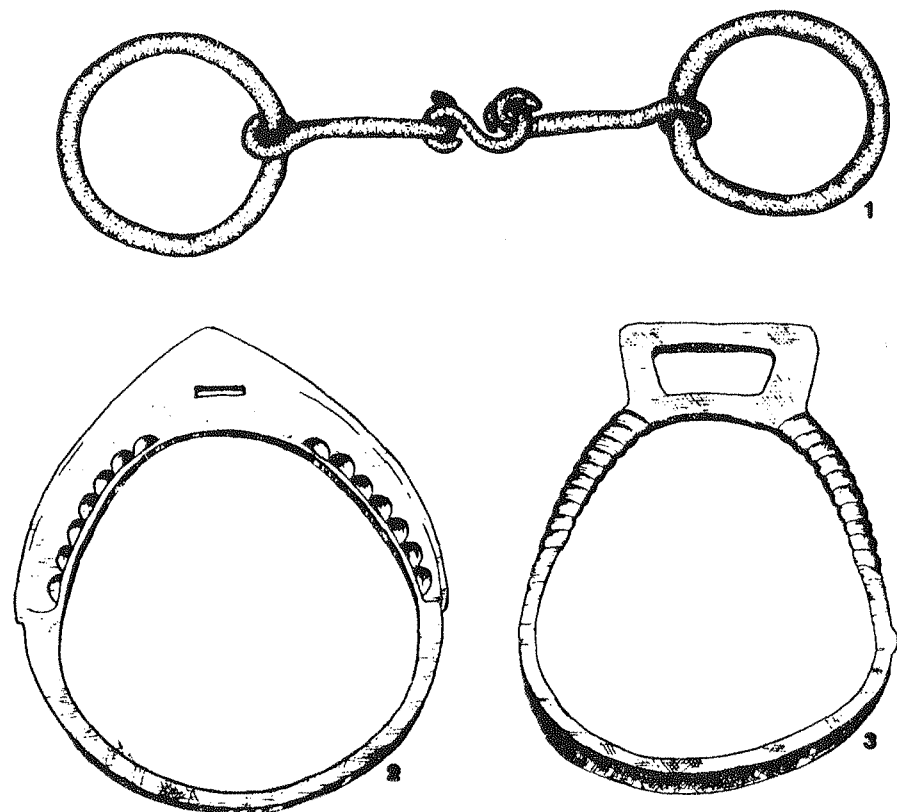
Atskirai paminėtinas Mažulonių piliakalnyje rastas ovalo formos apie 10 cm skersmens geležinis svarstis su ašele, sveriantis apie 2,5 kg (Daugudis V. 1961. P. 34) (115 pav.). V. Daugudis spėja jį buvus naudojamą kaip smogiamąjį rutulį, grandine pririštą prie medinio koto. Toks ginklas XI-XVI a. buvo žinomas visoje Europoje, ir Mažulonių radinys išsiskiria gal tik savo masyvumu. Šis svarstis gali būti ir tikroju svarsčiu, nes savo forma šios abi dirbinių rūšys panašios. Maskovičių piliakalnyje (Baltarusija) rastas 9,3 cm skersmens, 2,02 kg svorio svarstis laikomas naudotu svėrimui (Дучиц Л. У. 1991. С. 54. Рис. 32,12).

Nors pilies gynėjai slėpėsi už medinių sienų, lemiamais momentais jos negelbėdavo ir tekdavo kautis atviraime lauke. Čia būdavo svarbios individualios gynybos priemonės. Dviejuose vėlyvuosiuose piliakalniuose rasta šarvų liekanų; Kaukų piliakalnyje - geležinių šarvinių marškinių fragmentas, susidedantis iš 1,4 mm skersmens pločio kiek asimetriškai sujungtų žiedelių (Kulikauskas P. 1982. P. 62) (116:2 pav.). Grandininiai šarvai buvo ypač mėgstami Kijevo Rusioje bei kitose rytų slavų žemėse, kur jie susidėdavo iš iki 50 tūkst. žiedelių ir sverdavo apie 6 kg (Hensel W. 1987. S. 715). Bubių piliakalnyje irgi rasta pora gabalėlių labai surūdijusių šarvų fragmentų, patvirtinančių, jog

117 pav. Pentinai: 1 - Kernavės Mindaugo Sostas, 2 - Darbutai.

XIII-XIV a. lietuviai juos naudojo. Tame pačiame piliakalnyje aptiktos ir dvi geležinės plokštelės, kurias galima priskirti plokšteliniams šarvams (116:1 pav.). Jos 6,1x1,8 cm ir 8,9x3,5 cm dydžio bei 2-3,5 mm storio. Tokie šarvai XIV a. buvo labiau būdingi Vakarų Europai, tad šis radinys gali būti Livonijos ordino kario palikimas. Kernavės Aukuro Kalne bei Nemenčinės piliakalniuose rasti paskiri žiedeliai greičiausiai buvo nuo šalmų. Abiejuose (Kaukų ir Bubių) piliakalniuose rasta beformių geležinių skardų, kurios galėjo būti ir skydų, ir šarvų liekanos. Bet kuriuo atveju šie geležiniai apkaustymai buvo skirti kažką apsaugoti - gal ir ne žmogų, o sutvirtintą šaudymo angą pilies sienoje arba duris.

118 pav. Žąslai ir balno kilpos iš Mažulonių piliakalnio

Žirgo aprangos detalės

Su kariniu pilių potencialu glaudžiai susiję archeologiniai radiniai, bylojantys apie žirgus. Pats žirgas pilyje jokios reikšmės neturėjo, tačiau stambesnėse pilyse telkdavosi kariuomenė, taip pat ir raitoji. Esant reikalui, raitelis tapdavo pėsčiuoju ir kaudavosi kaip pėstininkas. Tad stambesniuose piliakalniuose pasitaiko žirgo ir raitelio aprangos dirbinių. Tai pentinai, žąslai ir balno kilpos.

Pentinų rasta aštuoniuose piliakalniuose. Jie skirstomi į dvi grupes: su spygliu ir su žvaigždute (117 pav.). Pentinai su spygliu (117:2 pav.) yra ankstesnė pentinų forma. Tokių pentinų rasta Bubių, Kaukų, Nemenčinės ir Narkūnų piliakalniuose. Vėlyvųjų pentinų spyglys pakankamai ilgas, o pats pentinas pusiau ovalo formos, gaubia visą bato kulną. Šie pentinai jau gana smarkiai skiriasi nuo I tūkstantmetyje naudotų pentinų (Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A. 1961. P. 441). Antrajai grupei skiriami pentinai su žvaigždute gale (117:1 pav.). Tokių rasta Kernavės Mindaugo Sosto, Narkūnų ir Punios piliakalniuose. Šie pentinai yra vėlyvi, aptinkami tik XIV a. piliakalniuose, nes Europoje atsirado tik XIII a. pabaigoje (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1974a. P. 26-27). Palangos, Apuolės ir Kaukų piliakalniuose rasta pentinų lankelių dalių, iš kurių pentino rūšies nustatyti neįmanoma.

Žąslai ir balno kilpos yra paties žirgo aprangos detalės (118 pav.). Tai, kad jie kaip ir pentinai randami vėlyvuosiuose piliakalniuose, daugiau rodo ne pačių žirgų, bet jų šeiminių gyvenimą ar buvimą juose. Žąslų pasitaikė keturiuose piliakalniuose. Apuolėje ir Mažulonyse rasta po vienerius trinarius žąslus (118:1 pav.). Ši žąslų forma buvo labai populiari visoje Lietuvoje ilgą laiką (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1971. P. 16). Panašiai yra ir su

dvinariais žąslais. Jų nepilnai išlikęs egzempliorius rastas Mažulonyse (Daugudis V. 1961. P. 34). Mažulonyse, Kaukuose ir Kernavės Aukuro Kalne pasitaikė ir atskirų žąslų dalių (grandelių, narelių).

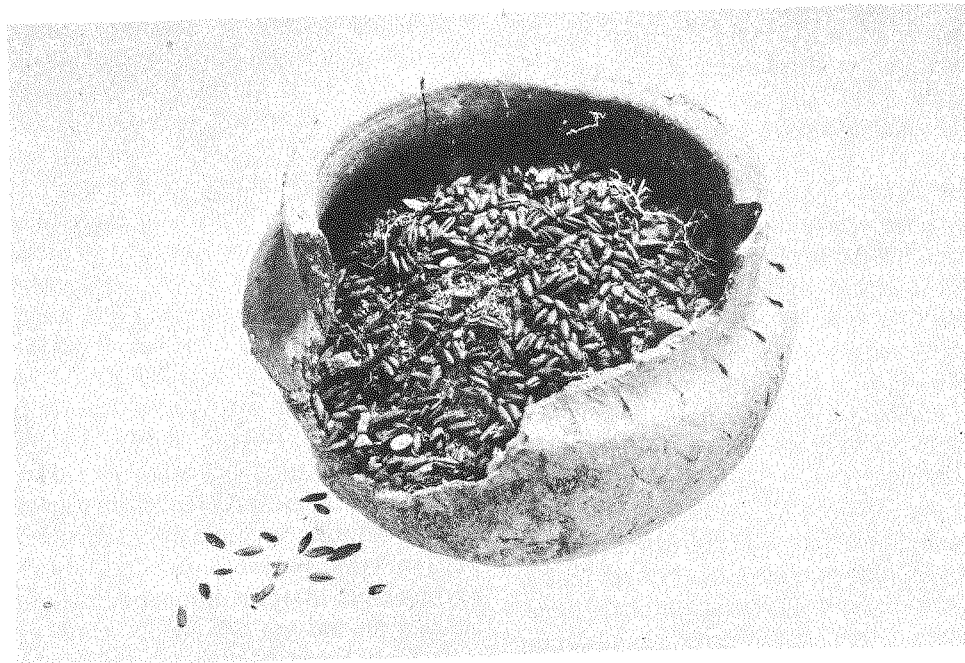
Balno kilpos žinomos tik iš Mažulonių piliakalnio (118:2, 3 pav.). Jų čia aptikta keturios, iš kurių trys vienodos, o viena kiek skiriasi. Pastarosios lankelis puoštas sidabrinu ornamentu, sudarytu iš linijų, puslankių ir įkirtelių (Ten pat. P. 32-33). J. Antanavičius šią kilpą skiria XI tipui ir datuoja XI-XII a. laikydamas baltiškąja (Antanavičius J. 1976. P. 78-79).

Žirgo aprangai galbūt priklauso kai kurios stambesnės sagtys bei žalvariniai apkalai ar jų dalys, kurių randama kiekviename plačiau tyrinėjamame piliakalnyje. Jų atskirimas nuo žmogaus aprangos metalinių detalių dažnai yra labai problemiškas, todėl tenka konstatuoti tik tokią galimybę. Net tyrinėjamą medžiagą publikuojantys archeologai paprastai tik nurodo neaiškios paskirties dirbinius.

Maistas

Pilių gynybinis potencialas priklausė ne tik nuo turimų ginklų. Užtrukus apgulčiai, nemažai lėmė maisto atsargos. Rašytinių šaltinių duomenimis, jų netrūkdavo, nes dažnai minimas gausus užimtų pilių grobis, o pačios pilys neatsilaikydavo dėl kitų priežasčių. Remiantis archeologiniais duomenimis, galima spręsti apie kai kurias pilyse buvusio maisto atsargas - grūdus, mėsą, žuvį.

Iki dabar iš piliakalniuose surastų grūdų liekanų spręsta daugiau apie žemdirbystę (Kulikauskas P. 1955. P. 75), nors pirmiausia tai maisto atsargos ar sėkla, pilių gyventojų tikslingai atrinktos ir laikomos. Archeologinių tyrinėjimų metu atkasama tik nedidelė šių atsargų dalis, paprastai apdegę grūdai. Grūdų liekanų rasta 13-oje piliakalnių. Visur aptikti gana žymūs grūdų kiekiai, iš kurių didžiau-

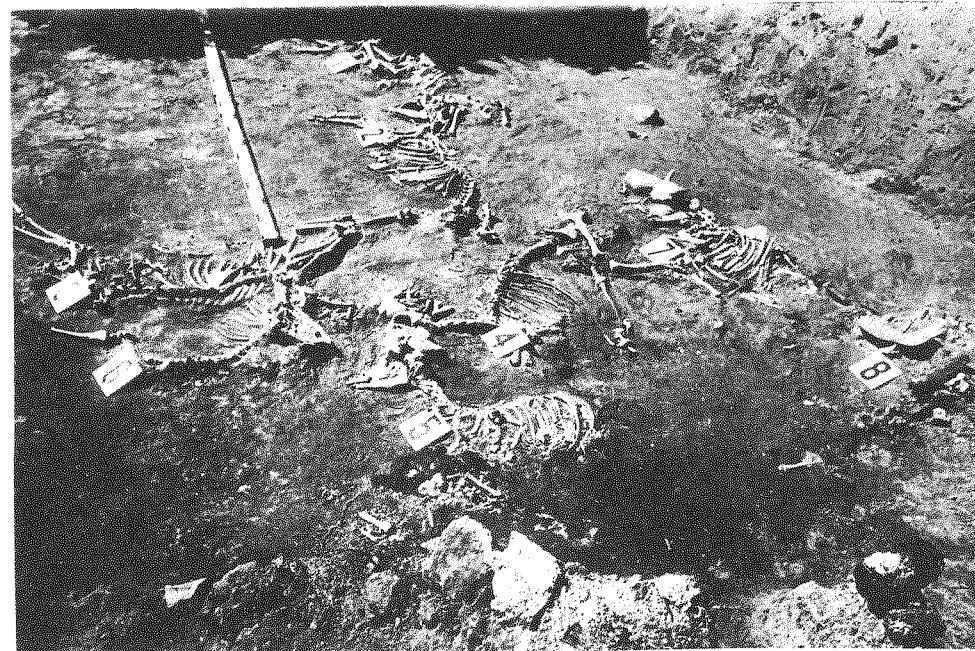
119 pav. Grūdai iš Maišiagalos piliakalnio

sias - apie 75 kg - rastas Maišiagaloje (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1974b. P. 55) (119 pav.). Pastarajame piliakalnyje rastos kone visos dabar žinomos grūdinių kultūrų rūšys - iš viso apie 20. Taigi augalinis maistas XIV a. lietuvių pilyse buvo gana įvairus. Maždaug vienodame piliakalnių skaičiuje (po devynis) rasta miežių, rugių ir kviečių. Šios kultūros buvo laikomos kruopoms bei miltams, kurių liekanų aptikta Kaukų piliakalnyje (Kulikauskas P. 1982. P. 45). Prireikus juos buvo nesunku sumalti rankinėmis girnomis. Populiarūs buvo žirniai (aštuoni piliakalniai), pupos bei soros (po šešis piliakalnius). Iš jų, matyt, buvo verdamos košės. Mažiau rasta avižų, lęšių, grikių grūdų. Šios kultūros arba mažiau mėgtos, arba Lietuvoje vėliau pradėtos auginti. Tik avižos, kurios daugiausia buvo naudojamos pašarui, žinomos dar nuo I tūkstantmečio. Iš retai pasitaikančių grūdų Nemenčinės ir Maišiagalos piliakalniuose rasta kanapių, Kaukuose ir

Maišiagaloje - aguonų (Ten pat. P. 57). Šios kultūros greičiausiai naudotos kaip priedai prie įvairiausių patiekalų. Be jokios abejonės, buvo kepama duona - jos suanglėjusių gabalėlių rasta Apuolės, Mažulonių ir Maišiagalos piliakalniuose. Turimi duomenys apie augalinį pilies gyventojų maistą yra iš XIII-XIV a.

Kebliau nustatyti gyvulinės kilmės maisto rūšis. Čia tenka naudotis vien išlikusių kaulų osteologinės analizės rezultatais. Nors praktiškai kiekviename piliakalnyje rasta gyvulių kaulų (tik pajūrio ruože kaulai neišlieka), dalis jų nebuvo surinkta, kitur liko nenustatyti, o tarp nustatytų į vieną krūvą suversti skirtingų laikotarpių radiniai. Patikima ir chronologiškai siaura medžiaga tėra iš šešių piliakalnių (Aukštadvaris, Kaukai, Kernavės Mindaugo Sostas, Maišiagala, Nemenčinė, Šeimyniškeliai).

Atskirai tenka vertinti Vaitiekūnų piliakalnio osteologinę medžiagą. Dėl skirtinguose plotuose išskirtų įvairių sluoksnių ją galima datuoti tik II tūkstantmečio

120 pav. Avių griaučiai Maišiagalos piliakalnyje

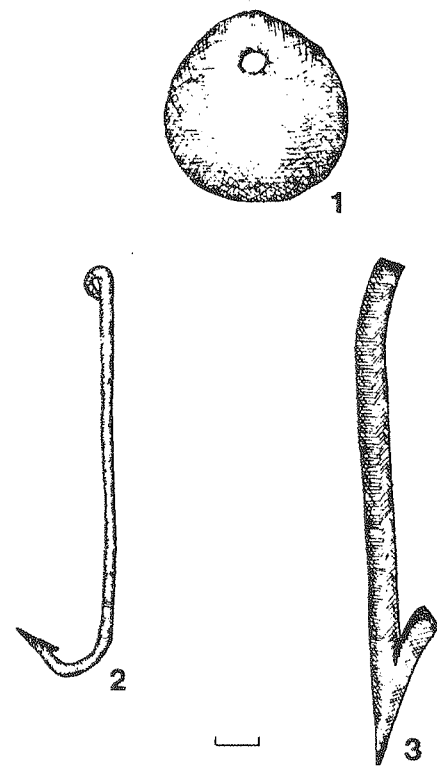
pradžiai (iki XIII a.). Naminiai gyvuliai čia sudaro 72,8%, iš kurių 43,2% - kiaulės, 32,9% - stambūs raguočiai. Nemaža laukinių žvėrių, medžiojamų mėsai, kaulų. Briedžio, elnio, tauro, stumbro kaulai sudaro 19,3% visų surastų kaulų. Kailinių žvėrelių - bebrų, ūdrų, lapių, kiškių - kaulai sudaro 7,9%. Dalis jų (bebrai bei kiškiai) buvo medžiojami ir maistui.

XIII a. piliakalniais atstovauja Kaukai bei Šeimyniškeliai. Abiejuose kaulų rasta palyginti nedaug (300-700 200 m² plote). Šeimyniškeliuose laukinių ir naminių gyvulių kaulų kiekis maždaug vienodas (49% ir 45%), taip pat rasta paukščių kaulų. Kaukuose beveik visi suvalgyti gyvuliai buvo naminiai (96%). Iš jų daugiausia stambių raguočių (29-45%), mažiau - kiaulių (13-18%), smulkių raguočių - avių, ožkų (7-9%). Kaukuose neįprastai didelį suvalgytų arklių skaičių (24% kaulų iš septynių arklių), matyt, tenka aiškinti ilgesne pilies apgultimi. Šeimyniškeliuose

iš laukinių gyvūnų vyrauja šernai (27%) bei stirnos (26%).

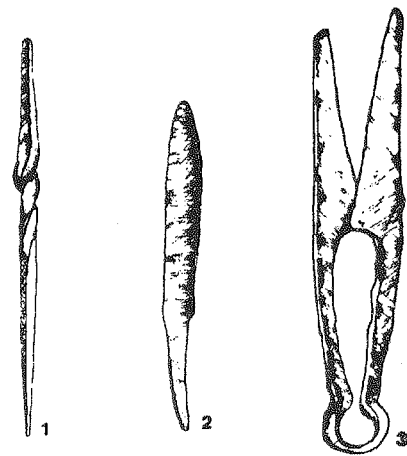
XIV a. pilių gyventojai valgė beveik vien naminių gyvulių mėsą. Jų kaulų rasta nuo 97% iki beveik 100% (Kernavės Mindaugo Sostas). Mažiau (87%) aptikta tik Nemenčinės piliakalnyje, nes procentus sumažino iš apatinio Brūkšniuotosios keramikos kultūros sluoksniu patekę kaulai. Visur vyrauja stambūs raguočiai (apie 45%), taip pat yra kiaulių (25-37%), o smulkių raguočių kaulai sudaro 11-17%. Išimtis yra Maišiagalos piliakalnis, kur smulkių raguočių buvo net 71,2%. Tai paaiškinti galima paprastai - tyrinėjame plote būta sudegusio tvarto, kuriame rasta net 12 sveikų avių griaučių (Ten pat. P. 58) (120 pav.). Sprendžiant iš gyvulių kaulų, panašios proporcijos naudojant maistui mėsą buvo visame Rytų Pabaltijyje (Паавер К.Л. 1965. Приложение II).

Trūksta duomenų apie žuvies naudojimą maistui. Vėlyvuosiuose piliakalniuose aiškesnių jų kaulų liekanų neaptikta, tačiau nereikia pamiršti, kad žuvų kaulai yra

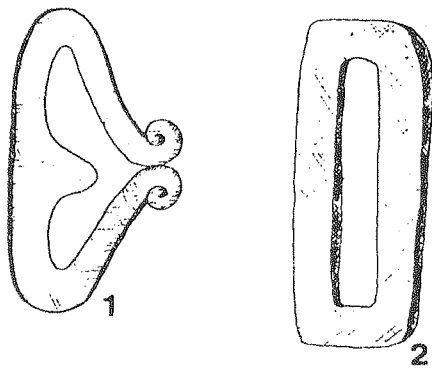

121 pav. Žvejybos įrankių liekanos: 1 - Mažulonys, 2 - Velikuškės, 3 - Nemenčinė.

smulkūs ir prastai išlieka. Apie žuvis panaudojimą liudija surastos žvejybos įrankių liekanos. Aiškiausia iš jų yra Velikuškių piliakalnyje šalia dviejų žmonių griaučių (vadinamasis kapas Nr. 6) rastas 10 cm ilgio dailus kabliukas (121:2 pav.). Artimiausios jam analogijos, datuojamos X-XIV a., yra Volkovysko (Baltarusija) piliakalnyje (Зверыро Я. Г. 1975. С. 97). Nemenčinės piliakalnyje aptikta geležinių žeberklų dalių, labai panašių į dabar naudojamus, tik kiek grubesnio darbo (Kulikauskas P. 1985. P. 33) (121:3 pav.). Iš Apuolės piliakalnio tyrinėjimų yra du 11 cm skersmens moliniai tinklų pasvarai. Mažulonių piliakalnyje rastas mažesnis disko formos pasvaras (121:1 pav.). Žuvis dėl greito jos gedi-

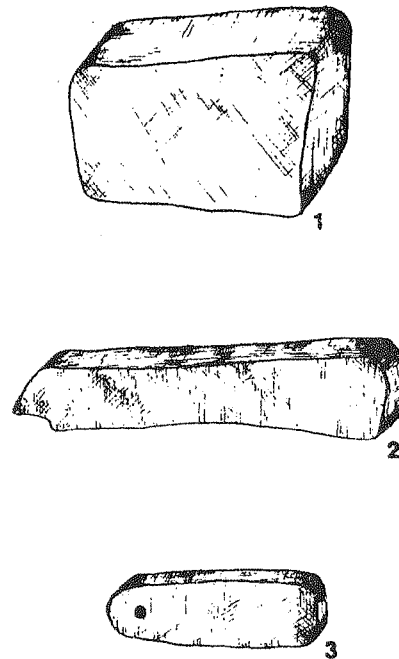

122 pav. Buities įrankiai: 1 - yla, 2 - peilis, 3 - žirklys (1 - Vaitiekūnai, 2 - Bubiai, 3 - Kernavės Mindaugo Sostas).

123 pav. Skiltuvai: 1 - Kaukai, 2 - Kernavės Aukuro Kalnas.

mo, matyt, nebuvo reikšmingesnis pilies gyventojų maisto produktas. Daugiau jos vartoti galėjo tik pilių, stovėjusių šalia stambesnių vandens telkinių, gyventojai. Šią išvadą gerai iliustruoja kaimynų medžiaga. Maskovičių piliakalnyje (Baltarusija), esančiame ant ežero kranto, rasta 50 kabliukų, 10 blizgių, surinkta apie 5000 žuvų kaulų (Дучиц Л. У. 1991. С. 66-67). Asuotės piliakalnyje (Latvija), esančiame

124 pav. Galastuvai: 1 - Rudamina, 2 - Bubiai, 3 - Veliuona.

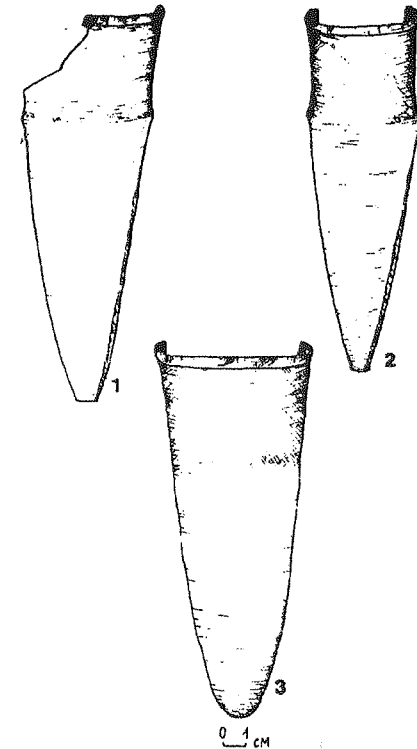
ant Dauguvos upės kranto, surinkta 4446 žuvų kaulai bei žvynai, pagal kuriuos nustatyta 16 žuvų rūšių (Лебедев В. Д., Марков В. П., Бахметьева Т. Л., Паскуль М. 1961. С. 229).

Be jokių abejonių, pilių maisto atsargos buvo daug įvairesnės, negu tai leidžia užfiksuoti archeologiniai duomenys. Paleobotaniniu atžvilgiu geriau tyrinėtame Maišiagalos piliakalnyje rasta apynių, riešutų, vyšnių kauliukų (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1974b. P. 57).

Pilyse maistui naudoti ir vaisiai. Kernavės Pilies Kalne rasta obuolių sėklų.

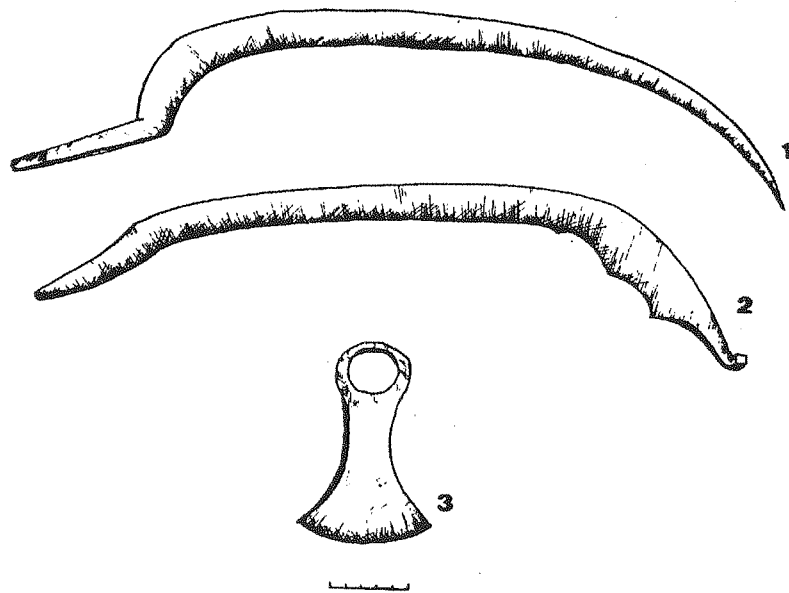
Buitiniai daiktai

Pačios gausiausios yra buityje naudojamų daiktų liekanos. Nemaža jų sulaužyta ar kitaip sudėvėta ir todėl išmesta. Sveikų dirbinių pasitaiko rečiau, tačiau jų gana

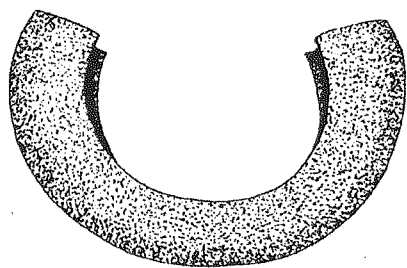

125 pav. Noragai iš Maišiagalos piliakalnio

gausu sudegintose pilyse. Buityje naudojamiems daiktams priskiriami peiliai, galastuvai, ylos, skiltuvai, skustuvai, adatos. Peiliai II tūkstantmečio pradžioje buvo įtvėriamieji, vidutinių dydžių, iki 15 cm ilgio, gana ilgomis įtvėriomis bei storomis nugarėlėmis, kurios XIV a. jau buvo iš šonų puošiamos įkartėlėmis (Bubiai, Darbutai) (122:2 pav.). Medinės peilių kriaušės puoštos ornamentuotais kauliniais apkalais (Bubiai, Kaukai, Kernavės Mindaugo Sostas). Ylos įprastų formų, vėlesnių darbinės dalies ir įkotelės sujungimas tordiruotas (122:1 pav.). Skiltuvų rasta rečiau, jie II tūkstantmečio pradžioje buvo dviejų tipų: ovaliniai (123:2 pav.) (Kernavės Aukuro Kalnas) bei atrietais galais (123:1 pav.) (Aukštadvaris, Nemenčinė). Pastarųjų rasta daugiau, jie, matyt, buvo labiau paplitę. Skustuvų liekanas ne visada galime atskirti nuo peilių fragmentų. Aiš-

126 pav. Žemdirbystės įrankiai iš Maišiagalos piliakalnio

127 pav. Kastuvo apkaustas iš Maišiagalos piliakalnio

kesni skustuvai rasti Kernavės piliakalniuose. Galastuvai gaminti iš smailiagrūdžio akmens, keturkampės formos, iki 10 cm ilgio (124 pav.). Labai dažnai jie surandami sudužę. Pagal gausumą tai antra (po geležinių peilių) piliakalnių radinių grupė. Adatų rasta vos keliuose piliakalniuose. Aiškesnės jų liekanos yra iš Bubių, Kaukų piliakalnių. Būdamos smulkios, adatos prastai išlieka ir kasinėjant

retai aptinkamos, todėl jų tikrasis skaičius turi būti nepalyginamai didesnis.

Buities daiktams tikriausiai reikia skirti pincetus iš Nemenčinės, Kaukų ir Bubių piliakalnių. Jų paskirtis neaiški (Kulikauskas P. 1982. P. 52). Iš buityje naudotų metalinių dirbinių dalyje piliakalnių rasta apkaltų ir grandelių fragmentų.

Buitinių daiktų kiekis ir įvairovė rodo gana ryškų gyvenvietinį pilių pobūdį. Tai patvirtina ir piliakalniuose randami šiaip pilims nebūdingi įrankiai. Maišiagalos piliakalnyje sudegusio pastato teritorijoje rasti trys geležiniai noragai, du iš kurių priklausė dvidantei žagrei, trečias - arklui (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1974b. P. 52) (125 pav.). Noragai buvo saugomi atskirti nuo medinių įrankių dalių, nes rasti sumauti vienas į kitą. Tokie noragai yra vals tiečių darbo įrankis, kartais randamas viduramžių kaimavietėse (Ribokas D. 1990. P. 56).

Žemdirbystės įrankiai

Žemdirbystės įrankiai yra ir kapliai (126:3 pav.). Jų aptikta tame pačiame Maišiagalos piliakalnyje šalia noragų bei Im-

barėje. Ten rastas miniatiūrinis kapliukas, kurį neaišku kam skirti - simboliniams daiktams ar žemdirbystės įrankiams (Daugudis V. 1970b. P. 33). Šiaip kapliai siejami su primityvesne žemdirbyste (daržininkyste), randami daugiausia žiemgalių gyventose teritorijose (Vaškevičiūtė I. 1985. P. 55).

Vienintelis apie 15 cm pločio geležinis medinio kastuvo apkaustas irgi rastas Maišiagalos piliakalnyje (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1978b. P. 64) (127 pav.). Nors kastuvai taip pat siejami su žemdirbyste, matyt, jais kasė žemę statant įtvirtinimus. Panašių kastuvų apkaustų rasta Baltarusijoje - Gardine ir Volkovyske (Звєпыро Я. Г. 1989. С. 114). Vis dėlto daugiausia buvo naudojami vien mediniai kastuvai. Gausesnį yra derliaus nuėmimo įrankiai - pjautuvai (126:1 pav.). Jų rasta septyniuose piliakalniuose. Tai puslankio formos su dantytais (Pūčkoriai, Mažulonys) ar lygiais (Maišiagala) ašmenimis iki 50 cm ilgio įrankiai, beveik stačiai atlenkta įkote. Piliakalniuose paprastai aptinkama pavienių pjautuvų ar jų dalių, ir tik Maišiagaloje rasti net šeši, iš kurių keturi gulėjo kartu (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1974b. P. 53-54). Šie pjautuvai, daugiausia aptinkami Rytų Lietuvos pilkapiuose, yra racionališios formos iš visų Rytų Pabaltijo pjautuvų (Земледелне. 1985. С. 66).

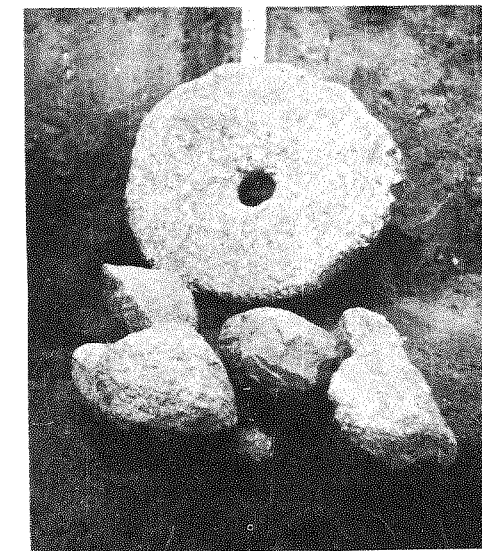
Dalgių ar jų dalių rasta devyniuose piliakalniuose. Sveikiausi ir daugiausia (keturi) jų taip pat Maišiagalos piliakalnyje (126:2 pav.). Dalgiai plačiais ašmenimis, kiek ryškiau lenkta viršūne, iki 50 cm ilgio. X-XIII a. paminkluose Rytų Pabaltijyje jie dažni (Ten pat. P. 67). Kaip rodo Lietuvos piliakalnių medžiaga, tokie dalgiai žinomi ir XIV a.

Tiek pjautuvai, tiek dalgiai buvo dvejopos paskirties įrankiai. Jais nuimdavo derlių bei pjaudavo pašarą (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1978b. P. 56). Jų radiniai piliakalniuose gali būti iš dalies susiję ir su kariais-raiteliais. Pagaliau dalgiai buvo

naudojami artimoje kovoje kaip tam tikras ginklas, ypač vėlesnių viduramžių vals tiečių sukilimų metu. Apie tai tarsi bylotų randamos dalgių dalys.

Grūdus maistui ruošė akmeninėmis sukamosiomis girnomis. Tokios garnos Lietuvoje žinomos maždaug nuo XI a. (Tautavičius A. 1977. P. 20). Piliakalniuose jų rasta keturiose vietose XIII-XIV a. sluoksniuose. Sveikiausias viršutinis girnų akmuo išliko Nemenčinės piliakalnyje (128 pav.). Sudargo Žydkapiuose aptikta apatinio akmens dalis, Brodeliškių piliakalnyje - viršutinis 45 cm skersmens akmuo. Vilkiškių piliakalnio griovyje atsitiktinai rastas girnų akmuo (V. Šimėno duomenys). Vakarų Lietuvoje žinomos septynios sukamųjų girnų radimvietės, dalis iš kurių - atsitiktiniai radiniai (J. Genio duomenys). Vis dėlto, lyginant su bendru ištirtu vėlyvųjų piliakalnių plotu bei medžiagos nereikšmingumu (akmuo), garnos yra retas radinys. Matyt, pilyje jos būdavo tik vienerios ar dvejios.

Gyvulininkystę liudijančių dirbinių iš vėlyvųjų piliakalnių labai mažai. Be

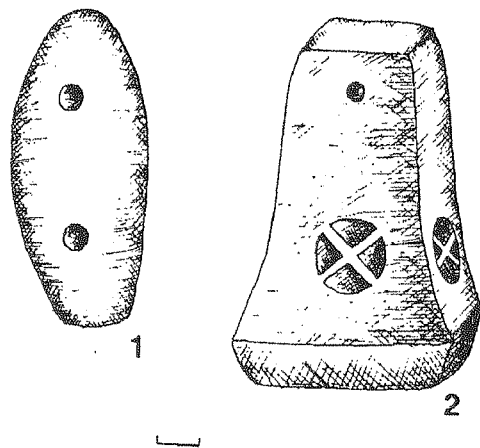

128 pav. Garnos iš Nemenčinės piliakalnio

pjautuvų ir dalgių, naudojamų ruošiant pašarus, dar randamos geležinės vienanarės žirklys, kurios dar ir dabar kai kada naudojamos avims kirpti. Tokių žirklių (kartais tai tik fragmentai) rasta šešiuose piliakalniuose (122:3 pav.). Žirklys gamintos iš vientisos stangrios juostos, spyruokliuojančios per išlenktą pusapskritimą, siekia iki 28 cm. Savo išvaizda XIII-XIV a. jos mažai kuo skiriasi nuo etnografinių žirklių. Kadangi dvinarės žirklys Lietuvoje atsirado tik XV a. (Urbanavičienė S. 1988. P. 57), vienanarės žirklys naudotos ir buityje.

Vėlyvuosiuose piliakalniuose aptikta ir kai kurių rūšių amatininkų veiklos liekanų. Amatininkų buvimas pilyje nėra būdinga pilies savybė. Amatininkai gyveno už pilies ribų Kijevo Rusios (Археология. 1985. С. 96) bei Vakarų Europos pilyse, pvz., Olandijoje (Janssen H. L. 1990. S. 219). Pilyse pastebimi tik jų veiklos, susijusios su žmonių gyvenimu bei koviniu pasirengimu, pėdsakai (Taavitsainen J. P. 1990. S. 137-138). Kaip pažymi istorikai, Lietuvoje amatininkai irgi kūrėsi papiluose (Gudavičius E. 1991. P. 22). Todėl būtina platesnė piliakalniuose rastų amatininkystės pėdsakų analizė nesigilinant į darbą rinkai ar namams.

129 pav. Audimo staklių svareliai: 1 - Bubiai, 2 - Apuolė.

Drabužių gamyba

Populiariausias ir reikalingiausias amatas buvo audimas. Aptariamam laikotarpiu beveik kiekviena moteris mokėjo austi, tad audimą tik iš dalies galima vadinti amatu. Apie naudotas medines audimo stakles duomenų nėra, užtat išliko jų svarelių fragmentų. Dažnai sudaužyti moliniai svareliai rasti Apuolės, Bubių ir Impilties piliakalniuose (129 pav.). Apuolės ir Impilties svareliai keturkampiai, nupjautos piramidės formos, iki 9 cm aukščio, kartais puošti įspaudais (129:2 pav.). Jų palyginti gausu Apuolėje (apie 15) ir tai galima paaiškinti gyvenvietiniu piliakalnio pobūdžiu, o dėl Impilties neaišku. Taip pat ir dėl Bubių piliakalnio, kur rasta mažesnių ovalo formos 7x3,5 cm dydžio svarelių su dviem skylutėmis užkabinimui (129:1 pav.). Matyt, ir gynybinėse pilyse stovėjo gyvenamieji pastatai, kur buvo audžiama staklėmis.

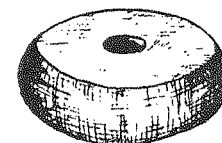
Ši teiginį gerai iliustruoja verpimą liudijantys radiniai - verpstukai (130 pav.). Jų aptikta 18-oje piliakalnių, tarp kurių ir tokiuose tik gynybiniuose kaip Kaukai, Kernavės Mindaugo Sostas, Mažulonys, Palangos Birutės Kalnas. Daugeliu atvejų rasta po kelis, keliolika ar net keliasdešimt (Kaukuose suskaičiuota apie 90) verpstukų. Didesnioji jų dalis sveiki. Verpstukas buvo lengva pagaminti, todėl jų labai nesaugodavo. Jų gausa rodo, kad buvo verpiama kiekvienoje pilies šeimoje. Visus II tūkstantmečio pradžios verpstukus galima skirstyti pagal du požymius: medžiagą, iš kurios jie pagaminti, bei formą. Verpstukai daryti iš molio, akmens, kaulo ir gintaro. Molinių verpstukų daugiausia. II tūkstantmečio pradžios piliakalniuose jų būna cilindriniai (Kernavės piliakalniai, Kaukai) bei dvigubo nupjauto kūgio formos (Piliakalniai, Kaukai). Abiejų grupių verpstukai maždaug vienodų dydžių, 3-5 cm skersmens ir 1-2,5 cm aukščio, tačiau labai skirtingos išvaizdos. Nesant de-

1

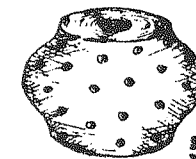
2

3

4

5

6

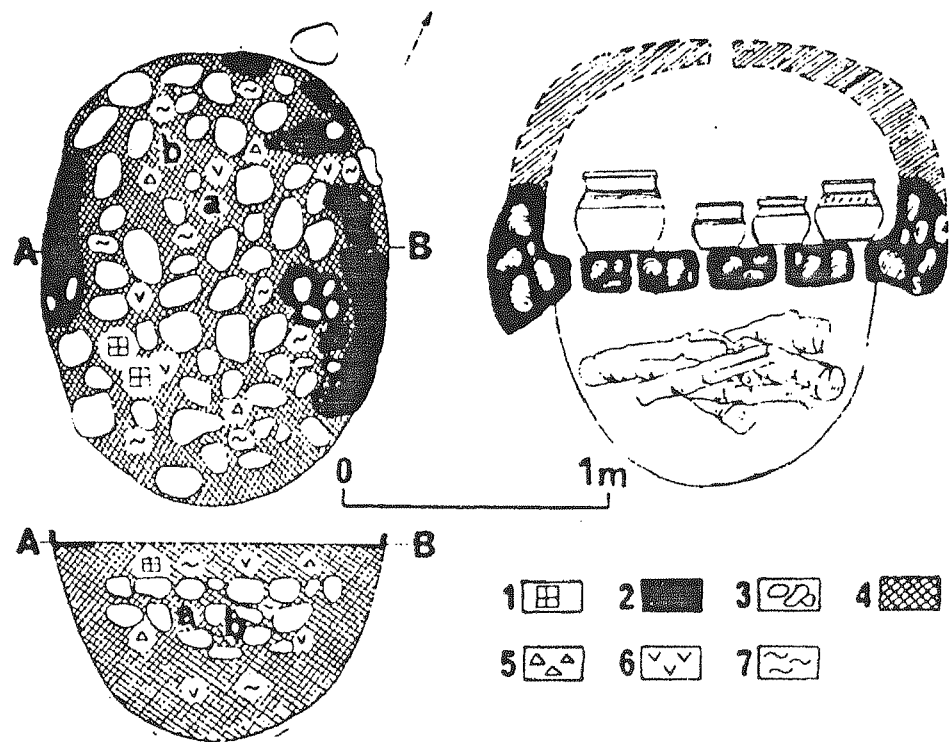
130 pav. Verpstukai: 1, 6 - Mažulonys, 2 - Papiliakalnė, 3 - Veliuona, 4, 5 - Kaukai.

talesnės verpstukų klasifikacijos, neįmanoma apibūdinti pagrindinių jų rūšių, ir galima supainioti ankstyvesnius verpstukus su vėlesniais. Reikia tik pastebėti, kad dalis molinių verpstukų yra puošta įrežtais grioveliais ar įspaustais taškučiais.

Akmeniniai verpstukai pagal formą atitinka molinius. Jie gaminti iš smiltainio bei šiferio. Pastarieji yra importuoti iš Kijevo Rusios (Kuncienė O. 1972. P. 185), randami svarbesnėse XIII-XIV a. pilyse (Kernavė, Mažulonys, Nemenčinė). Smiltainio verpstukai cilindriniai, didesni, šiferi-

niai - dvigubo nupjauto kūgio formos, mažesni, iki 3 cm skersmens ir 2 cm aukščio. Kai kurie smiltainio verpstukai turi įrežtus kažkokius ženklus (Apuolė).

Kaulinių verpstukų reta ir randama tik XIII-XIV a. piliakalniuose (paprastai po vieną). Jų rasta Bubių, Darbutų, Kaukų, Kernavės Mindaugo Sosto piliakalniuose. Tokie verpstukai yra ne visai taisyklingų formų, plokšti, kartais gana dideli, ornamentuoti (Bubiai). Gintarinis verpstukas žinomas iš Eketės piliakalnio. Jų aptinkama ir Lietuvos pajūrio kapinyuose (Varnas A. 1978. P. 119).

131 pav. Puodų degimo krosnis iš Kudirkos Naumiesčio piliakalnio: 1 - puodų šukės, 2 - krosnies molinių sienų ir pado liekanos, 3 - akmenys, 4 - tamsiai pilka žemė, 5 - pelenai, 6 - smulkūs angliukai, 7 - molis; a - strėlės antgalis, b - ietigalis.

Puodininkystė

Molinių verpstukų gamyba susijusi su puodininkyste. Nors II tūkstantmečio pradžioje, matyt, jau egzistavo atskiros puodžių ir verpstukų dirbėjų specializacijos, abi dirbinių rūšis suartina žaliava bei panašus gamybos procesas. Apie puodžių darbą Lietuvos piliakalniuose galima spręsti iš vienintelės Kudirkos Naumiesčio piliakalnio puodų degimo krosnies bei labai gausių produkcijos liekanų - puodų šukių. 2,4x1,6 m dydžio iš molio drėbta krosnis, skirta puodams išdegti, rasta piliakalnio aikštelės centre (Daugudis V. 1990d. P. 17) (131 pav.). Krosnies vidus bu-

vo 1,7x1,3 m dydžio, o pakura įrengta net 1,68 m gylyje. Puodų degimo krosnis vėlyvajame piliakalnyje yra labai keistas dalykas, nes tai specializuotas amatas, be to, dar medinei piliai ir pavojingas (ugnis). Galbūt Kudirkos Naumiesčio piliakalnio radinį reikėtų interpretuoti kiek kitaip?

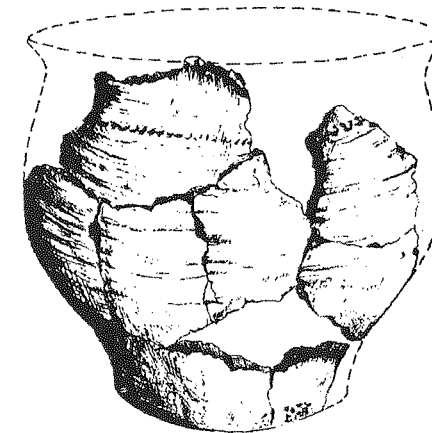
Lipdyta ir žiesta keramika sudaro pagrindinę vėlyvųjų piliakalnių radinių dalį (80-95%). Jos tyrinėjimai, galima sakyti, dar nepradėti, nes iki šiol neaiškūs tokie klausimai kaip lipdytos keramikos panaudojimas II tūkstantmetyje, tikslesnis žistos keramikos datavimas ir kt. Aprašomieji keramikos apibūdinimai (pvz., Kulikauskas P. 1982. P. 77-89) yra pernelyg ilgo chronologinio laikotarpio. Puodų šukės suskirstytos į grupes, tinkančias tik vienam paminklui. Visose publikacijose keramikai skiriama mažiausiai dėmesio. Ši padėtis nepasikeis iki tol, kol puodų šukės, kaip masinė medžiaga, nebus pradėtos apdoroti kompiuteriu. Iki tol

galima nubrėžti tik pagrindinius II tūkstantmečio pradžios keramikos bruožus.

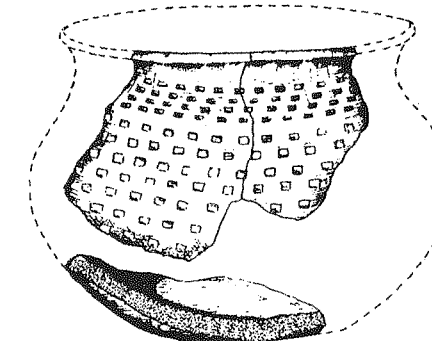
Mažiausiai pažįstama yra XI-XII a. Lietuvos keramika. Tai, matyt, yra pereinamasis laikotarpis tarp lipdytos ir žistos keramikos. Ankstesnių tyrinėjimų metu nustatyta, kad žiedžiamasis ratas į Lietuvą pateko maždaug X a. ir plito dviem keliais - iš rytų ir vakarų (Mulevičienė I. 1971. P. 120). Detaliau jo plitimas lieka nenustatytas, tačiau pagal atskirų kapinynų duomenis matyti, kad lipdyta ir žiesta keramika naudota maždaug iki XIV a., ir tik tada išsivyrėja geros kokybės žiestoji (Zabiela G. 1991a. P. 23-24).

Aiškesnių lipdytos keramikos liekanų rasta septyniuose piliakalniuose, tačiau daugelio jų ilgas gyvavimo laikotarpis (įskaitant I tūkstantmetį) kone visų radinių chronologiją daro diskutuotiną. Daugiausia tai neornamentuotos puodų šukės lygiu paviršiumi, rastos kartu su žistos keramikos šukėmis (Eketė, Imbarė, Vaitiekūnai). Negausūs jų pakraštėliai yra truputį atlenkti į išorę ir kiek primena vėlesnių žiestų puodų profilį. Taip profiluota keramika (puodai) žinoma iš II tūkstantmečio pradžios kapinynų. Kunigiškių (Pajevonių) piliakalnyje rasta grublėtos keramikos, dalį kurios galima skirti II tūkstantmečio pradžiai. Tai žemais ir retais gūburėliais puošti puodai (Kulikauskas P. 1982. P. 80). Aiškiausia yra Kernavės Pilies Kalno lipdyta keramika, puošta bangelių ir linijų ornamentu (Luchtanas A. 1986. P. 33). Pagal ornamento analogijas ji datuojama II tūkstantmečio pradžia. Tokia pati puošta bangele šukė nuo į išorę atlenkta briauna puodo rasta Sudargo Burgaičių piliakalnyje (Kulikauskas P. 1975. P. 120).

Norint gerai pasekti lipdytos keramikos perėjimą į žiestąją, reikia ištirti ilgai gyvavusį nuolat apgyventą piliakalnį, nepatyrusį didesnių rekonstrukcijų ir nesuardytą. Dabar šiai problemai spręsti per maža duomenų.

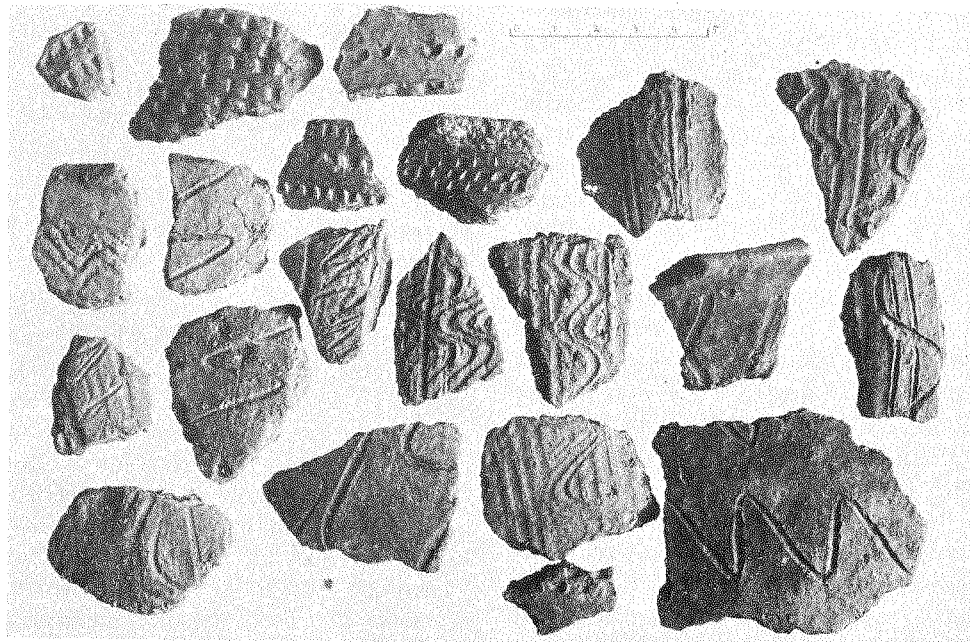
132 pav. Žiestas puodas iš Aukštadvario piliakalnio

133 pav. XIII a. žiestas puodas iš Šeimyniškielių piliakalnio antrojo papilio

Žiesta keramika vėlyviausiuose Lietuvos piliakalniuose yra svarbus jų chronologinis indikatorius, tačiau jos tyrinėjimų padėtis yra tiesiog apgailėtina. Iš turimos medžiagos aišku, kad piliakalnių keramika priklauso didesniai ankstyvos žistos keramikos masyvui, kurį sudaro papėdžių gyvenviečių ir kapinynų keramika. Piliakalnių keramika niekuo nuo jų nesiskiria. Pagrindinė forma yra vidutinių dydžių, pūstais šonais į išorę atlenkta briauna puodas, kuris dažnai petelių srityje puoštą bangele, horizontalių linijų ornamentu ar

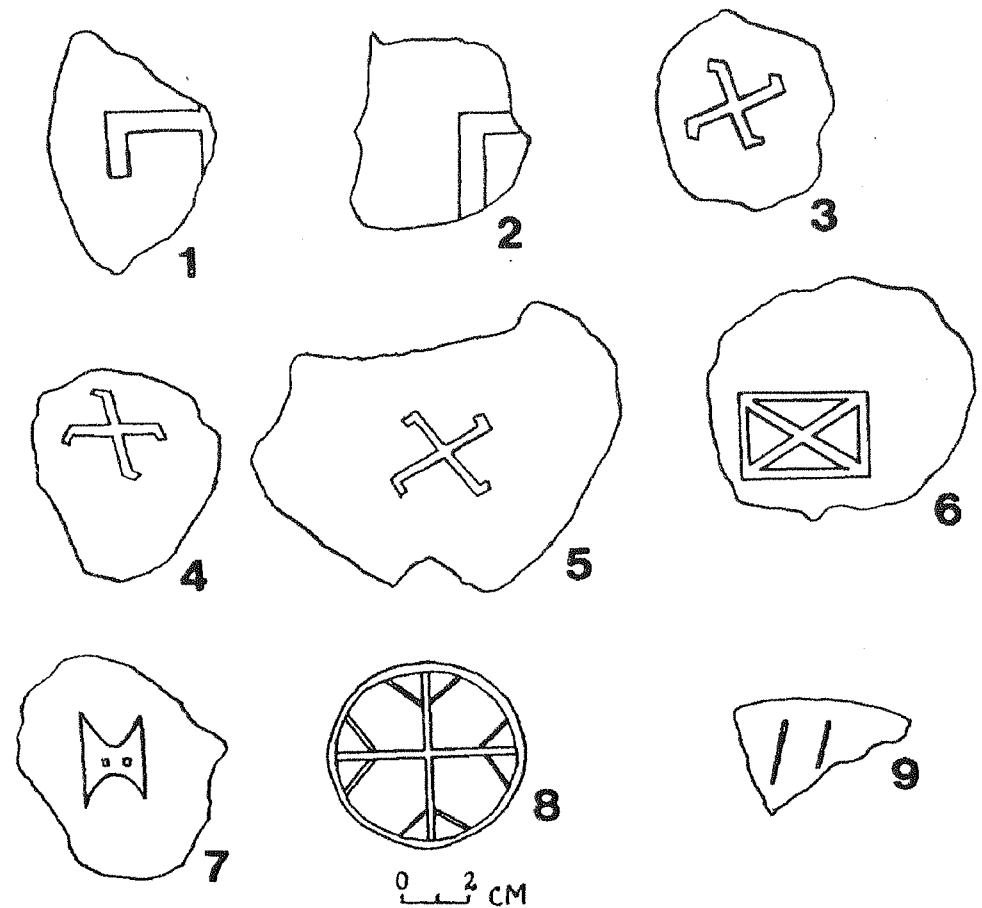
įspaudėliu (132 pav.). Keliuose piliakalniuose yra surasta sveikų ar beveik sveikų tokių puodų. Juodonių piliakalnio viršutiniame kultūriniame sluoksnyje rastas neornamentuotas 16 cm aukščio, 16 cm skersmens anga ir 10,5 cm skersmens dugnu sukiožęs puodas (Grigalavičienė E. 1992. P. 58, 87; 34:1 pav.). Mažulonių piliakalnyje aptiktas panašus 8 cm aukščio, 10 cm skersmens anga, 5,5 cm skersmens dugnu puodas (Daugudis V. 1961. P. 37, 38; 13 pav.). Abu puodai yra XIII a. Šio laikotarpio žiesta keramika yra mažiau ornamentuota, su stambesnėmis priemaisomis molio masėje. Puodų forma labiau profiliuota viršutinėje dalyje. Jie su nemaža anga (133 pav.). XIV a. puodai ornamentuoti žymiai dažniau ir įvairiau, dažnai kombinuojant šiuos tris ornamento motyvus (Bubiai). Jų įvairesnė ir forma - pasitaiko nedidelių pūstais šonais aukštesniu tiesiu kakleliu, didesnių smarkiai atlenktu į išorę briauna puodų ir kt. XIII-XIV a. keramikos sienelių storis svyruoja

134 pav. Žiesta ornamentuota keramika iš Darbutų piliakalnio

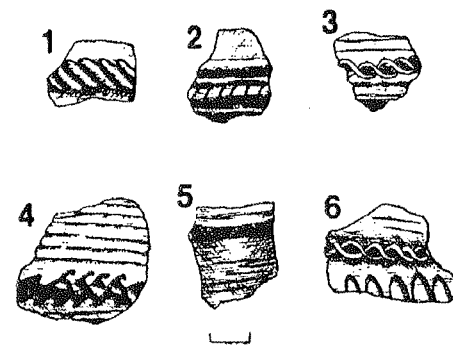
nuo 5 iki 10 mm (pastebima tendencija XIV a. sienelėms kiek plonėti gerėjant molio masei). Kokybiškesnė keramika randama arčiau Vilniaus esančiuose piliakalniuose. Čia atsiranda ir pirmieji importiniai rusvai žalsvai glazūruoti puodai (Kernavės Aukuro Kalnas ir Mindaugo Sostas). XV a. pradžios piliakalniuose pasitaiko ir kitos keramikos, pvz., lėkščių (Volkaitė-Kulikauskienė R., Luchtanas A. 1980. P. 32).

Populiariausias žiestų puodų ornamentas yra bangelė (134 pav.). Taip puoštų šukių rasta 35-uose tyrinėtuose piliakalniuose ir dar bent keliolikoje netyrinėtų. Beveik taip pat dažnai puodai puošti lygiagrečiomis horizontaliomis linijomis. Tokių rasta 24-uose tyrinėtuose ir keliuose netyrinėtuose piliakalniuose. Bangele ar bangelėmis būdavo puošiama daugiausia viršutinė indo dalis (peteliai ar kaklelis), o horizontalus linijų ornamentas dažniau dengia didžiąją indų sienelių dalį. Santykinai jis yra vėlyvesnis.

135 pav. Puodų dugnų ženklai: 1, 2 - Nemenčinė, 3-5, 7 - Darbutai, 6 - Kaukai, 8 - Maišiagala, 9 - Šeimyniškeliai.

Abi ornamento rūšys perimtos iš kaimyninių slavų kartu su žiedžiamuoju ratu ir žiesta keramika.

136 pav. Puodų šukės su voleliu iš Piliakalnių piliakalnio

Trečioji, pagrindinė, ornamentu rūšis - šampukai - aptikta vos 10-yje piliakalnių, neskaičiuojant kombinacijų su kitais ornamentų motyvais. Tai vėlyviausias (žinomas nuo XIII a.) ornamentas, patekęs į Lietuvą greičiausiai iš vakarų slavų. Šampukais savo keramiką puošė germanai (Geym V. 1937. S. 175. Abb. 44). II tūkstantmečio pirmosios pusės Lietuvos vėlyvųjų piliakalnių keramika išsiskiria dviem požymiais. Tai puodai ženklintais dugnais (135 pav.) bei voleliais petelių srityje (136 pav.). Abiejų rūšių puodų šukių rasta stambesniuose XIII-XIV a. piliakalniuose (Kernavės piliakalniai, Kau-

kai, Šeimyniškeliai). Kiek plačiau yra tyrinėti tik puodų dugnų ženklai (Mulevičienė I. 1970), kurie kaimyniniuose kraštuose randami kiekviename didesniame piliakalnyje. Šie ženklai yra amatininkų žymenys, pradėjus puodus gaminti rinkai.

Apibendrinant trumpas pastabas apie žiastą neglazūruotą II tūkstantmečio pirmosios pusės keramiką, matyti, kad didžiausio savo formos ir ornamentų suklestėjimo ji pasiekė XIV a. piliakalniuose, ypač stambiausiuose, kur randama gražiausių jos pavyzdžių.

Kiti amatai

Paskirų duomenų yra apie medžio apdirbimo amatus. Plačiausiai tyrinėtoms dirbtuvėms yra Eketės piliakalnyje, kurios kažkodėl priskirtos kalviui (Merkevičius A. 1974. P. 17). Tokie dirbiniai kaip skaptukas, skylamušys, obliaus drožtuvas (137 pav.) byloja apie staliaus amatu užsiiminėjantį žmogų. Jis, matyt, gamino nedidelius buityje naudojamus daiktus. Patys mediniai daiktai sausame piliakalnių kultūriniame sluoksnyje neišlieka. Tik Apuolės šulinyje rasti medinė mentė ir samtis, Maišiagalos piliakalnyje - kažkokių suanglėjusių indų dalys.

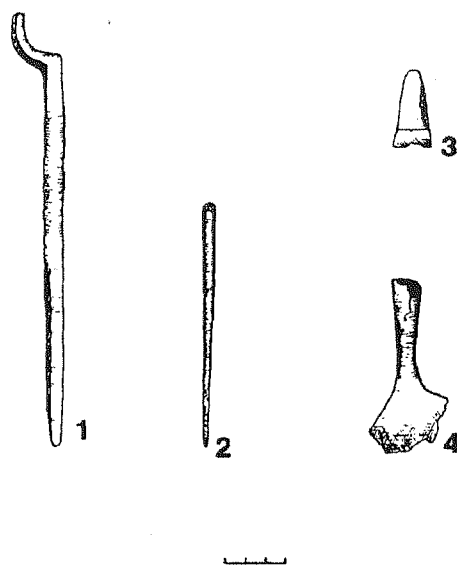
Dviejuose piliakalniuose surastos juvelyrų dirbtuvių liekanos. Aukštadvaryje atidengta visa jo sodyba (138 pav.), kurią charakterizuoja įvairi žalvario žaliava, gamybos atliekos, nebaigti gaminti papuošalai (Daugudis V. 1962. P. 60-61). Kernavės Pilies Kalne atkasta panaši sodyba (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1984b. P. 39). Abiem atvejais aptikta odos liekanų, rodančių, kokia svarbi amatininkų juvelyrų darbo kryptis buvo odinių dirbinių puošimas įvairiais žalvariniais apkalais. Pavienių radinių, bylojančių apie metalo apdirbimą, rasta ir mažesniuose piliakalniuose (Vaitiekūnai).

Kitų amatų - kauladirbių, odininkų, kalvių ir kt. - piliakalniuose randama tik

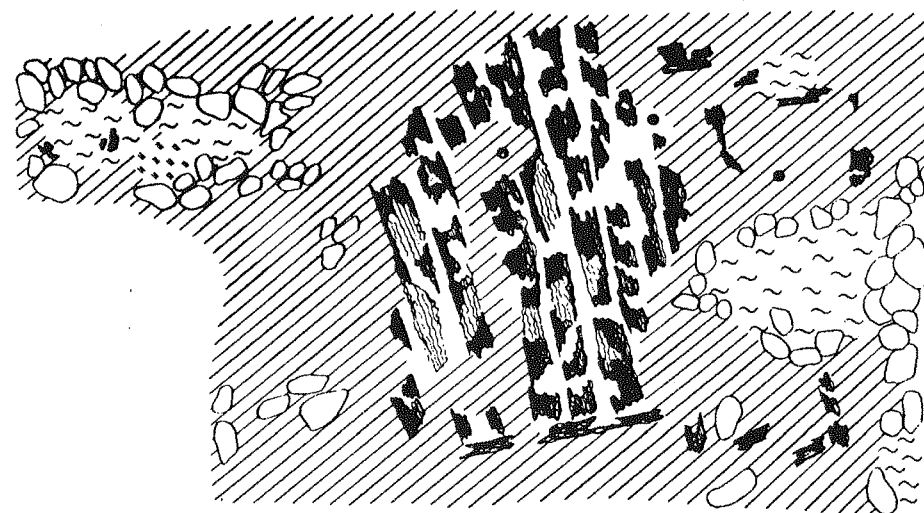
produkcijos pavyzdžių arba gamybos atliekų. Antai septyniuose piliakalniuose aptikta pavienių geležies gargažių. Kaip rodo piliakalnių papėdžių gyvenviečių tyrinėjimai, tokie amatininkai gyvendavo jose (Jarockis R. 1992b). Kalvės saugumo sumetimais visuomet stovėdavo atokiau pilių ar gyvenviečių, ir gargažės piliakalniuose yra arba atsitiktinės, arba rodo buvus kai kuriuos trumpalaikės kalvystės darbus pilių apgulų metu.

Papuošalai

Pilies gyvenimo vaizdas liktų nepilnas, nors trumpai napanagrinęs jose randamų papuošalų, šiek tiek charakterizuojančių to meto nešioseną ir drabužius. Archeologijoje drabužiai paprastai rekonstruojami laidojimo paminklų duomenimis, ir gyvenviečių radiniai tik patikslina atskiras detales. Medinių pilių gyventojai daugiausia buvo vyrai, nors beveik visur būta ir moterų, ir vaikų, ir paauglių. Taigi randami papuošalai (daugiausia fragmentai)

137 pav. Geležiniai staliaus įrankiai iš Eketės piliakalnio: 1 - skabtas, 2 - skylamušis, 3 - obliaus drožtuvas, 4 - vedega.

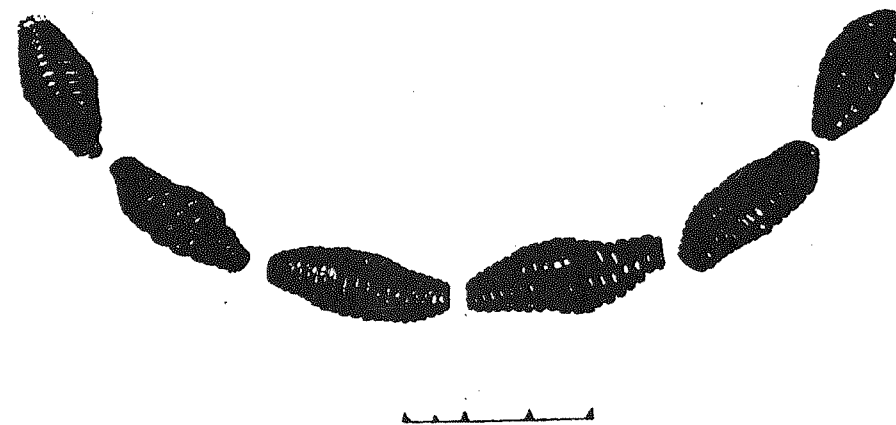

138 pav. Juvelyro dirbtuvės liekanos iš Aukštadvario piliakalnio: 1 - juvelyro dirbiniai, 2 - akmuo, 3 - molis, 4 - pelenai, 5 - sudegęs medis, 6 - sutrūnijęs medis, 7 - juodžemis su degėsiais.

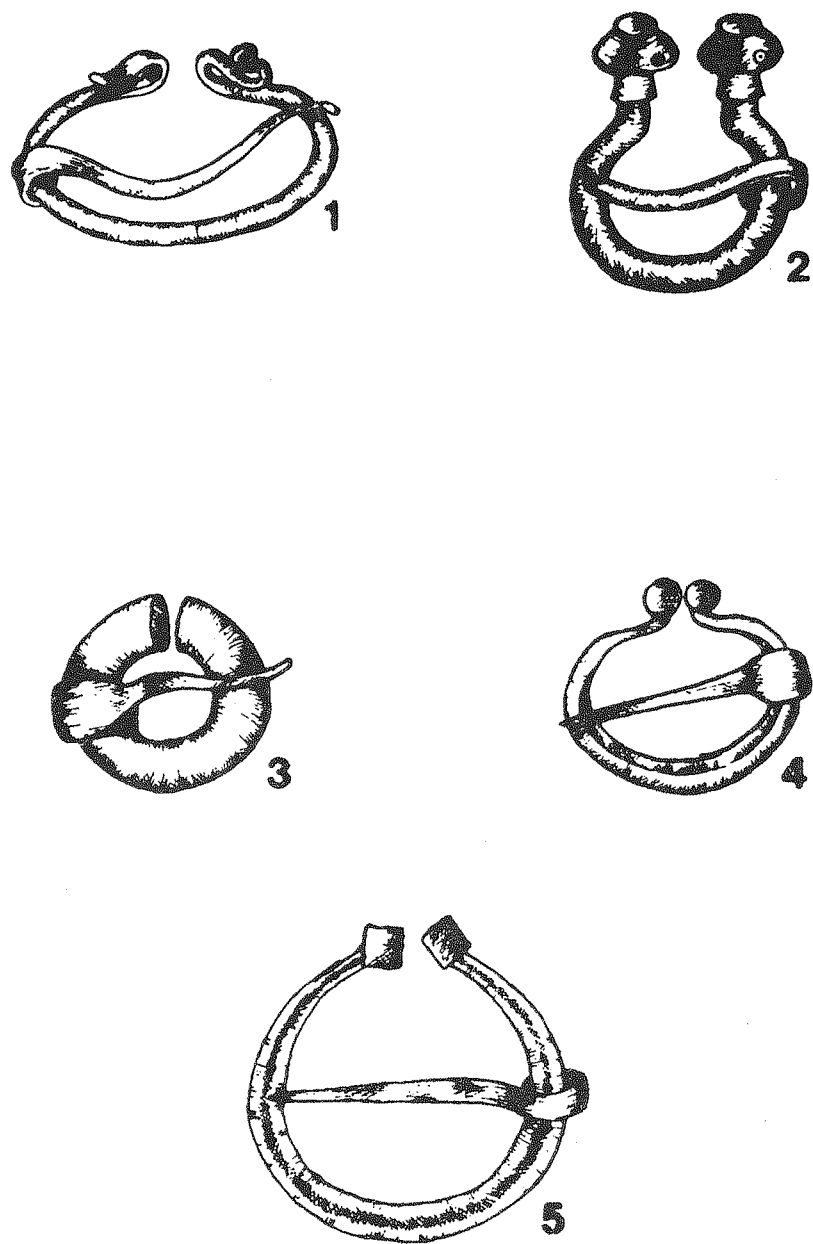
būdingesni vyrams. Antkaklių fragmentų rasta aštuoniuose piliakalniuose. Kiek galima spręsti iš jų liekanų, tai įvairaus storio iš žalvarinės vielos susuktai lankeliais kaklo papuošalai. Antkaklių galai užbaigti kilpele, kūgeliais ar tiesiog išploti. Velikuškių piliakalnyje rastas sidabrinės tordiruotu lankeliu antkaklės fragmentas,

Velžių piliakalnyje - užkasta sveika kur kas ankstesnio laikotarpio sidabrinė antkaklė pergniaužtais galais (LAA. 1977. P. 133). Ji XIII a. turėjo tik brangaus daikto prasmę.

Labai mažai piliakalniuose rasta karolių. 14-oje piliakalnių surinkta apie 300 vienetų. Dauguma jų stambūs, 5-13 mm skersmens. Vien tik Kaukų piliakalnyje nesijojant žemės jų surinkta daugiau kaip 80 (Kulikauskas P. 1982. P.65). Pagal medžiagą, iš kurios jie pagaminti, karoliai skirstomi į žalvarinius, stiklinius, ginta-

139 pav. Žalvariniai karoliai iš Kaukų piliakalnio

140 pav. Pasaginės segės: 1 - Kernavės Mindaugo Sostas, 2 - Vaitiekūnai, 3 - Bubiai, 4 - Jurbarkas, 5 - Piliakalniai.

rinius, molinius. Žalvariniai karoliai yra dvigubo kūgio formos, susukti iš vielos, apie 3-3,8 cm ilgio (139 pav.). Jų daugiausia rasta Užnemunės piliakalniuose (Kaukai, Kumelionys). Žalvariniams karoliams, matyt, reiktų skirti ir dalį įvijų, nes jų kartais būdavo karolių apvarose. Stiklinių karolių surinkta daugiausia, tačiau smulkių (3-5 mm skersmens) rasta tik karolių apvarose (Mažulonys). Vyrauja apie centimetro skersmens tamsiai mėlyno stiklo daugiausia statinaitės formos ar apvalūs karoliai. Mažiau rasta kitokių spalvų (žalsvų, geisvų, rausvų) ir formų (rantuotų, sudarytų iš kelių narelių). O. Kuncienė yra plačiau tyrinėjusi vėlyvojo geležies amžiaus stiklinius karolius, tarp jų ir iš kai kurių piliakalnių (Kuncienė O. 1981).

Lietuvos vėlyvuosiuose piliakalniuose gintariniai ir moliniai karoliai yra pavieniai. Jų rasta Kaukų piliakalnyje (Kulikauskas P. 1982. P. 67), keli gintariniai karoliai žinomi iš Jurbarko piliakalnio. Karoliai nešioti ne tik apvarose (Brodeliškės, Mažulonys, Žagarė), bet ir prisiūti prie drabužių, užverti ant ankaklių ir kt. Todėl ne visi piliakalnių kultūriniame sluoksnyje randami karoliukai (kruopščiau tyrinėjant jų skaičius smarkiai padidėtų) yra iš karolių apvarų.

Įvairios ir piliakalniuose rastos segės. Jos labai paplitusios, nes sveikų segių ir jų atskirų dalių rasta net 23-uose piliakalniuose, daugiausia po kelias. Seges galima suskirstyti į tris dideles grupes: pasagines, laiptelines bei apvalias. Pasaginių segių rasta aguoniniais (140:2, 4 pav.) (Vaitiekūnai), cilindriniais (Eketė), daugiakampiais (140:6 pav.) (Kaukai), platėjančiais (140:3 pav.) (Aukštadvaris), gyvuliniais (Velžiai), atvyniotais (140:1 pav.) (Brodeliškės) galais, taip pat miniatiūrinių segučių (Apuolė). Taigi, piliakalniuose randamos visos pagrindinės šių segių rūšys, plačiai žinomos iš kapinynų. Apuolėje ir Imbarėje rastos geležinės pasaginės segės atrietais galais.

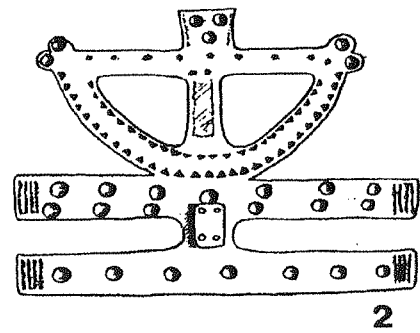
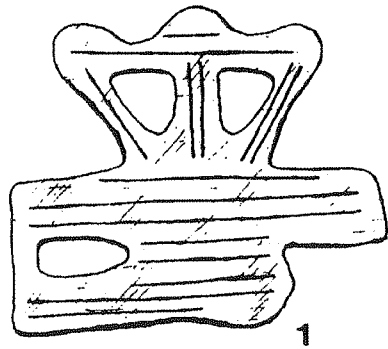
Pasaginės segės apskritai yra ankstyvesnės, tačiau nemažai jų būdavo perduodamos iš kartos į kartą ir randamos net XV-XVI a. kapuose.

Po vieną laiptelinę segę rasta Rudaminos ir Imbarės piliakalniuose (141 pav.). Jos datuojamos IX-XII a. (LAA. 1978. P. 47). Chronologiškai vėlyviausios yra apskritos segės, kurias galima suskirstyti į dvi pagrindines grupes: lietas ir skardines. Abi segių grupės žinomos iš Rytų ir centrinės Lietuvos XIII-XIV a. piliakalnių, kituose regionuose retos (Piliakalniai). Įvairesnės yra lietas segės (142:4, 6 pav.). Mažulonių piliakalnyje rasta kiek netaisyklingos formos žvaigždinė segė (142:5 pav.) (Daugudis V. 1961. P. 30, 31; 10 pav.).

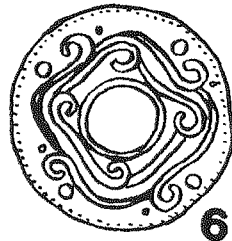
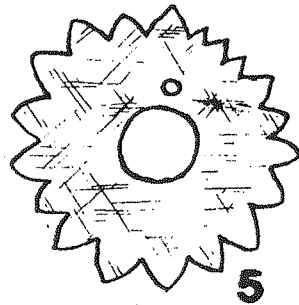
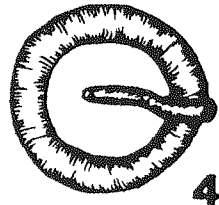
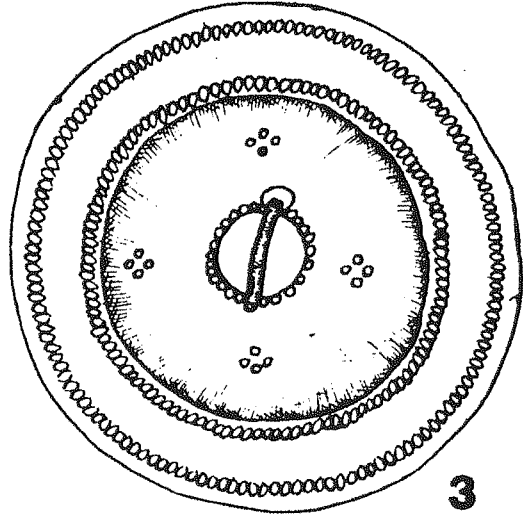
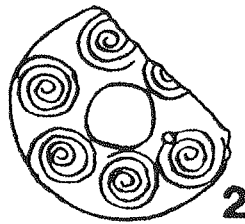
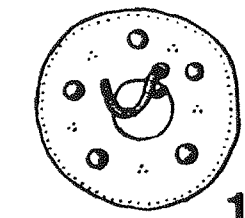
Skardinės segės paprastai nedidelės, 3-4 cm skersmens, puoštos įmuštu augaliniu ar taškučių ornamentu (142:1-3 pav.). Tokios segės buvo lengviau pagaminamos, todėl nešiotos masiškai, ypač XIV a. Jos yra dažnas šio laikotarpio kapinynų radinys.

II tūkstantmečio pradžioje smeigtukai nešioti Vakarų Lietuvoje, kur žinomi iš gausių šio meto kapinynų (LAA. 1978. P. 82-87). Jų liekanų rasta trijuose piliakalniuose (Bubiai, Eketė, Kaukai). Charakteringiausi Kaukų piliakalnio radiniai, kur rasta šiaip retai pasitaikančių smeigtukų sraiginėmis galvutėmis (devyni). Neaišku, kodėl šių smeigtukų chronologija labai ankstinama (IX-XI a.) (Ten pat. P. 87), nors Kaukuose jie yra XIII a.

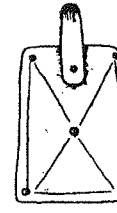
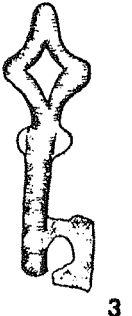
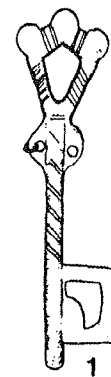
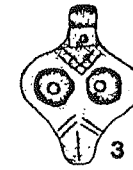
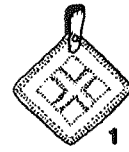
Archeologinėje literatūroje "kabučio" sąvoka yra labai plati. Iš kapinynų medžiagos žinome, kad kabučių būta ir atskirų, ir buvusių kitų papuošalų dalimi (pvz., žvangučiai karolių apvarose). Piliakalnių kultūriniame sluoksnyje aptinkamos įvairios papuošalų detalės, kurias galima pakabinti ir nešioti atskirai ir kurios vadinamos kabučiais. Įvairiausių tokių kabučių surasta 13-oje piliakalnių, ir beveik visi jie yra skirtingi (143 pav.).

141 pav. Laiptelinės segės: 1 - Imbarė, 2 - Rudamina.

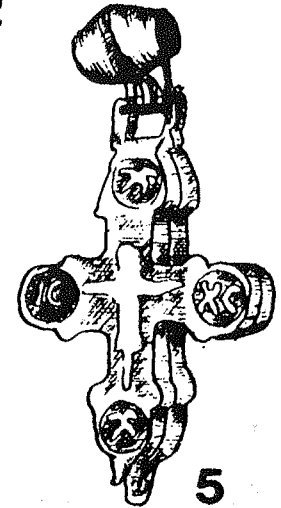
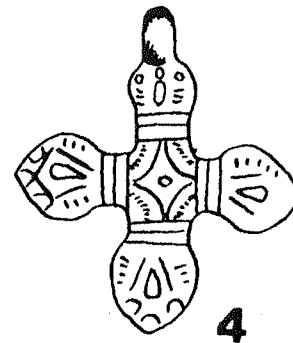
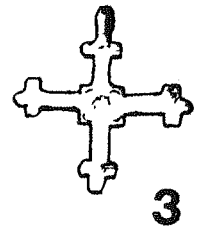
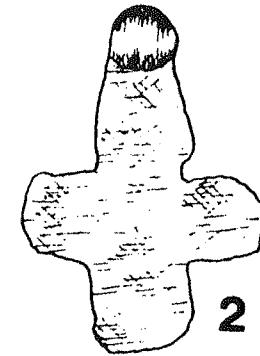
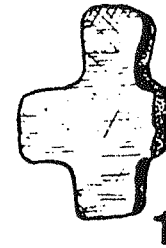

142 pav. Apskritos segės: 1, 2 - Darbutai, 3, 6 - Jurbarkas, 4 - Vosgėliai, 5 - Mažulonys.

143 pav. Kabučiai: 1 - Bubiai, 2, 5 - Vosgėliai, 3 - Narkūnai, 4 - Mažulonys, 6 - Jurbarkas (1-5 - žalvaris, 6 - gintaras).

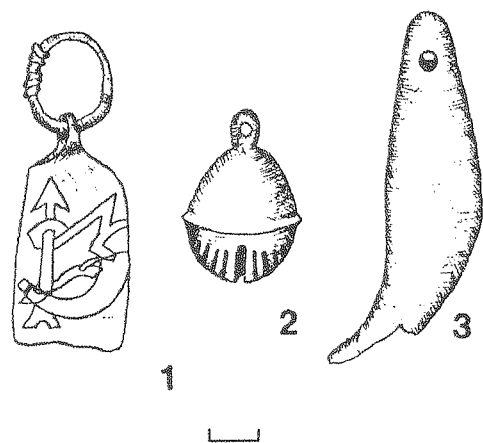
144 pav. Žalvariniai raktai: 1 - Darbutai, 2 - Aukštadvaris, 3 - Papiliakalnė.

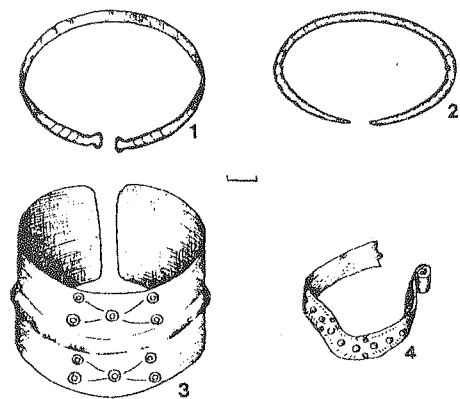
145 pav. Kryželiai: 1 - Nemenčinė, 2 - Veliuona, 3 - Kernavės Pilies Kalnas, 4 - Mažulonys, 5 - Maišiagala (1 - akmuo, 2-5 - žalvaris).

Lietuvos archeologai kabučių plačiau netyrinėjo. Bene geriausiai žinomi yra žalvariniai rakto formos kabučiai. Jų sveikų ar lūženų rasta Aukštadvario, Brodeliškių, Darbutų, Kernavės Mindaugo Sosto ir Aukuro Kalno piliakalniuose (144 pav.). Tokie palyginti gausūs jų radiniai bylotų, kad šio tipo kabučiai buvo labai paplitę. Visi jie datuojami XIV a. Gal dalis šių dirbinių buvo naudojami kaip raktai?

Antra kabučių rūšis yra kryželiai. Jų rasta lietuš iš žalvario (145:2-4 pav.) (Mažulonys, Kernavės Pilies Kalnas),

146 pav. Įvairūs kabučiai: 1 - sidabrinis skardinis kabutis, 2 - žalvarinis žvanguotis, 3 - meškos nagas, (1, 2 - Kaukai, 3 - Bubiai).

147 pav. Žalvarinės apyrankės: 1 - Vosgėliai, 2 - Jurbarkas, 3 - Velikuškės, 4 - Kaukai.

akmeninių (145:1 pav.) (Nemenčinė), sudedamų iš dviejų dalių - enkolpionų (145:5 pav.) (Maišiagala). Pastarasis kabutis patekęs iš Kijevo sričių, kur buvo pagamintas greičiausiai XIII a. (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1976. P. 12). Kryželiai yra susiję su krikščionyste, į Lietuvą bus patekę iš Kijevo Rusijos teritorijų.

Gausi kabučių grupė yra žvangučiai (146:2 pav.). Piliakalniuose jų rasta net po kelis. Dabar neįmanoma nustatyti, kurie iš jų buvo tikrieji kabučiai, o kurie buvo karolių apvarų dalimi. Ta pati interpretacijos problema yra ir su apvaliais, rombiniais, kūgio formos kabučiais.

Paskutinė kabučių grupė yra meškos nagai. Kaustyti nagai gerai žinomi iš XV a. senkapių, o vienas kiek aplaužytas egzempliorius rastas Bubių piliakalnyje (146:3 pav.).

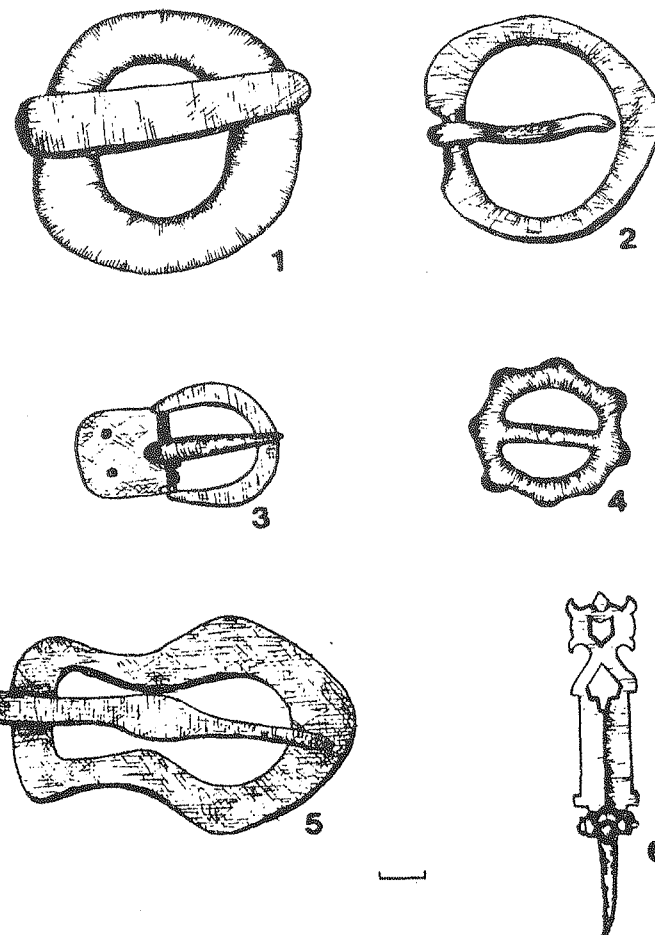
Atskirai tenka paminėti Kaukų piliakalnyje surastą originalų kabutį, padarytą iš sidabrinės skardos. Vienoje jos pusėje įrėžtas kryžius su ragu, kitoje - ragas ir apipinta strėlė (Kulikauskas P. 1982. P. 74) (146:1 pav.). Kadangi kabutis aptiktas velėnoje, jis gali būti ne piliakalnio laikų (XVI-XVII a.), nors pati kabučio grafika tarsi bylotų apie ankstyvą jo kilmę.

Žalvarinių apyrankių ar jų dalių rasta net 14-oje piliakalnių. Šis papuošalas XIII-XIV a. tebebuvo populiarus. Apyrankės buvo vytos (Narkūnai), smailėjančiais galais (147:2 pav.) (Aukštadvaris), lygiu pusapvalio pjūvio lankeliu (Eketė), plokščiu lankeliu (147:3, 4 pav.) (Maišiagala), trikampio skersinio pjūvio lankeliu (Kernavės Mindaugo Sostas), gyvuliniais ir pastorintais galais (147:1 pav.) (Kaukai) ir kt. (147:1 pav.). Čia vėl turime beveik visas apyrankių rūšis.

Tarp apyrankių išsiskiria stiklinės apyrankės, kurių liekanų rasta Vilniaus Gedimino Kalne bei Kernavės Aukuro Kalno piliakalnyje. Stiklinės apyrankės yra Kijevo Rusijos meistrų produkcija, pagaminta daugiausia iki mongolų antplūdžio.

148 pav. Žalvariniai žiedai: 1, 2, 4 - Bubiai, 3 - Veliuona.

149 pav. Diržų liekanos: 1 - Mažulonys, 2 - Bubiai, 3 - Jurbarkas, 4 - Vosgėliai, 5 - Aukštadvaris, 6 - Vilniaus Gedimino Kalnas (1, 2 - geležis, 3-6 - žalvaris).

Žiedų taip pat gana gausu. Jų rasta 12-oje vėlyvųjų piliakalnių. Žiedų formos yra pastovesnės (148 pav.). Gausiausia jų užkeistais galais įvairiai pinta priešakine dalimi (148:1, 2 pav.), tokių žiedų daugumoje piliakalnių rasta net po kelis. Retesni yra įvijiniai (148:4 pav.) (Bubiai) ir juostiniai (148:3 pav.) (Kaukai) žiedai. Mažulonių piliakalnyje rasta importuoto iš rytų slavų žemių stiklinio žiedo dalis (Daugudis V. 1961. P. 30).

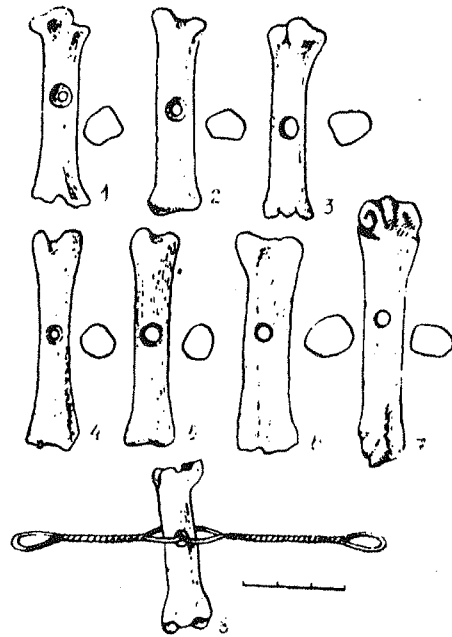
Paskutinė su drabužiais susijusi metalinių dirbinių grupė yra diržų liekanos. Tai diržų sagtys (149 pav.) (septyni piliakalniai) bei apkalai (šeši). Diržų sagtys darytos tiek iš žalvario, tiek iš geležies. Žalvarinės sagtys mažesnės, daugiau pagamintos, kiek profiliuotais šonais, ovalo ar keturkampės formos. Prie jų išlikę žalvariniai apkaustai diržui tvirtinti. Graži ažūrinė sagtelė (149:6 pav.) rasta XIII-XIV a. pr. Vilniaus Gedimino Kalno sluoksnyje (Holubovičiai E. ir V. 1941. P. 66. II. 681. lent. II, 8). Ji greičiausiai importinė.

Geležinės diržo sagtys daugiausia keturkampės, didesnės. Dalis jų gali būti susijusi su žirgo apranga.

Žalvariniai apkalai taip pat nėra gerai suskirstyti į diržų, žirgo aprangos bei kitus apkalėlius. Diržų apkalėliai paprastai būna nedideli, taisyklingų geometrinių formų, su kniedėmis. Daugiausia apkalų rasta Kaukų piliakalnyje bei juvelyrų sodybose Aukštadvario ir Kernavės Pilies Kalno piliakalniuose.

Dvasinis gyvenimas

Kasdieniai daiktai (daugiausia papuošalai) rodo tam tikrus gyventojų dvasinio gyvenimo ypatumus. Nors pati pilių aplinka nebuvo palanki jiems vystytis, tačiau rūsti ir dažnai negailestinga karinė tikrovė nepajėgė užgožti amžiną žmonių norą ieškoti grožio. Dvasinio gyvenimo relikvai labai sunkiai atsekami tarp materialinės

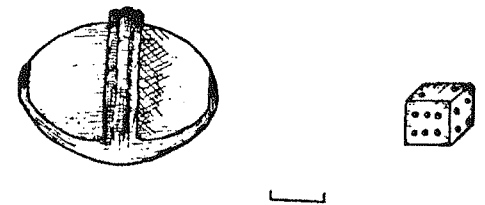
150 pav. Švilpynėlės: 1-5, 7 - Aukštadvaris, 6 - Bubiai, 8 - A. Karaškos rekonstrukcija (1989).

kultūros iškasenų, tad iš visų radinių jų tėra vos keletas. Didžiausią poveikį žmogui daro vaizduojamasis menas. Pagal išlikusius papuošalus matome, kad buvo mėgstamos įvairios formos, nors amatininkų produkcija rinkai po truputį niveliavo gaminių išvaizdą. Sparčiausiai plito dirbinių puošyba: dominavo nesudėtingos linijos, taškučiai, apskritimai, iš jų būdavo kuriamos sudėtingesnės kompozicijos kauliniuose bei žalvariniuose apkaluose. Panašus stilius vyravo puošiant seges bei puodus. Originalūs ir meniškesni dirbiniai būdavo prieinami tik turtingiesiems, greičiausiai pilies viršininkams ar karo vadams, todėl jų skaičius tarp masinių dirbinių nėra didelis. Kiek daugiau jų randama Vilniaus ir Kernavės piliakalniuose, nors, kaip rodo atsitiktinė Bubių, Jurbarko piliakalnių medžiaga, provincijos ne kuo nusileido centrui.

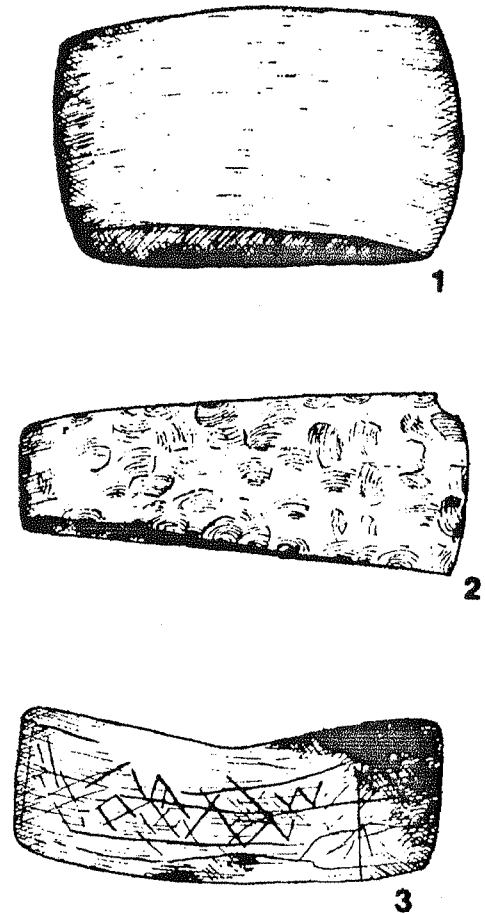
Truputį medžiagos yra apie muziką viduramžių Lietuvos pilyse. Aukštadvario,

Kernavės Mindaugo Sosto ir Narkūnų piliakalniuose rasta po vieną švilpynėlę, o Bubių piliakalnyje jų aptikta net dvi (150 pav.). Tai iš vamzdinio gyvulio kaulo padaryti primityvūs muzikos instrumentai, kurių garsas būdavo išgaunamas per šone išgręžtą skylutę (Jurkštas V. 1982). Net jeigu šiomis švilpynėmis pilies gynėjai signalizuodavo, turime unikalius garsų panaudojimo liudytojus.

Kitos dvasinio gyvenimo sritys lieka praktiškai nepažįstamos. 1993 m. Kernavės Aukuro Kalne rastas žaidimo kauliukas (A. Luchtano duomenys) (151:2 pav.). Greičiausiai su kažkokiais žaidimais bus susiję akmeninis kiaušinis ir gana sudėtinga kaulinė figūrėlė su skylute (151:1 pav.), rasti Vilniaus Gedimino Kalne (Holubovičiai E. ir V. 1941. P. 681. lent. II, 10). Pagoniško kulto reikmenų, be abejotino dviašmenio raginio kirvio (152:3 pav.), rasto Vilniaus Gedimino Kalne, piliakalniuose nepastebėta. Yra magijos naudojimo liudytojų. Tai akmeniniai kirveliai, rasti Kernavės Mindaugo Sosto, Mažulonių bei Maišiagalos piliakalniuose (152:1, 2 pav.). Tokie kirveliai yra žalvario bei ankstyvajam geležies amžiams būdingas dirbinys, tačiau ir II tūkstantmečio pradžios kultūriname sluoksnyje jie rasti neatsitiktinai. Etnografiniai duomenys rodo, kad šiais kirveliais buvo bandoma gydyti kai kurias ligas (Dundulienė P. 1990. P. 33-34). Bent penkiose vietose, visai šalia XIII-XIV a. piliakalnių, žinomi šventi šaltiniai (153 pav.), į kuriuos dar XX a. pradžioje žmonės eidavo praustis, tikėdamiesi išgyti nuo įvairių ligų. Į tokius šaltinėlius buvo metamos įvairios aukos, tarp jų ir smulkūs pinigai. Nors nė viena iš šių vietų archeologų nėra tyrinėta, jų buvimas šalia vėlyvųjų piliakalnių rodo, kad religinės apeigos greičiausiai vyko už pilies sienų. Pirmosios krikščioniškos šventovės bus stovėjusios irgi ant piliakalnių. Maišiagalos piliakalnio plote Nr. 3 1,1 m gylyje rasti 4 ma-

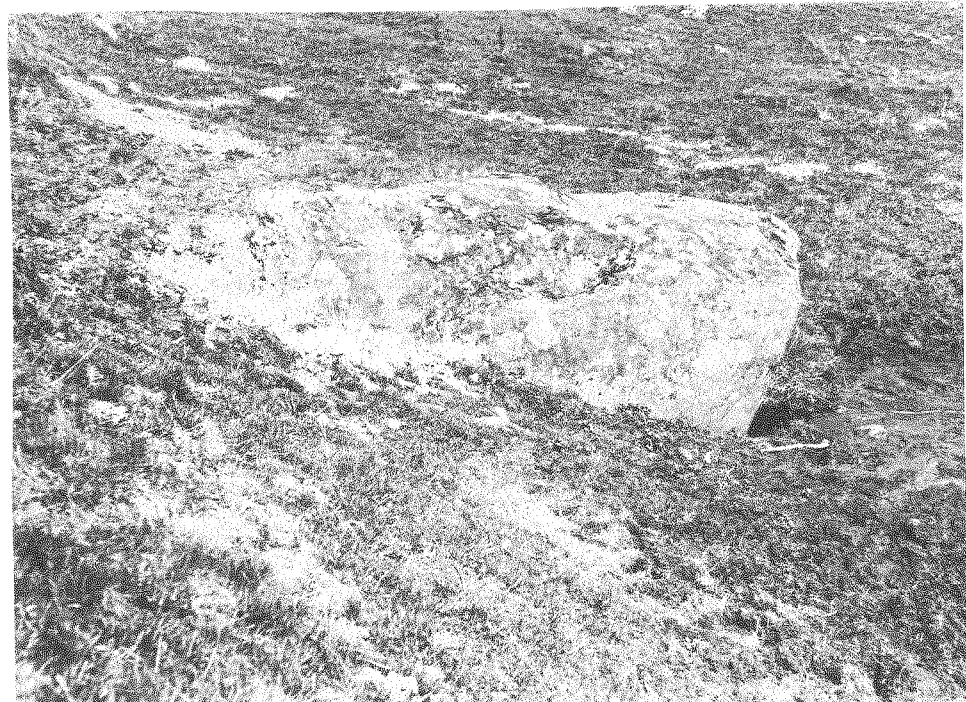

151 pav. Žaidimų liekanos: 1 - Vilniaus Gedimino Kalnas, 2 - Kernavės Aukuro Kalnas.

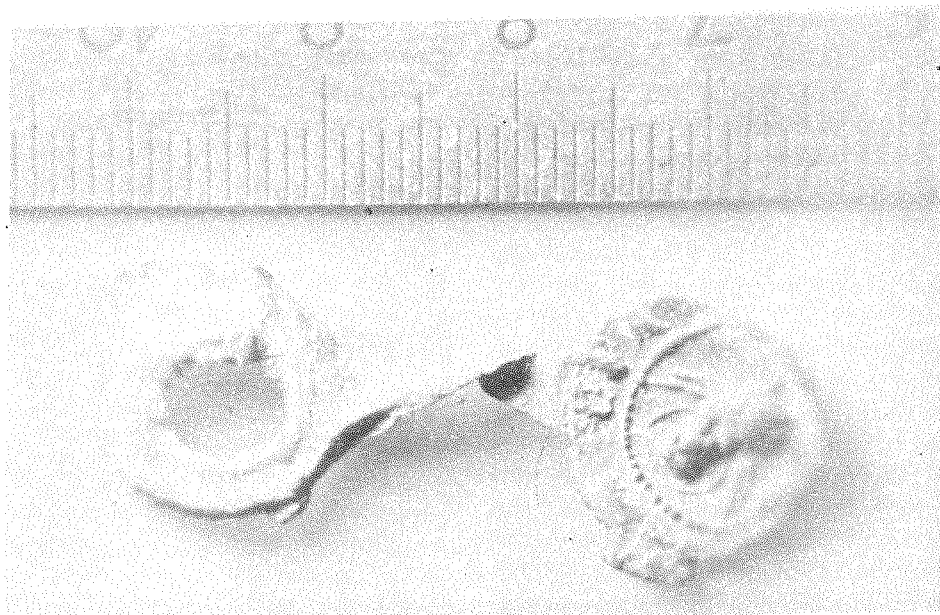

152 pav. Kirveliai iš vėlyvųjų piliakalnių: 1 - Mažulonys, 2 - Kernavės Mindaugo Sostas, 3 - Vilniaus Gedimino Kalnas, (1-2 - akmuo, 3 - ragas).

153 pav. Šventas akmuo ir šaltinėlis šalia Impilties piliakalnio

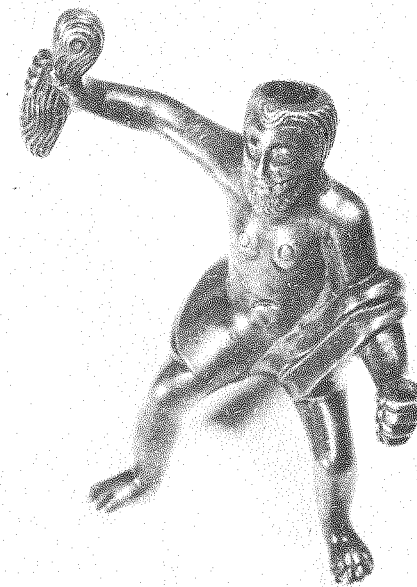
154 pav. Venecijos plomba iš Kernavės Aukuro Kalno

syvaus žalvarinio varpo fragmentai. Vargu ar šis varpas tik perduodavo pavojaus signalus.

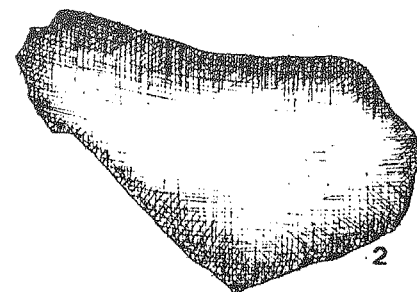
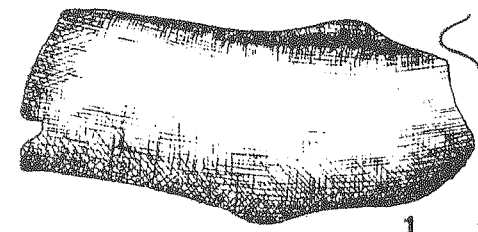
Prabangos dalykai

Pilių vidaus gyvenimo aprašymas bus nepilnas, jeigu nepaminsime dar dviejų dalykų, apie kuriuos leidžia kalbėti archeologiniai duomenys. Tai naminiai gyvūnai bei prabangos dalykai - ir vieni, ir kiti susiję su turtingųjų gyvenimu. Šunų kaulų rasta Aukštadvario, Kaukų ir Maišiagalos piliakalniuose. Pilyse šunys galėjo būti laikomi kaip sargai, nors labiau tikėtina, kad jie buvo naudojami medžioklėse. Maišiagalos piliakalnyje surasti gaisro metu uždusios katės griaučiai (Kulikauskienė R. 1974. P. 25). Kadangi visuose piliakalniuose naminių gyvulių būta po vieną, jų laikymas yra savotiškos prabangos dalykas. Kartu nereikia užmiršti, kad kritusius šunis ir kates pašalindavo iš pilies teritorijos. Kol paukščių kaulai specialiai netyrinėti, nieko negalima pasakyti apie egzotinių paukščių laikymą pilyse. Volkovysko piliakalnio XII a. sluoksnyje buvo rasta pavo kaulų (Зверыо Я. Г. 1989. С. 115), tad XIII-XIV a. pagrindinių Lietuvos medinių pilių sluoksniuose irgi galima tikėtis rasti kažką panašaus.

Tiesioginiai prabangos daiktai yra iš svetur įvežti dirbiniai, nors panašių buvo ir Lietuvoje. Jų nėra daug, nes didžioji importo dalis (cilindrinės spynos, šiferiniai verpstukai, stiklinės apyrankės, karoliai) buvo būtinybė - šių dirbinių vietoje visai negamindavo arba gamino nedaug. Daugiausia prabangos dirbinių liekanų rasta Kernavės piliakalniuose. Aukuro Kalne iškasta Venecijos miesto plomba (154 pav.) rodo, kad iš šių regionų buvo įvežti kažkokie, greičiausiai egzotiniai, dirbiniai. Ten pat rastos stiklinių indų šukės byloja, kad stalui serviruoti buvo naudojamas Artimųjų Rytų stiklas. Iš

155 pav. Kernavės "Perkūnas"

156 pav. Žalvarinių indų liekanos: 1 - Nemėnėnė, 2 - Vosgėliai, 3 - Bubiai.

Vakarų Europos atkeliavęs ir garsusis Kernavės Perkūnas - žvakidės koja (Даркевич В. П. 1963. С. 223) (155 pav.). Tam tikra prabanga galima laikyti ir žalvarinių indų liekanas (156 pav.). Jų rasta Bubių, Kernavės Aukuro Kalno ir Mindaugo Sosto, Nemenčinės bei Vosgėlių piliakalniuose. Pastarieji greičiausiai gaminti pilyse, bet toliau išplitę nebuvo. Nelabai aiškus žalvarinis dirbinys, kurį galbūt galima laikyti iš arabų kraštų įvežto veidrodžio fragmentu, rastas Maišiagalos piliakalnyje. Iš turimos medžiagos matyti, kad pavienius brangius daiktus turėdavo turtingesnieji pilėnai, tačiau didesnė jų koncentracija piliakalniuose liudija čia ilgesnį ar trum-

pesnį laiką gyvenus stambius kunigaikščius (tarp jų ir didžiuosius).

Glausta medinės pilies vidaus gyvenimo apžvalga, remiantis materialinės kultūros liekanomis, rodo, kad pilys bene ryškiausiai atspindėjo turtinę nelygbę ir skyrėsi viena nuo kitos. Neteikiant per daug reikšmės atsitiktinai į kultūrinį sluoksnį patekusiems dirbiniams, matyti, kad pilies gyvenimą sąlygojo jos karinis statusas. Dėl susiklosčiusių istorinių sąlygų Lietuvoje jis turėjo gana gausių gyvenvietinių kaimiškųjų elementų. Lietuvos medinė pilis augo ir plėtėsi kaip bendruomenės gynybinė vieta, o ne kaip elitinės aukštuomenės pilis, būdinga Vakarų Europai.

PILIES GYNYBINIS PAJĖGUMAS

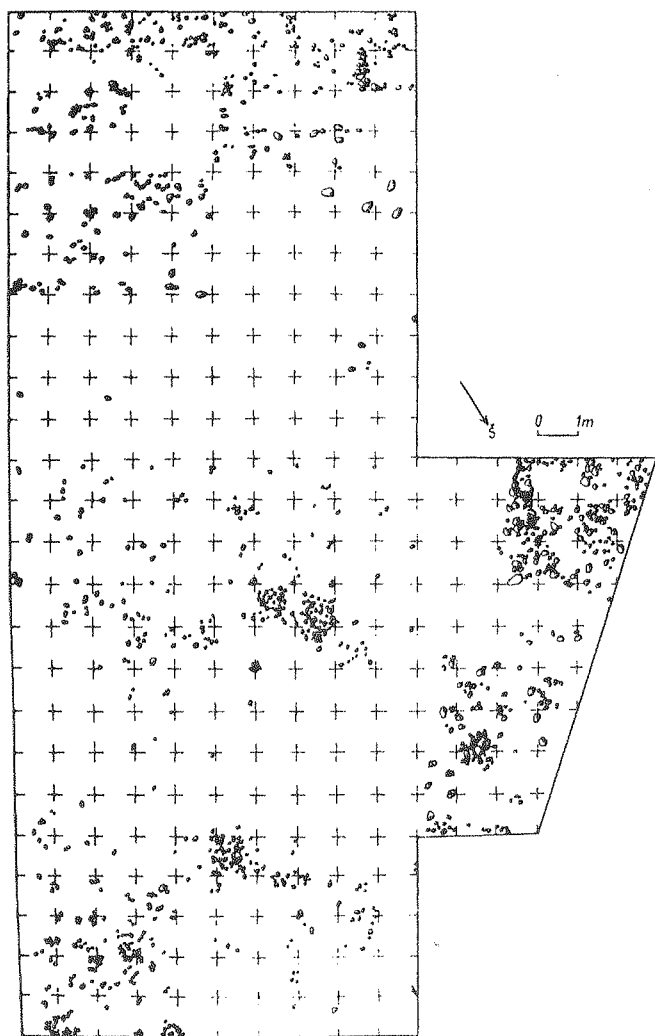
Gynėjų skaičius

Archeologiniai ir istoriniai duomenys leidžia apytikriai įvertinti medinės pilies gynybinį pajėgumą. Jie labai iškalbingi istorikai, tačiau vien iš rašytinių šaltinių nenustatomi. Giliai išanalizavę šaltinių pateikiamus pabirus duomenis, apytiksliai tai galime padaryti tik atskiroms pilims. Tuo tarpu labai negausūs archeologiniai duomenys yra žymiai universalesni, leidžia surasti bendrus gynybinio pajėgumo įvertinimo kriterijus įvairaus dydžio pilims. Sujungus abi šaltinių grupes, galima aptarti 3 pagrindines temas: gynėjų skaičių, pilių atsargas bei piniginius išteklius. Svarbiausia yra įvertinti pilies gynėjus, t. y. juos suskaičiuoti. Istoriniai šaltiniai šiais atvejais pateikia didelius skaičius (tūkstančius gynėjų), bet tai negali būti tiesa, žinant, kad tik nedaugelis lietuvių medinių pilių buvo pakankamai didelės (didesnės negu 2 tūkst. m² ploto aikštelės), o didžiausia įtvirtinta erdvė buvo vos didesnė už 1 ha (Bražuolė, Eketė). Kartu būtina atsižvelgti į labai įvairių vėlyvųjų piliakalnių dydį ir ieškoti universalių kriterijų gynėjų skaičiui nustatyti. Tokiu kriterijumi paimtas pilies gynybinių sienų ilgis (piliakalnio aikštelės perimetras). Susieti jį su pilies gynėjų skaičiumi pabandyta Kaukų piliakalnio pavyzdžiu (157 pav.). Šis paminklas unikalus todėl, kad ant jo stovėjusi pilaitė priešų antpuolio metu žuvo kartu su visais čia buvusiais žmonėmis ir turtu. Tą patvirtina gausūs ir įvairūs kultūrinio sluoksnio radiniai (daugiau kaip vienas radinys 1 m³) (Zabiela G. 1987a. P. 82) bei apie 130 vienetų surastų žmonių kaulų (Kulikauskas P. 1982. P. 104). Kaulus tyrinėjusio S. Pavilionio nuomone, jie pri-

klausė maždaug 30 žmonių, daugiausia-suaugusių vyrų (Ten pat. P. 105). Piliakalnyje buvo ištirta pusė aikštelės, o bendras jos perimetras yra apie 70 m. Skaičiuojant žmonių skaičių visam aikštelės plotui, aiškėja, kad pilyje žuvo mažiausiai 60 jos gynėjų. Tikslensnio skaičiaus nustatyti neįmanoma, nes neaišku, kiek jų pateko į nelaisvę, buvo palaidota už pilies ribų ir pan. Susiejus archeologiškai užfiksuotą žmonių skaičių su aikštelės perimetru, gauname ir aiškų skaičių - 1 m pilies gynybinės sienos tenka maždaug vienas gynėjas.

Pilyje buvusių ir žuvusių žmonių palaikų rasta ir Mažulonių piliakalnyje. Šiaurės vakarinėje aikštelės dalyje rasti trijų žmonių griaučiai, iš kurių vieni buvo vaiko, rankose spaudusio žalvarines apyrankes (Daugudis V. 1961. P. 20). Piliakalnyje ištirta apie 100 m² plotas (10% aikštelės), tad pagal archeologinių kasinėjimų duomenis paskaičiuoti pilyje buvusių žmonių skaičių neįmanoma.

XIII-XIV a. rašytiniai šaltiniai mini apie 30 pilių gynėjų skaičių. Apie pusę iš jų yra dabartinėje Lietuvos teritorijoje buvusios pilys. Gaila, kad ne visos jos lokalizuotos konkrečiais piliakalniais. Tokia yra Kolainių pilis, kurioje 1290 m. 120 lietuvių kilmingųjų, vadovaujami Surmino, apsigynė nuo kryžiuočių (Dusburgietis P. 1985. P. 221). Beveik visuomet nurodomas pilies gynėjų skaičius yra netikslus, nes neminimi į pilį subėgę žmonės, suapvalinamas paimtų į nelaisvę ar žuvusiųjų skaičius. Kitur tiesiog sakoma, jog žuvo daug gynėjų ar paimta į nelaisvę keletas kilmingųjų. Yra ir aiškiai padidintų skaičių. 1329 m. Medvėgalio pilyje po ilgų kovų pasidavė ir buvo apkrikštyta 6000 pilėnų (Ten pat. P. 325).

157 pav. Tyrinėta Kaukų piliakalnio aikštelės dalis

Paties Medvėgalio piliakalnio aikštelės plotas su abiem priešpiliais neviršija 4 tūkst. m², tad atrodo, kad į 2 m² tilpo trys žmonės. Panašus nerealus žmonių skaičius - 4 tūkst. - minimas ir aprašant Pilėnų gynybą.

Artimiausi tikrovei yra Dubysos ir Bisenės pilių gynėjų skaičiai. 1358 m. Livonijos ordino kariai sugriovė ką tik pastatytą Dubysos pilį, kurioje žuvo 100 pagonių (Latvis H., Vartbergė H. 1991.

P. 184). Pastaroji stovėjo ant Bubių piliakalnio, kurio aikštelės perimetras yra apie 230 metrų. Paskaičiavus pagal jį aiškiai apytiksliai nurodytą gynėjų skaičių, galima daryti išvadą, kad vienas žmogus tenka maždaug 2 m gynybinio pilies perimetro. Bisenės pilies įgulos skaičius P. Dusburgiečio kronikoje nurodytas net du kartus. 1307 m. ją sudarė 85 vyrai (Dusburgietis P. 1985. P. 254-255), 1316 m. - 80 vyrų (Ten pat. P. 268). Nors dėl pačios pilies vietos tebevyksta ginčai, vis dėlto atrodo, kad ji bus stovėjusi ant Jurbarko piliakalnio (Lietuvos. 1975. P. 75).

Skaičiuojant pagal aikštelės perimetrą, kuris yra apie 150 m, ir čia vienas vyras turėjo ginti maždaug 2 m pilies sienos.

Šie rezultatai neprieštaruoja archeologijos šaltinių duomenims ir yra minimalūs. Vienas žmogus vienam pilies sienos metrui yra optimaliausia norma. Daugiau žmonių pilį darytų neatsparią ilgesnei apsiausčiai dėl maisto trūkumo bei neleistų jiems efektyviai kovoti mūšyje (susigrūdimas ties gynybinėmis sienomis). Jeigu pilį gintų mažiau žmonių, ji silpnai priešintųsi. Matyt, neatsitiktinai rašytiniai šaltiniai nurodo mažesnius gynėjų skaičius, nes tokios pilys, kaip taisyklė, buvo užimamos. Totalinis Lietuvos teritorijos teriojimas XIV a. galėjo būti viena iš krašto ištuštėjimo priežasčių, dėl kurių nebuvo įmanoma sukompaktuoti pilių įgulų. Lietuvių pilyse, išaugusiose iš bendruomeninių slėptuvių bei stovėjusiose tankiai apgyventose teritorijose, žmonių būdavo daugiau, nes iš apylinkių subėgdavo gyventojai, tarp jų moterys ir

vaikai. Žmonių perteklius trukdė gintis, todėl labai dažnai kryžiuočiai ar kalavijuočiai pilį užimdavo jau pirmo antpuolio metu. Paprastai tokios lengvos pergalės net neatsispindėdavo ano meto kronikose, kadangi šio tipo pilačių buvo gana daug. Kai gynėjų būdavo per maža, įvertinę puolančiųjų jėgas, lietuviai patys pilis sudegindavo ir pasitraukdavo į stipresnes, papildydami jų įgulas. Klasikinis pavyzdys yra 1390 m. Vilniaus gynyba, kai, tausodami savo jėgas, lietuviai sudegino tokias stiprias pilies kaip Kernavė ir Maišiagala.

Žmonių skaičiumi lietuvių medinės pilys prilygo aplinkinių kraštų analogiškom pilaitėms. XIII a. pradžioje Ordinui užpuolus Jersikos pilį, nukauta 600 vyrų, o moterys ir vaikai išvaryti į nelaisvę (Livländische. 1879. Eil. 677-679). Jersika buvo stambi Padauguvio pilis, viena iš Polocko kunigaikščių atramos taškų Pabaltijyje. Smulkesnė kunigaikščio Sventopelko pilaitė stovėjo Sartovicuose

158 pav. Maišiagalos piliakalnis

(Lenkija), kurią 1242 m. gynė 50 vyrų, o ją užėmus, į nelaisvę paimta 150 moterų ir vaikų (Dusburgietis P. 1985. P. 107). XIII-XV a. vidutinės mūrinės pilies įgula taikos metu Prancūzijoje buvo 20-50 vyrų, pavojų atveju padidėdavo iki 200 karių (Roccole C. 1973. P. 102-105).

Atsargos

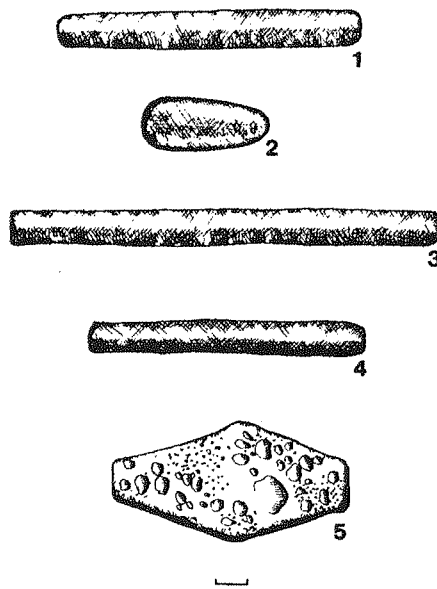
Iš rašytinių šaltinių matyti, kad medinių pilių apgultys trukdavo labai neilgai, paprastai tik kelias dienas. Esant optimaliam gynėjų skaičiui, didesnių maisto atsargų tokiam trumpam laikui nereikėjo. Tuo tarpu Maišiagalos piliakalnio (158 pav.) tyrinėjimai rodo, kad medinėse pilyse maisto atsargų būta pakankamai. Didelius grobius iš užimtų lietuvių pilių, daugiausia maisto atsargų, dažnai mini ir Ordino kronikos. Rusų pilys atsargų būdavo sukaupusios daugiau negu metams, nors apgultys trukdavo ne ilgiau pusantro mėnesio (Археология. 1985. С. 96). Vakarų Europos mūrinės pilys įstengdavo priešintis ilgiau. 1423-1424 m. Montaignillon (Prancūzija) pilies 127 žmonių įgula priešinosi aštuonis mėnesius (Roccole C. 1973. P. 102). Daug atsargų turėdavo ir kryžiuočių pilys.

Jeigu panašus santykis tarp atsargų bei apgulties trukmės būdavo lietuvių pilyse, tai atsargų jose turėta mažiausiai dviem mėnesiams. Tai valstybinių pilių atsargos. Bendruomenių pilyse didesnių atsargų nebūdavo, jas paskutiniu metu sunėsdavo apylinkių gyventojai. Tokių piliakalnių kultūriniame sluoksnyje žymesnių maisto atsargų liekanų nerasta (Migonys, Paveisininkai).

Pinigai

Svarbią reikšmę pilims turėdavo pinigų atsargos. Jų prireikdavo daugiausia pralaimėjus: apsirūpinti ginklais, atstatyti pilį, sumokėti išpirką. Lietuvos pilių finan-

sinį pajėgumą iš dalies galima rekonstruoti pagal Drageliškių lobį, kuris siejamas su Vosgėlių piliakalniu. 1934 m. rastame lobyje buvo 2 sidabrinės grandinėlės, 3 sidabriniai žiedai, 24 sidabro, 1 elektrono (aukso-sidabro mišinys), 1 aukso lydiny (Dukša Z. 1981. P. 110) (159 pav.). Paskaičiavus viską sidabru, loby vertė yra 3,4 kg šio metalo. Loby svoris rodo, jog jis priklausė kilmingajam (pilies viršininkui ar kunigaikščiui). Amatininkų ar šiaip kitų pilėnų turtai, kaip rodo 1985 m. Kernavės Pilies Kalne surastas lobis, buvo žymiai kuklesni. Pastarasis svėrė 419, 307 g (Лухтан А. Б. 1988. С. 254) (160 pav.). Atrodo, kad eilinio pilies gyventojų ar gynėjų buvo paslėptas ir 1938 m. Šeimyniškių piliakalnyje surastas lobis, susidėjęs iš kelių pusapvalės lazdelės formos lydinių. Galima paskaičiuoti šių loby perkamąją galią. Drageliškių loby perkamoji galia anuo metu buvo apie 450 avinų arba 20 gerų žirgų, Kernavės - 2-3 žirgai.

159 pav. Lydiniai iš Drageliškių loby: 1 - elektrono lydiny, 2 - aukso lydiny, 3 - sidabrinis Novgorodo rublis, 4 - sidabrinė Novgorodo poltina, 5 - sidabrinė Kijevo grivna.

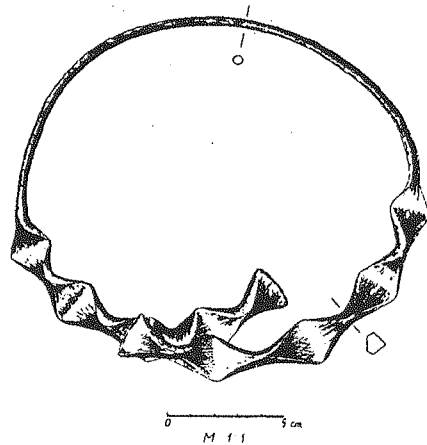
160 pav. Lobis iš Kernavės Pilies Kalno

Medinių pilių gyvavimo laikotarpiu pinigai buvo daugiausia sidabriniai lydiniai - ilgieji arba brangūs daiktai. Tokia yra masivi sidabrinė antkakalė pergniaužtais galais, paslėpta Velžių piliakalnio XIII a. sluoksnyje (161 pav.). Monetos plačiau nenaudotos. Iki 1387 m. krikšto Lietuvos Didžioji Kunigaikštija savo monetų nekaldino (Ivanauskas E., Balčius M. 1994. P. 5), užsienio kraštų pinigų į ją patekdavo labai nedaug. XIV a. antroje pusėje tai buvo Prahos grašiai, kurių piliakalniuose nerasta. Iki šiol tik Narkūnų piliakalnyje rasta reta sidabrinė moneta su tamga ir žmogaus veidu (Волкайте-Куликаускаене П., Лухтан А. 1981) (162 pav.). E. Ivanausko tyrinėjimai rodo ją buvus kaldintą 1387 m. Jogailos (Ivanauskas E. 1988. P. 10). Kitų ankstyviausių lietuviškų pinigų nerasta. Jų nebuvimas vėlyvųjų piliakalnių kultūriniame sluoksnyje gali numizmatams padėti nustatyti šių monetų chronologiją.

Radus jas vėlyviausiuose medinių pilių sluoksniuose, galima būtų tiksliau nustatyti, kada pilis apleista.

Kovos taktika

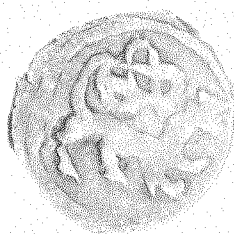
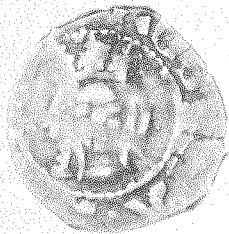
Medinių pilių gynybinis potencialas apskritai smarkiai priklausė nuo to meto karo taktikos. Viduramžiais ją sudarė didesni ar mažesni karo žygiai į priešų teritorijos gilumą, kartu niokojant ir plėšiant. Medinės pilys buvo pagrindiniai atsparos taškai ir vienos jų sėkminga gynyba sužlugdydavo visą žygį. Tokia taktika vyravo maždaug iki XIV a. trečiojo dešimtmečio pabaigos, kol Ordinas palyginti nedidelėmis pajėgomis puldinėjo ir naikino pasienio pilis. Vieno tokio žygio metu buvo sugriauinama viena ar kelios gana nedidelės ir nestiprios pilaitės, o susidūrus su stipresnėmis ar nesėkmės atveju - sudeginami jų papiliai. Stiprios valstybinės pilys tuo metu atsilaikė, ir jų padaugėjo.

161 pav. Velžių antkaklė

Nuo XIV a. ketvirtojo dešimtmečio kovos taktika kiek pasikeičia. Skiriamoji abiejų laikotarpių data bus 1329 m. Ordino surengtas didelis žygis į Žemaitiją, dalyvaujant Čekijos karaliui. Rengiami dideli gerai organizuoti ir techniškai aprūpinti žygiai į teritorijos gilumą prieš stambesnes pilis, kurios pradamos užimti. Kaimus ir kitas neįtvirtintas vietas niokojo smulkūs žygiai, kurie tuo metu rimtesnio pavojaus pilims nekėlė. Nors medinės pilys buvo labai stiprinamos ir rekonstruojamos, XIV a. viduryje tapo aišku, kad jos yra per silpnos kovoti su gerai organizuota karine jėga. Mažiau svarbios pilys pradamos apleisti, kaupiant jėgas pagrindinėms. Nuolat mažėjant pagrindinių pilių skaičiui, jų gyvenimą pavyko pratęsti iki visiško užsienio karinės grėsmės išnykimo.

XIII-XIV a. medinėms pilims teko pagrindinė našta ginant etnines baltų žemes.

162 pav. Moneta iš Narkūnų piliakalnio

Nors per didžiausius Ordino žygius atsilaukė daugiausia mūrinės pilys, medinės ir čia buvo tarsi mūšių forpostai (Vilniaus Kreivoji pilis). Svarbiausias jų tikslas - sukaustyti ir išvarginti prieš pajėgas. Net sugriautos ir sudegintos medinės pilys valstybei buvo nelabai didelis nuostolis, kadangi jas buvo galima palyginti lengvai atstatyti. Medinės pilys apsunkindavo smulkesnių žygių rengimą į kraštą, nes ten, kur jų būta daug, tokie žygiai retesni. Beveik visi stambesni žygiai užsibaigdavo tokių pilių apgultimis. Medinių pilių sistema buvo gana efektyvi ginant kraštą. Lietuvai sunkiausiu metu - XIV a. - ji leido vykdyti labai aktyvią rytų politiką ir kelis kartus padidinti valstybės teritoriją, iš esmės neprarandant jos vakaruose ir šiaurėje. Atrodo, kad medinių, greitai įrengiamų, pilių svarbą pastebėjo ir kryžiuočiai. Jų noras įsitvirtinti Nemuno žemupyje ir Žemaitijoje rėmėsi būtent tokiomis pilimis, tačiau motai Lietuvos sąlygomis netiko. Lietuviai jau buvo išmokę užimti žymiai stipresnes pilis ir gana nestipriai (lyginant su Lietuvos pilimis) įtvirtinti Ordino motai nebuvo rimtesnė kliūtis. Taigi XIV a. Lietuvos teritorijoje buvo abipusė, tegul ir silpna, kariaujančių šalių medinių pilių sąveika, kurios klasikinis variantas buvo Lietuvos pilių blokada naujai pastatytoms kryžiuočių pilims (Veliuona, Jurbarkas).

Lietuvių medinės pilys sėkmingai panaudojo turimus negausius gynybinius resursus. Jų greitas persikirstymas ir atstatymas palyginti nelabai stiprias medines pilis darė sunkiai įveikiamas.

MEDINIŲ PILIŲ VIETA KRAŠTO GYVENIME

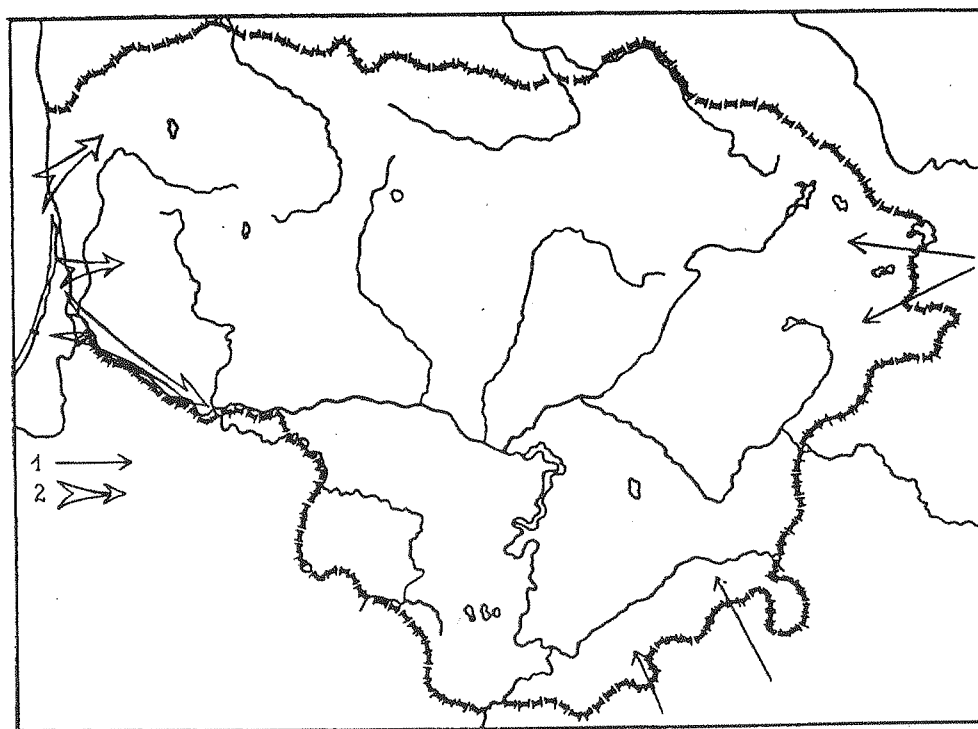
Pilys ikivalstybiniu laikotarpiu

Iki 1992 m. tyrinėti 84 vėlyvieji piliakalniai arba jų dalys (priešpiliai, papiliai). Daugelio jų vėlyviausias kultūrinis sluoksnis labai apardytas, sumišęs su ankstyvesniais ar iš viso neišskirtas. Didžioji dalis vėlyvųjų piliakalnių archeologinės medžiagos yra XIII-XIV a., t. y. pilių sunykimo laikų. Rečiau gerai išlikęs ir kiek ankstesnis kultūrinis sluoksnis (Maišiagala, Kernavės Mindaugo Sostas). Labai trūksta XI-XII a. medžiagos. Menkas Lietuvos archeologų dėmesys II tūkstantmečio archeologinei chronologijai neleidžia tiksliau nustatyti medinių pilių sunykimo laiko (Zabiela G. 1987b. P. 56). Kai kada tai galima padaryti pasitelkiant rašytinius šaltinius, nors jie mini tik stambiausius karinius veiksmus prieš svarbiausias pilis XIII-XV a. pradžioje. Didžioji dalis pilių sunyko taip ir nepatekusios į viduramžių kronikas. Tai irgi išorinės karinės grėsmės rezultatas. Derinant archeologinius duomenis su istorijos ir kitų mokslų faktais, galima nubrėžti pagrindines medinės pilies raidos kryptis, apibūdinti jų reikšmę krašto ar regiono gynybos sistemai. Jeigu pilių antpuoliai reti ir nelabai stiprūs, kraštas greitai po jų atsigauna, o medinės pilys atstatomos ir papildomai sutvirtinamos. Tačiau jei tai ištiesinė agresija, padėtis keičiasi. Nuniokotas ūkis nebepajėgia reikiamai aprūpinti teritorijos gynybines vietas. Tai ypač ryšku susidūrus dviem skirtingo socialinio išsivystymo visuomenėms. Kai viena gentis puldinėjo kitą, ne visuomet vienos buvo ryškesnė persvara bei galingesnis karinis

potencialas. Tai būdinga tik stambiems ištisų tautų persikraustymams. Susidūrus gentinei visuomenei su valstybe, pastaroji laimi aukštesne socialine organizacija. Gentinės (barbariškos) visuomenės laimėjimai prieš valstybinę kariuomenę gali būti tik daliniai. Tai liudija visa ankstyvoji Vakarų Europos istorija. Net tolimi ir sėkmingi žygiai yra vienkartiniai ir, be grobiamojo pobūdžio, ryškesnių pėdsakų nepalieka. Barbarų laimėjimai prasideda jiems įžengus į ankstyvosios valstybės stadiją.

Toks bendraistorinis kontekstas susiformavo Rytų Pabaltijyje II tūkstantmečio pradžioje. Ikivalstybinio laikotarpio medinės pilys augo kaip diduomenės (kunigaikščių) rezidencijos vietos. Dažnai jos statomos ant ankstesnio laikotarpio piliakalnių, turbūt panaudojant čia buvusias slėptuves. Sparčiausias procesas buvo Vakarų Lietuvoje, kur vėlyvieji piliakalniai tapo ne tik įtvirtintų didelių gyvenviečių dalimis, bet ir formavo būsimų miestų vietas. Piliakalniai užėmė jei ne pagrindines, tai svarbias vietas besiformuojančiose žemėse (Жулкевич Б. 1989. С. 22 Рис. I). Rytų Lietuvoje feodalizacijos procesai vystėsi kiek kita, labiau kaimiška, kryptimi.

Baltų gentys jau buvo apsuptos ir spaudžiamos slavų ir germanų valstybių. Vakarų Lietuva XII a. antroje pusėje-XIII a. pradžioje patyrė smarkų danų antpuolį (163:2 pav.) ir, matyt, buvo įtraukta į Danijos karalystei pavaldžių žemių sudėtį. Gaila, kad labai mažai šio laikotarpio rašytinių šaltinių, tačiau Danijos dominavimas Baltijos jūros baseine tuo laiku neginčijamas. Kuršių galybė buvo palaužta, ir tai atspindi jų materialinė kultūra (Žulkus V., Klim-

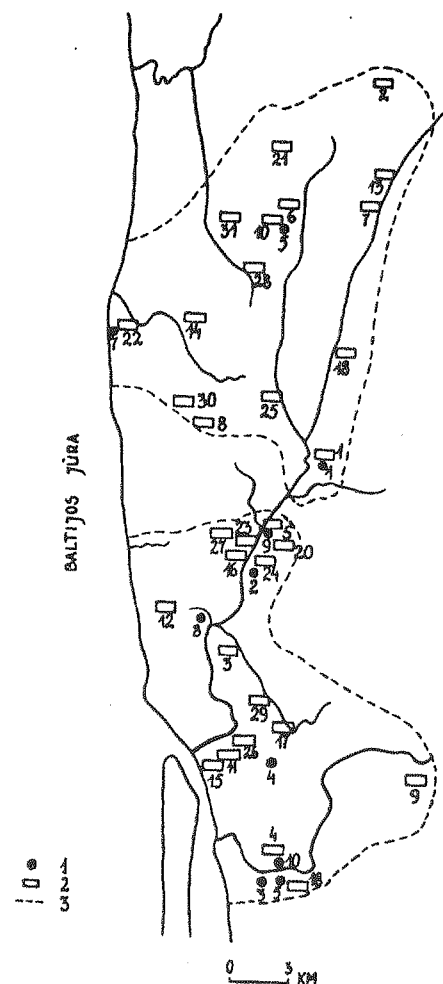
163 pav. Danų-slavų puolimų kryptys: 1 - slavų puolimai (XI a. vidurys- XII a. vidurys), 2 - danų puolimai (XII a. antroji pusė - XIII a. pradžia).

ka L. 1989. P. 30-33). Matyt, dėl šios priežasties juos greitai nukariavo XIII a. Kuršių pilys XIII a. jau nebuvo tokios stiprios kaip prieš šimtą metų, nors savo dydžiu išoriniai įtvirtinimai liko įspūdingi. Pagrindinis gyvenimas vyko kaimuose, kurių vietas žymi kapinynai. Lietuvos pajūryje XIII a. pradžioje piliakalnių būta nedaug, tačiau gerai įtvirtintų, apsuptų stambių gyvenviečių (164 pav.). Gerai išlikęs tokio stambaus archeologijos komplekso pavyzdys yra Skomantų piliakalnis (165 pav.) su šalia esančia papėdės gyvenviete bei netoliese buvusiu kapinynu.

Analogiška situacija buvo Rytų Lietuvoje, tik čia slavų (Polocko kunigaikštystės) ekspansija prasidėjo šimtmečiu anksčiau (XI a.) ir baigėsi taip pat anksčiau (XII a.) (Zabiela G. 1992. P. 20) (163:1 pav.). Visai

galimas dalykas, kad būtent ji stimuliuojo įtvirtinimų augimą šiame regione, kur iki tol, nors reljefas buvo tinkamas piliakalniams įrengti, beveik visas gyvenimas vyko kaimuose. Didžiulėje, iš kelių žemių besiformuojančioje Nalšios kunigaikštijoje yra vos 25 vėlyvieji piliakalniai (166 pav.), o pilkapynų žinoma apie pusantro šimto. Piliakalniai buvo tartum žemių centrais. Rytų Lietuvoje kraštas ir medinės pilytės turėjo laiko sustiprėti ir XIII a. kalavijuočių smūgiai šiam regionui nebebuvo tokie pražūtingi. Ginantis nuo jų, sustiprintos išlikusios pilytės. Viena jų, stambi Tauragnų pilis, bus stovėjusi ant Taurapilio piliakalnio (167 pav.). Rytų Lietuvoje tuo metu vyko ir atvirkštinė tendencija - lietuvių genčių ekspansija į kaimynines sėlių bei suslavintų rytų baltų teritorijas. Ji neskatino piliakalnių augimo, kurių čia buvo ir išliko nedaug.

Pirmasis medinių pilių sunykimo etapas buvo vietinis ir ne galutinis. Praėjus

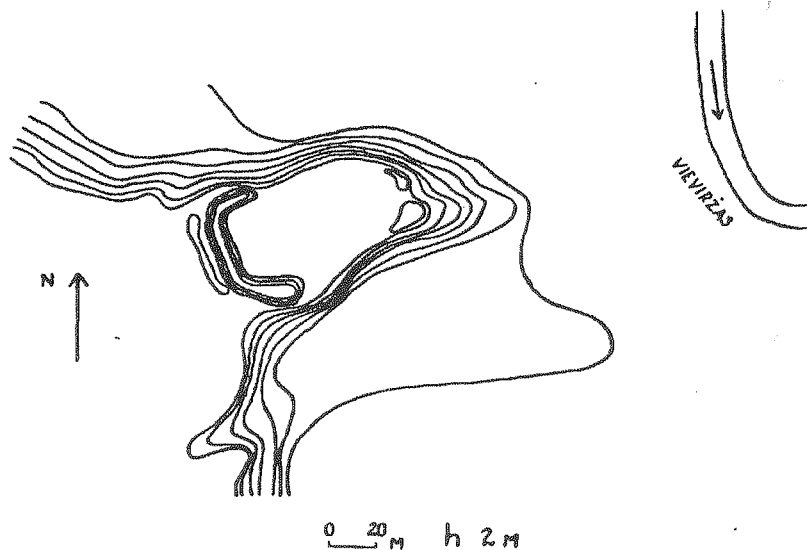
164 pav. Piliakalniai kuršių žemėse: 1 - piliakalniai (1 - Anduliai, 2 - Eketė, 3 - Gibišiai, 4 - Jakai, 5 - Laistai, 6 - Nagarba, 7 - Palanga, 8 - Purmaliai, 9 - Valėnai, 10 - Žardė), 2 - kapinynai (1 - Anduliai, 2 - Auksūdys, 3 - Aukštkiemis, 4 - Bandužiai, 5 - Cartai, 6 - Dimitravas, 7 - Genčiai, 8 - Girkaliai, 9 - Gramboviškiai, 10 - Jazdai, 11 - Joniškės, 12 - Kalotė, 13 - Kašučiai, 14 - Kiauleikiai, 15 - Klaipėda, 16 - Klausupiai, 17 - Klemiškė, 18 - Kretinga, 19 - Laistai, 20 - Laukžemė, 21 - Lazdininkai, 22 - Palanga, 23 - Peskojai, 24 - Pipirai, 25 - Prysmančiai, 26 - Rumpiškė, 27 - Rušpelkiai, 28 - Rūdaičiai, 29 - Slengiai, 30 - Užpelkiai, 31 - Žibininkai), 3 - žemių ribos.

pavojui abiejuose regionuose, jas vėl atstatė, tik šių invazijų poveikis liko skirtingas.

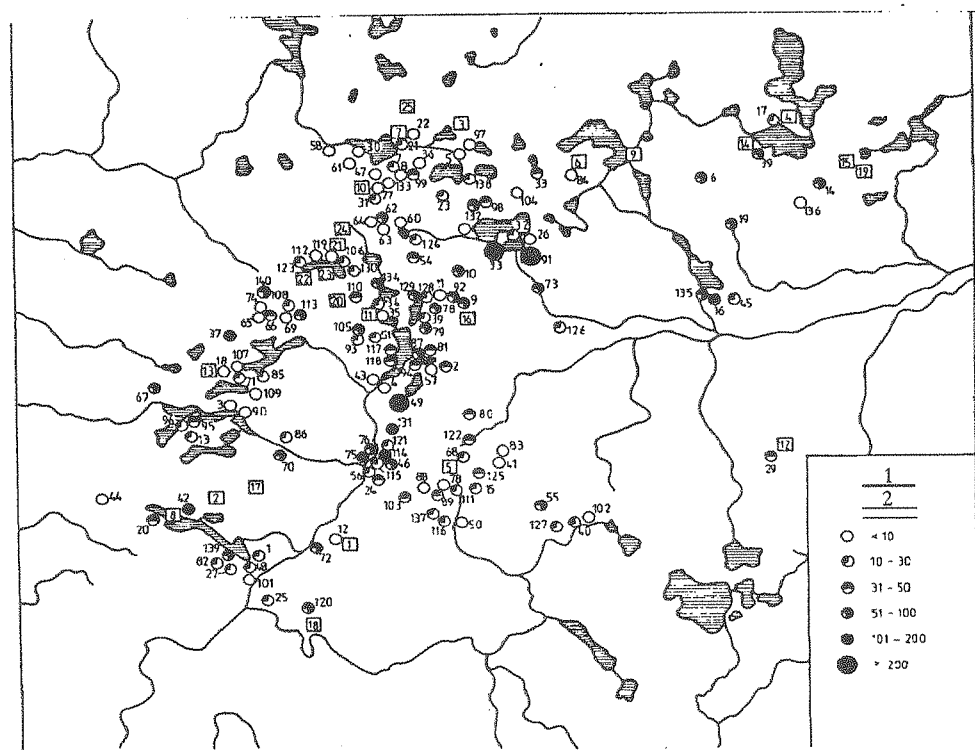
XIII a. pradžioje prasidėjo Ordino ekspansija į baltų žemes (168 pav.). Jis čia kūrėsi kaip valstybė, todėl ir puolimai, palaikomi kone visos Vakarų Europos, buvo sunkiai atremiami. Ordinas įsikūrė ankstesnių puolimų nusilpnintose vakarų baltų teritorijose. Tai lengvino įgyvendinti jo siekius. Dalis kuršių, skalvių, nadruvių, jotvingių buvo išžudyti, dalis pasitraukė į jauną Lietuvos valstybę, kitus atėjūnai asimiliavo (169 pav.). Dėl XIII a. karinių veiksmų visame Šiaurės ir Vakarų Lietuvos pasienyje sunyko visos medinės pilytės (170:1 pav.). Tai patvirtina turima archeologinė medžiaga. Iš 25 tyrinėtų šio regiono piliakalnių tik Palangos Birutės Kalne rasti XIV a. sluoksniai (Žulkus V. 1986. P. 25). Jie datuojami XIV a. pabaiga - XV a. pradžia ir susidarę kalne įrengus šventyklą - dangaus šviesulių stebėjimo vietą. XIII a. piliakalnių kultūriniai sluoksniai liudija, kad daugelis jų buvo apleisti, ir tik ant kai kurių stovėjusios pilytės buvo paimtos mūšių metu (Kaukai) (Zabiela G. 1987a. P. 82). Žiemgaloje medinės pilytės išsilaikė ilgiausiai. Paskutinė jų, Sidabrė, stovėjusi ant Kalnelio piliakalnio, buvo palikta gynėjų 1290 m. žiemą (Gudavičius E. 1989. P. 166).

Pilių vieta teritorinėse struktūrose

Likusioje Lietuvos dalyje XIII a. vyko kitokie medinių pilių raidos procesai. Išoriniai veiksniai apsiriboję retokais, bet stipriais kalavijuočių žygiais nuo trečiojo dešimtmečio, stimuliuojamais greitesnę pilių raidą. Kartu vyko intensyvus feodalizacijos ir klasinės visuomenės kūrimosi procesas. Mindaugas jį užbaigė, sukurdamas Lietuvos valstybę. Šiuo laiku sunyksta nemažai piliakalnių. Su tam tikrom išlygom juos galima skirstyti į 3 grupes.

165 pav. Skomantų piliakalnio planas

166 pav. Piliakalniai Nalšioje: 1 - piliakalniai (1 - Baliuliai, 2 - Baluoša, 3 - Bielkaučizna, 4 - Breslauja, 5 - Cirkliškis, 6 - Čeberakai, 7 - Degučiai, 8 - Dubingiai, 9 - Drūkšiai, 10 - Garniai,

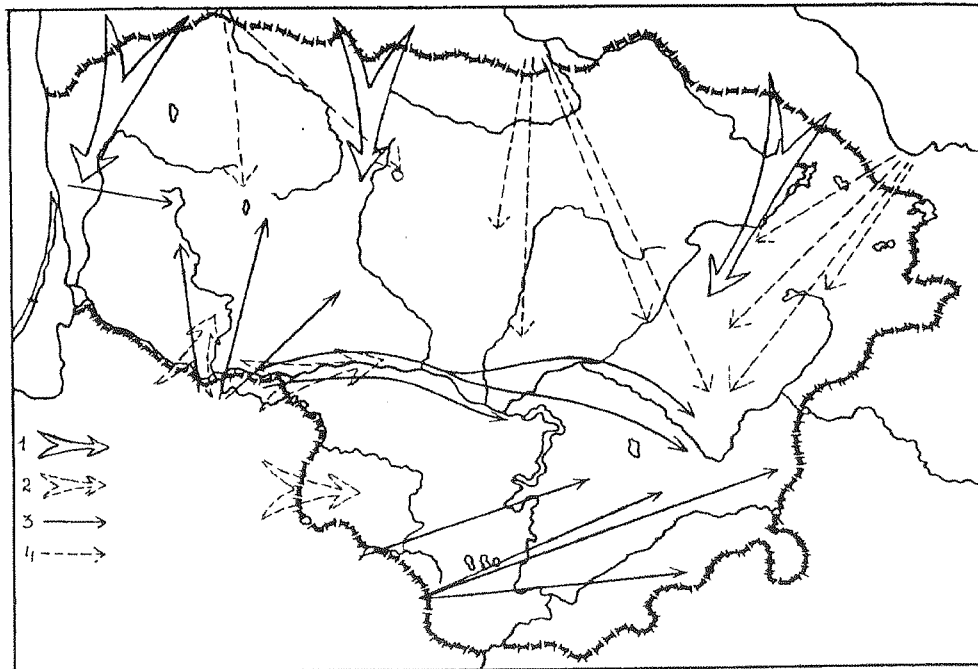
11 - Ginučiai, 12 - Galbėja, 13 - Kulionys, 14 - Maišulė, 15 - Maskovičiai, 16 - Mažulonys, 17 - Pavandenė, 18 - Prienai, 19 - Ratiunkai, 20 - Staniuliškės, 21 - Šeimatis, 22 - Tauragnai,

23 - Taurapolis, 24 - Ūdriškės, 25 - Vencavai), 2 - pilkapynai (1 - Abejučiai, 2 - Akmeniškiai (Medžiūškiai), 3 - Antalakaja, 4 - Antaniškė, 5 - Apkantai, 6 - Apsas, 7, 8 - Avinuosta (Užėniškė), 9 - Ažušilė, 10 - Bajorai (Padūdis), 11 - Bališkiai, 12 - Baliuliai, 13 - Beinašilis, 14 - Belmontas (Achremovcai), 15 - Bildos (Kameniškės), 16 - Bogina, 17 - Breslauja, 18 - Budriškės, 19 - Daubariai, 20 - Degsnė (Labotiškės), 21, 22 - Degučiai, 23 - Didžiasalis, 24 - Dotenėnai, 25 - Družiliai, 26 - Dvarykščius, 27 - Dvyliškiai (Paraisčiai), 28 - Ežeriškė, 29 - Galbėja, 30 - Galminiai, 31 - Gateliai, 32 - Gedžiūnai, 33 - Gedžiūnėliai (Garšvinė), 34, 35 - Ginučiai, 36 - Giteniškė, 37 - Gudeliai (Kašeikiai), 38 - Gurbai, 39 - Ignalina, 40 - Janova, 41 - Juodeliškė, 42 - Jutonys (Dubingiai), 43 - Kaltanėnai (Degutinė), 44 - Karužlaukis, 45 - Kaušinkai, 46 - Kirdeikiškiai, 47 - Kloviškės, 48 - Kregžlė, 49 - Kretuonys, 50 - Kulbokiškė, 51 - Kupriai, 52 - Lakaja, 53 - Lapušiškė (Visagina), 54 - Lauksteniai, 55 - Lentupis, 56 - Liūlinė, 57 - Lygumai, 58 - Lūžos (Kaniūkai), 59 - Maišulė (Rackas), 60 - Margavonė, 61 - Martėniškės (Ignalina), 62-64 - Minčia, 65 - Mintaučiai, 66 - Mintaučiai (Pavyžintys, Padumbėlė), 67 - Miškiškiai, 68 - Myliai I, 69 - Napriūnai, 70 - Paaldikis, 71 - Pabaltė (Budriškės), 72 - Pabradė, 73 - Padysnys (Janionys), 74 - Pa-

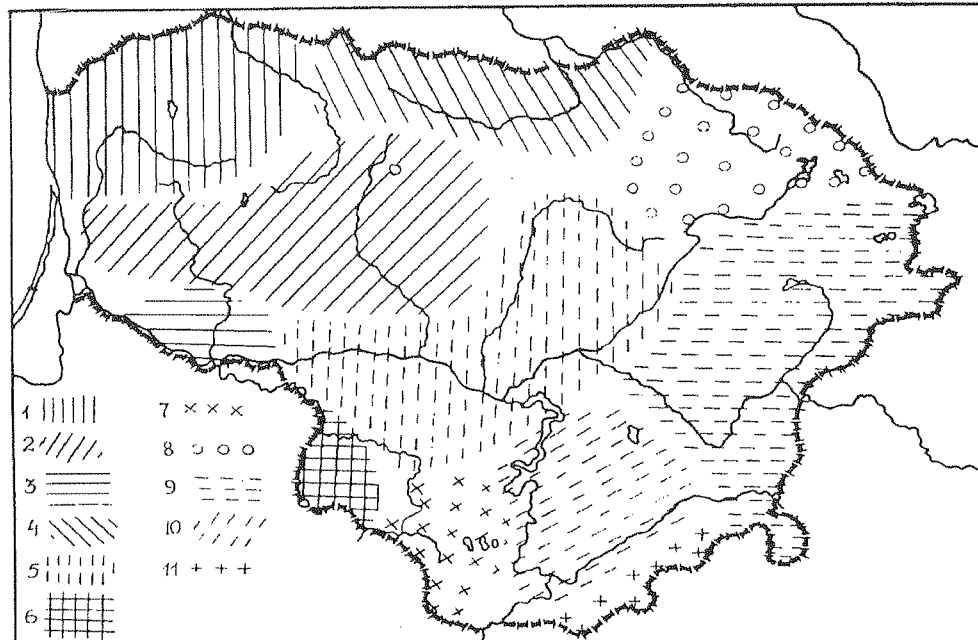
dumbėlė, 75, 76 - Paduobė (Šaltaliūnė), 77 - Paėzerinė, 78, 79 - Palūšė, 80 - Papiškė, 81 - Papravalė (Vajuonis), 82 - Paraisčiai, 83 - Parastys, 84 - Pasamanė, 85 - Pašekščiai, 87 - Pavajuonis (Rėkučiai), 88 - Peršaukštis, 89 - Peršaukštis (Kasčiukai), 90 - Pliešiškės (Pastovėlis), 91 - Polianka (Dvarykščius), 92 - Poviliškė, 93 - Ramusis, 94 - Rėkučiai (Pakretuonė, Paversmis), 95 - Rudesas (Bučeliškė, Rudesėlė), 96 - Rudesas, 97 - Rūsteikiai, 98 - Saksoniškė, 99 - Salakas (Kurganai), 100 - Samauka, 101 - Sapiegiškiai, 102 - Saranėnai, 103 - Sariai (Laukiai), 104 - Sausalis, 105 - Sidariškės (Krivasalis), 106 - Skroblus I, 107 - Sližiškiai (Padumbėlė), 108 - Stasiūnai, 109 - Stirniai, 110 - Striškai, 111 - Strūnaitis (Naujasis Strūnaitis), 112 - Stučiai, 113 - Subiškis, 114, 115 - Sudota, 116 - Svitailiškė, 117 - Šakarva (Žeimenys), 118 - Šakarva, 119 - Šeimatis (Stučiai), 120 - Šeškynė, 121 - Švenčionėliai, 122 - Šventa, 123 - Tauragnai, 124 - Trakai, 125 - Trakai, 126 - Tverečius (Vilėkos), 127 - Vaiškūnai, 128 - Vaišniūnai (Įvadai), 129 - Vaišniūnai (Medžiukalnis), 130 - Varniškės, 131 - Veikūnai (Pašaminė), 132 - Vigotka (Ažuolynė, Dūkštas, Saksoniškė), 133 - Vyželiai, 134 - Vyžiai (Ripeliaukis), 135 - Vušė (Ustjė), 136 - Zamoša, 137 - Ziboliškė, 138 - Žagarinė, 139 - Žingiai, 140 - Kuktiškės.

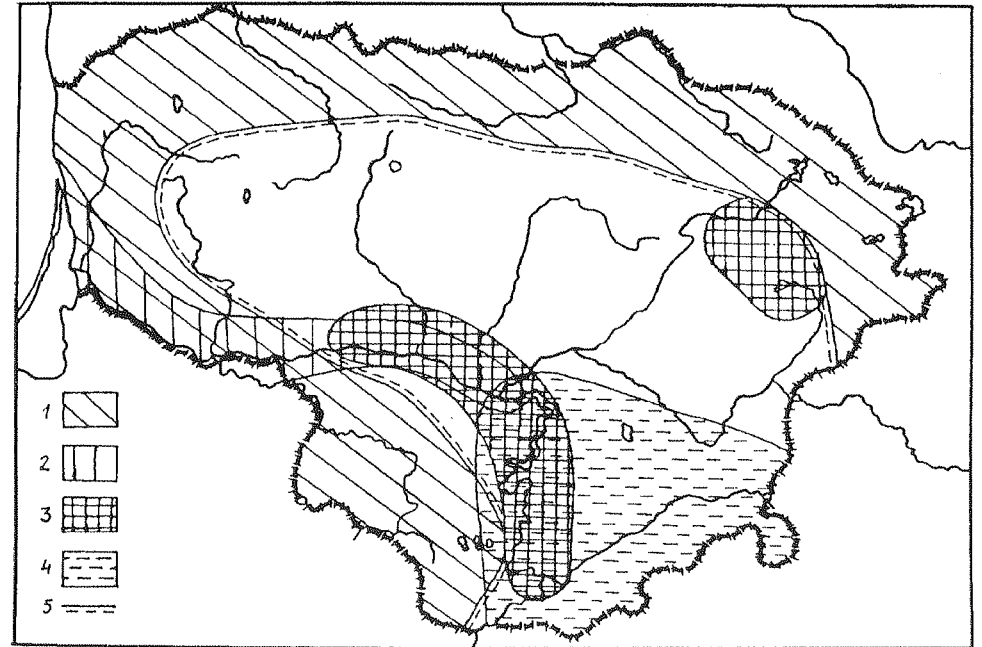
167 pav. Taurapolis

168 pav. Ordino žygių į Lietuvą XIII-XIV a. kryptys: 1 - Livonijos ordino žygiai XIII a., 2 - Kryžiuočių ordino žygiai XIII a., 3 - Kryžiuočių ordino žygiai XIV a., 4 - Livonijos ordino žygiai XIV a.

169 pav. Lietuvių gentys II tūkstantmečio pradžioje: 1 - kuršiai, 2 - žemaičiai, 3 - skalviai, 4 - žiemgaliai, 5 - aukštaičiai, 6 - nadruviai, 7 - dainaviai, 8 - sėliai, 9 - lietuviai, 10 - dzūkai (?), 11 - sūduviai.

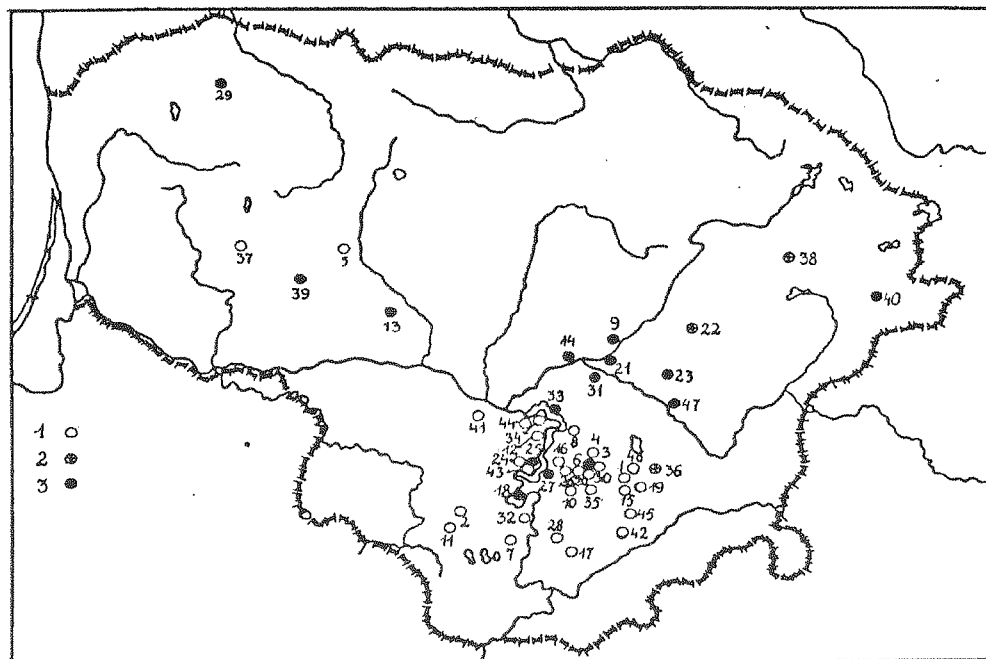

170 pav. Medinių pilių likimas XIII-XV a. pradžioje: 1 - XIII a. sunykusios medinės pils, 2 - kryžiuočių motų paplitimas XIV a., 3 - XV a. pradžioje išlikusios medinės pils, 4 - mūrinių pilių paplitimas XIV a. antroje pusėje, 5 - medinių pilių paplitimas XIV a.

171 pav. Pašventupio piliakalnis I

172 pav. Miniatiūrinių piliakalnių paplitimas: 1 - tikrieji miniatiūriniai piliakalniai, 2 - balnakalniai, 3 - smulkūs krantinio tipo piliakalniai. Piliakalnių sąrašas: 1 - Balandiškės, 2 - Bambininkai, 3 - Beižonys, 4 - Buivydonys, 5 - Burbaičiai, 6 - Būtkiemis, 7 - Dirniškės, 8 - Dovainonys, 9 - Dubiai, 10 - Geruliai, 11 - Gilučiai, 12 - Guogai, 13 - Kejėnai, 14 - Laukagaliai, 15 - Lavariškės, 16 - Migonys, 17 - Mikniūnai, 18 - Naravai, 19 - Naujasodis, 20 - Noreikiškės, 21 - Padaigiai, 22 - Parija, 23 - Pasodninkai, 24 - Pašventupys I, 25 - Pašventupys II, 26 - Paukščiai, 27 - Pelekony III, 28 - Poteronys, 29 - Renavas, 30 - Rokiškės, 31 - Rukla, 32 - Rumbonys, 33 - Rumšiškės, 34 - Samylai, 35 - Stakliškės II, 36 - Strėva, 37 - Treigiai, 38 - Ūdriškės, 39 - Vaidatoniai, 40 - Vėlionys, 41 - Virbališkiai, 42 - Voniškės, 43 - Žarijos, 44 - Žiegdriai, 45 - Žuklijai, 46 - Žuvyčiai, 47 - Žvagakalnis.

Pirmoji grupė - nedideli (iki 300 m² ploto aikštelėmis), stipriai įtvirtinti (pylimai iki 5 m aukščio) piliakalniai. Jų papėdėse yra nemažos (1-3 ha) gyvenvietės. Šie piliakalniai vadinami miniatiūriniais, manoma, kad juose buvo įrengtos bendruomenės vyresniųjų sodybos ar slėptuvės

(Volkaitė-Kulikauskienė R. 1959. P. 135-137). Jų kultūriniai sluoksniai neturtingi radinių. Daugiausia aptikta medinių įtvirtinimų liekanų. Ankstesnėje literatūroje šie piliakalniai buvo skiriami daugiau I tūkstantmečio viduriui (Ten pat. P. 136-137), tačiau pats viršutinis kultūrinis sluoksnis yra II tūkstantmečio pradžios. Tikraisiais miniatiūriniais piliakalniais laikomi tokie, kurių pylimais stipriai įtvirtintų aikštelių plotas neviršija 200 m² (171 pav.). Tokie piliakalniai susitelkę tik Nemuno vidurupyje, o kitoms Lietuvos vietovėms yra nebūdingi (172 pav.). Kaip parodė kelių tokių piliakalnių tyrinėjimai, lygesnėse vietose jie kone ištaisai supilti (173 pav.). Nedidelės jų pilaitės sunyko ar buvo apleistos pačių gynėjų vėliausiai XIII a. pirmojoje pusėje. Istorikai sunku interpretuoti šį reiškinį, kuris gali būti susijęs su besikuriančia Lietuvos valstybe. Galima manyti, kad miniatiūriniai piliakalniai buvo besiformuojančių didžiūnų pilaitės. Žinome XIV a. pradžios didžiūną Surminą, o ant Surmiaus ežero

173 pav. Šakališkių piliakalnis

kranto Dukurnionyse tebestūkso gražus miniatiūrinis piliakalnis. Analogiškas piliakalnis išlikęs Rumbonyse (174 pav.).

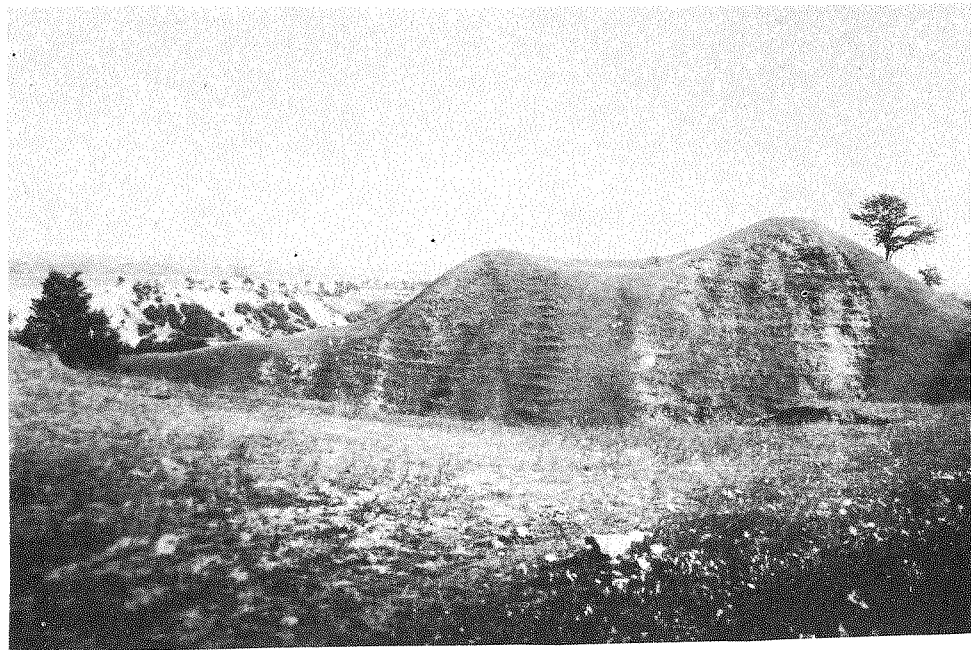
Antra XIII a. sunykusių piliakalnių grupė yra dideli (daugiau 2 tūkst. m² ploto aikštelėmis), silpnai įtvirtinti (pylimai iki 1-1,5 m aukščio) piliakalniai. Nemažai jų priklausė Brūkšniuotosios keramikos kultūros, gyvavusios iki III a., gyventojams. II tūkstantmečio pradžioje dėl geros geografinės padėties (natūraliomis kliūtimis apsaugotos kalvos) jie vėl būdavo panaudojami. Šie piliakalniai buvo slėptuvės ar laikinos gyvenvietės, todėl II tūkstantmečio kultūrinis sluoksnis juose beveik nesusidaręs, aptinkama tik pavienių radinių, daugiausia - žiestos keramikos šukių. Tipiški šios piliakalnių grupės pavyzdžiai yra Kulionių ir Šinkūnų piliakalniai.

Trečioji, mažiausiai pažįstama, piliakalnių grupė yra vidutinio dydžio 500-

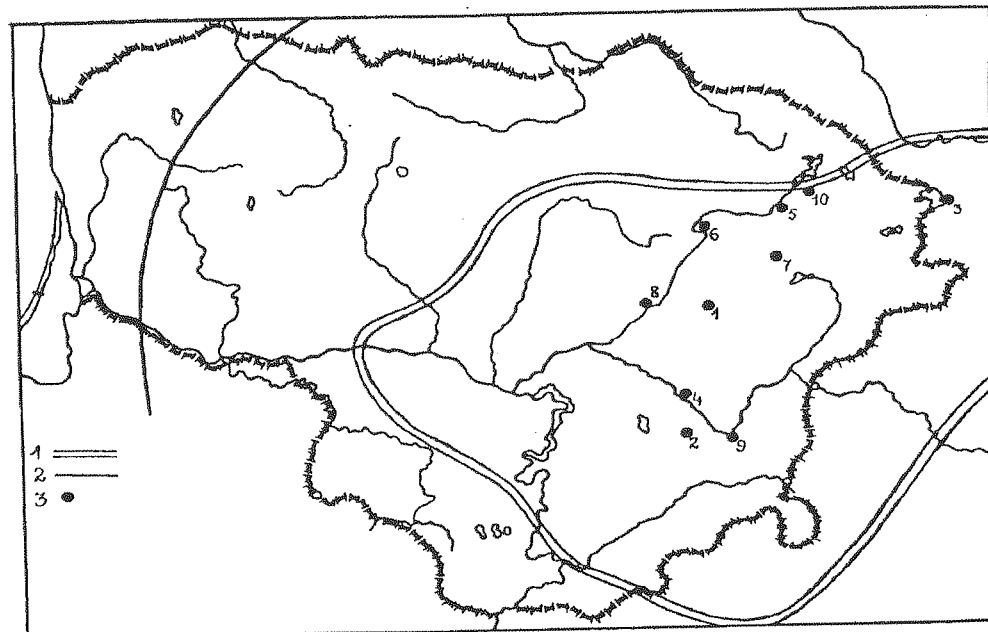
1000 m² aikštelėmis gana stipriai įtvirtinti piliakalniai. Jie dažnai turi nemažas papėdės gyvenvietes. Tai, matyt, bus žemių kunigaikščių ar kitų didžiūnų rezidencijos vietos. Istoriniai šaltiniai mini, kad Mindaugas, telkdamas valdžią savo rankose, sunaikino ar išvijo nemažai tokių kunigaikščių. Šių kovų metu turėjo nukentėti ir pilys, sumažėti jų skaičius. Vakarų Europos istoriniai analogai rodo, kad, stiprėjant centralizuotai valdžiai, vasalų pilys buvo griaučiamos. Plačiausiai tyrinėtas iš šios grupės yra Mažulonių piliakalnis.

Voruta

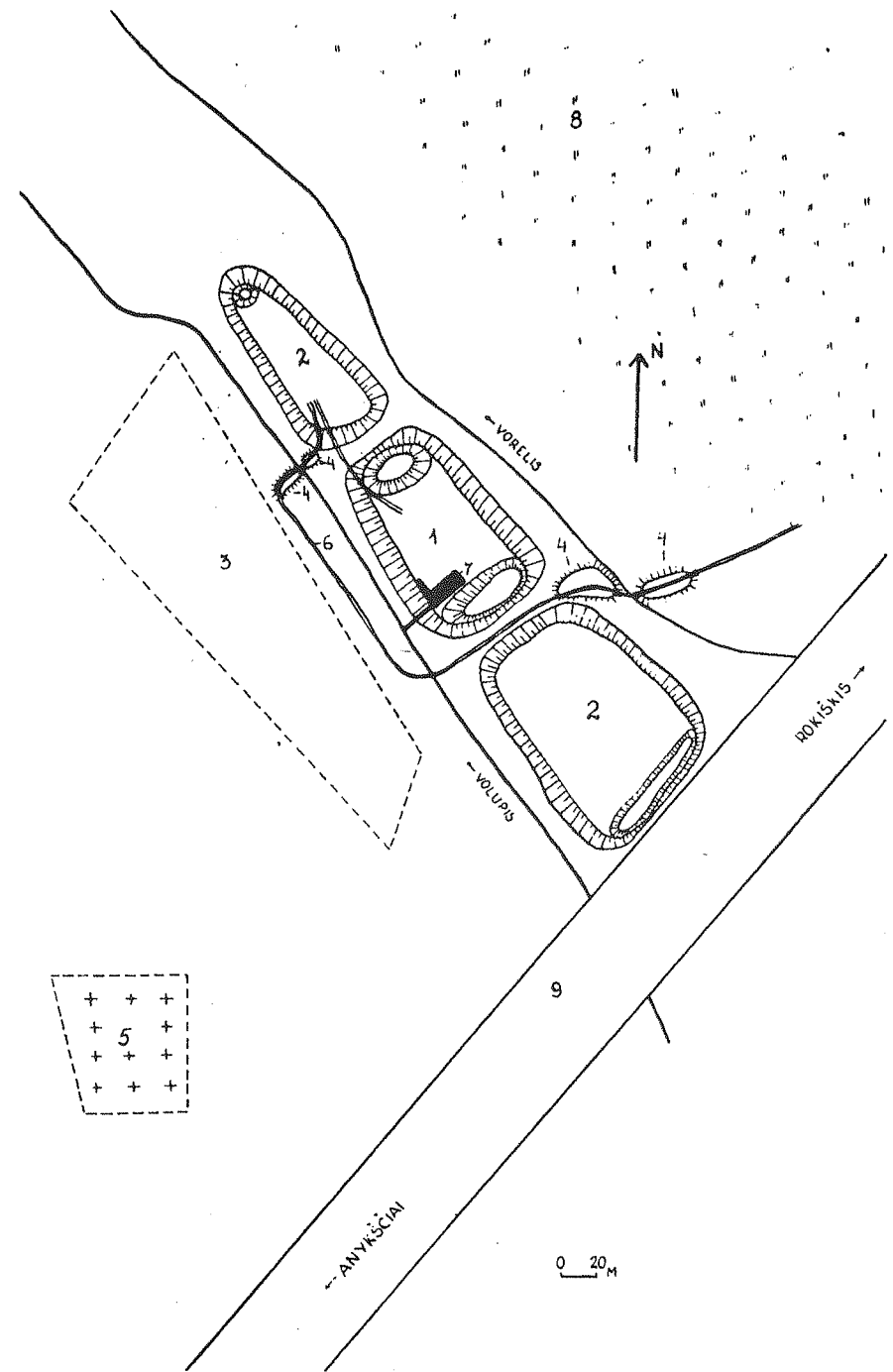
XIII a. viduryje ir antrojoje pusėje stambesnės medinės pilys tampa svarbiais Lietuvos valstybės atramos taškais kovoje su Ordin (175 pav.). Padrikas jų tinklas neatitiko naujai susiformavusių valstybės sienų, todėl pradėtos statyti naujos

174 pav. Rumbonių piliakalnis

175 pav. Mindaugo valstybė ir XIII a. svarbiausios Lietuvos pily: 1 - Mindaugo valstybės branduolys, 2 - teritorijos, įėjusios į Mindaugo valstybės sudėtį ar priklausiusios nuo jos, 3 - svarbiausios Mindaugo pily (1 - Berzgainiai (?), 2 - Bražuolė, 3 - Drūkšiai (?), 4 - Kernavė, 5 - Šeimyniškiei (Užpaliai), 6 - Šeimyniškiei (Voruta), 7 - Taurapolis (Tauragė), 8 - Ukmergė, 9 - Vilnius, 10 - Vosgėliai (Dragelė).

176 pav. Vorutos pilies planas: 1 - piliakalnis (pilies vieta), 2 - papiliai, 3 - papėdės gyvenvietė, 4 - senojo kelio pylimai, 5 - senkapis, 6 - senojo kelio vieta, 7 - tyrinėtos vietos, 8 - laukas, 9 - dabartinis kelias.

valstybinės medinės pilys. Dalis jų liko iki vėlesnių laikų, kitos sunyko gana greitai, pasikeitus išorės ir vidaus aplinkybėms. Tokia pilis buvo Voruta, stovėjusi ant Šeimyniškėlių piliakalnio (Zabiela G. 1993a.). Voruta buvo pastatyta strategiškai svarbioje vietoje ir saugojo Lietuvos valstybės šiaurės rytinį pakraštį nuo Livonijos ordino puolimų. Ji buvo tik gynybinė, pastatyta iki tol negyvenamoje vietoje, o pagal savo dydį (2400 m² ploto aikštelė) ir įtvirtinimų stiprumą (du papiliai, iki 5 m aukščio pylimai, 6 m gylio platūs grioviai) buvo pati stambiausia Rytų Lietuvoje (176 pav.). Archeologinių kasinėjimų duomenys parodė, kad pilis egzistavo gana trumpą laiką XIII a. (Zabiela G. 1992b. P. 60). Surastų radinių, tokių kaip žalvarinė vytinė apyrankė, geležiniai kilpinio strėlių antgaliai, žiesta keturkampiais įspaudėliais puošta keramika, chronologija didesnių abejonių nekelia (177 pav.). 1938 m. piliakalnyje surastas iki mūsų dienų neišlikęs sidabrinis pusapvalės lazdelės formos lydinio lobis patvirtina šį datavimą. Charakteringi ir apylinkių vietovardžiai. Šiaurės rytine piliakalnio papėde teka Vorelis, kiek toliau į šiaurę Šventosios upėn įteka Varius, šalia jo stūkso dideli Pavarės miškai. Pats piliakalnis buvo visiškai nežinomas iki XX a. trečiojo dešimtmečio, kuomet iškirtus ant jo augusį mišką pradėtas arti. Nors dabartiniu metu jis vadinamas Voruta, šis faktas yra vienintelis XX a. darinys. Nežinia, kokiais samprotavimais vadovaudamasis piliakalnį taip pavadino rašytojas A. Vienuolis.

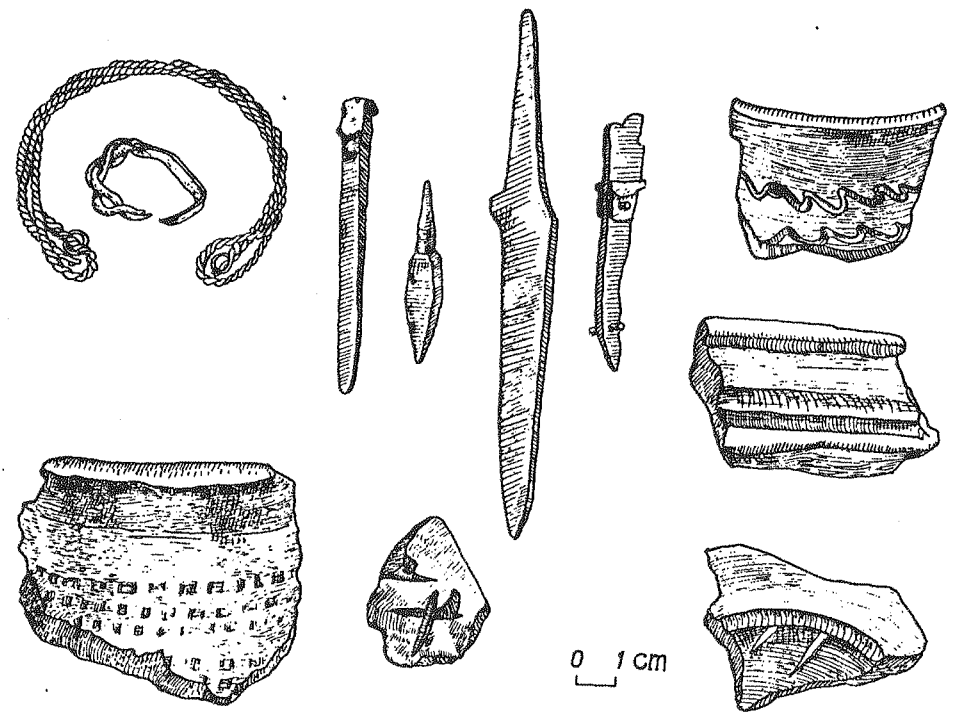
Vorutos pilies vietos problema pasidarė aktuali tik pastaruoju metu, valstybine švente paskelbus Mindaugo karūnavimo dieną. Ji yra vienintelė Mindaugo laikų Lietuvos vieta, kur iš Hipatijaus metraščio žinome jį buvus. Pastaroji žinutė (Ипатьевская. 1908. С. 817-818) yra vienintelė apie šią Mindaugo pilį. Vėliau apie ją nėra jokių duomenų. Tai istorikus paskatino Vorutos ieškoti dideliame plote tarp

Baltarusijos ir Žemaitijos. Šiandien žinome mažiausiai 14 vietų, kur norima ją matyti (178 pav.). Šeimyniškėlių piliakalnis yra viena jų. E. Volteris pirmasis iškėlė hipotezę apie Vorutos pilies buvimą ant šio piliakalnio (Вольтер Э. А. 1910. С. 8), tačiau ji liko plačiau neargumentuota. Palyginus istorines žinias apie Vorutą su Šeimyniškėlių piliakalnio ir jo apylinkių archeologine medžiaga, kalbiniais duomenimis bei Vorutos paieškomis kitur, Šeimyniškėliai yra pati įtikinamiausia pilies vieta (Zabiela G. 1992c. P. 36-38). Tam prieštaraujančių faktų nėra, nors galutinai Vorutos vietą nustatyti be naujų rašytinių šaltinių, tiesiogiai nurodančių jos vietą, neįmanoma.

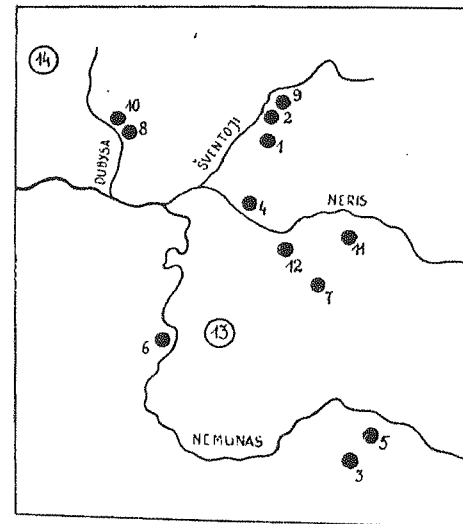
XIII a. pilys

Valstybinė pilis greičiausiai buvusi ant Šaukštelio piliakalnio. Dvigubu pylimų žiedu apjuosta apvali 43 m skersmens aikštelė įrengta ant masyvios kalvos, prie kurios nėra jokių papėdės gyvenvietės pėdsakų. Tai neabejotinai gana vėlyvas (XIII-XIV a.) piliakalnis, kurį bandoma sieti su XIII a. vidurio lietuvių kunigaikščiu Sprudeikiu (Zabiela G. 1987c. P. 68-69).

Tvirtų pilių būta ne tik Mindaugo valdomose žemėse. Žemaičių kunigaikščio Vykinto pilis Tviremet, prie kurios 1251 m. buvo sužeistas Mindaugas, taip ir nebuvo paimta. Pilis tiksliau nelokaluota. Istorikų nuomonės, kur jos ieškoti, išsiskiria. Vieni Vykinto valdomis laiko Tverus ir čia mėgina ieškoti stambaus piliakalnio, kiti į problemą žiūri plačiau. R. Batūra nori Tviremet tapatinti su Papilių piliakalniu (Kelmės raj.) (Batūra R. 1964. P. 127-128). Nelabai aišku, kaip šios pilies vardas turėjo skambėti lietuviškai - Tvermetė ar panašiai. Istorinės Žemaitijos teritorijose žinoma nemažai stambių piliakalnių, tačiau, nesant detalesnių jų

177 pav. Vorutos pilies archeologiniai radiniai

178 pav. Vorutos pilies paieškų arealas. I - konkrečios vietovės: 1 - Berzgainiai (P. Tarasenska), 2 - Buteikiai (K. Žebrys), 3 - Gorodiščė (T. Narbutas), 4 - Kernavė (F. Papė), 5 - Kareličiai (M. Jarmolovičius), 6 - Liškiava (J. Totoraitis), 7 - Medininkai (E. Gečiauskas), 8 - Ročiškė (L. Kšivickis), 9 - Šeimyniškėliai (E. Volteris), 10 - Ūturiai (V. Kenčinskis), 11 - Varnėnai (J. Latkovskis), 12 - Vilnius (R. Batūra), II - regionai: 13 - Daugai-Varėna (H. Lovmianskis), 14 - Medvėgalis-Varniai (K. A. Steponaitis).

179 pav. Kalnėnų piliavietė

180 pav. Veliuonos piliakalnis

tyrinėjimu, negalima tiksliau lokalizuoti net regiono, kur šios pilies reikėtų ieškoti.

Visos XIII a. lietuvių bei kitų Lietuvos teritorijoje buvusių baltų genčių pily, jeigu jų istoriniai pavadinimai neatitinka dabartinių, yra lokalizuojamos labai sunkiai. Taigi XIII a. Lietuvos pilių istorija dar tik pradėta rašyti.

Amžiaus pabaigoje kryžiuočiai nukariauja prūsų gentis ir nuo 1283 m. pradeda

agresiją prieš Lietuvą. Pagrindinė jų puolimo kryptis buvo Nemuno žemupys iki Kauno. Daugiau kaip 100 metų kryžiuočiai stengėsi čia įsitvirtinti, statydami savo "motte and bailey" tipo pily. Jų buvo apie dešimt, iki mūsų dienų išliko vos trys (179 pav.). Šios pily nebuvo labai stiprios, ilgiausiai išstovėdavo keliolika metų ir būdavo užimamos per didesnę lietuvių puolimą.

181 pav. Narkūnų piliakalniai

Lietuva prieš Ordiną formavo dvi medinių pilių gynybines linijas. Pirmoji - svarbiausia - ėjo palei Nemuną. Čia pily įrenginėtos ir statytos 10-20 km viena nuo kitos. Nemuno žemupyje jos ne tik gynė kraštą, bet ir blokuodavo kryžiuočių motus. Ši gynybos linija pradėta formuoti XIII a. pabaigoje ir buvo nuolat stiprinama. Jai priklausė tokios garsios pily kaip Bisenė, Veliuona (180 pav.), Pieštė, Paštuva, Kaunas, Alytus, Gardinas.

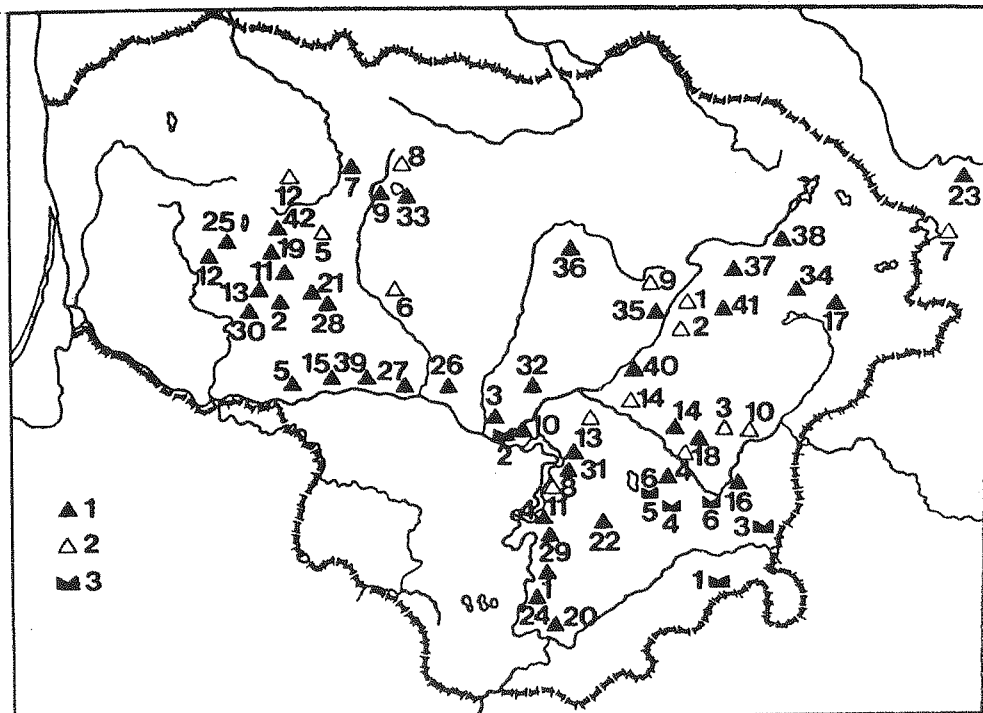
Antra gynybinė linija, nukreipta prieš Livonijos ordino puolimus, gynė Lietuvą iš šiaurės. Ši linija, atrodo, paliko neužbaigta, tarpai tarp pilių didesni, iki keliasdešimt kilometrų. Atrodo, kad ši pilių grandinė susidarė gana stichiškai, tvirtinant žymesnes aukštaičių bei žemaičių pily. Ji buvo silpnesnė už Panemunės ruožą, nes ir pats priešas nebuvo toks grėsmingas. Svarbiausios šios linijos pily buvo Dubysa, Šiauliai, Upytė, Užpaliai, Utena (181 pav.), Tauragnai, Linkmenys.

Labiausiai sustiprintas buvo jos šiaurės rytų kampas. Medinių pilių grandinė driekėsi 20-30 km nuo teritorijų, kurias kontroliavo Ordinas. Sugriautas šių gynybinių linijų pily buvo stengiamasi atstatyti ar pakeisti naujomis.

XIV a. pily

XIV a. Lietuvos valstybės teritorijoje išlieka stipriausios medinės pily, nors jų skaičius sumažėja iki kelių dešimčių (182 pav.). Statomos ir naujos pily, tačiau apskritai jų nepaliaujamai mažėjo. Vyko nepertraukiamas nykimo bei rekonstrukcijos ir atstatymo procesas. Tai rodo ir piliakalnių pylimų pjūviai, o aikštelių kultūrinis sluoksnis dažnai būna labai suspaustas arba tiesiog nukastas (Kernavės Aukuro Kalnas) ir užplūktas metriniais molio sluoksniais (Maišiagala).

XIV a. trečiojo dešimtmečio pabaigoje Ordinas sustiprino Lietuvos puolimus. Stambūs gerai organizuoti žygiai pasiekdavo ir nuniokodavo pily krašto gilumoje.

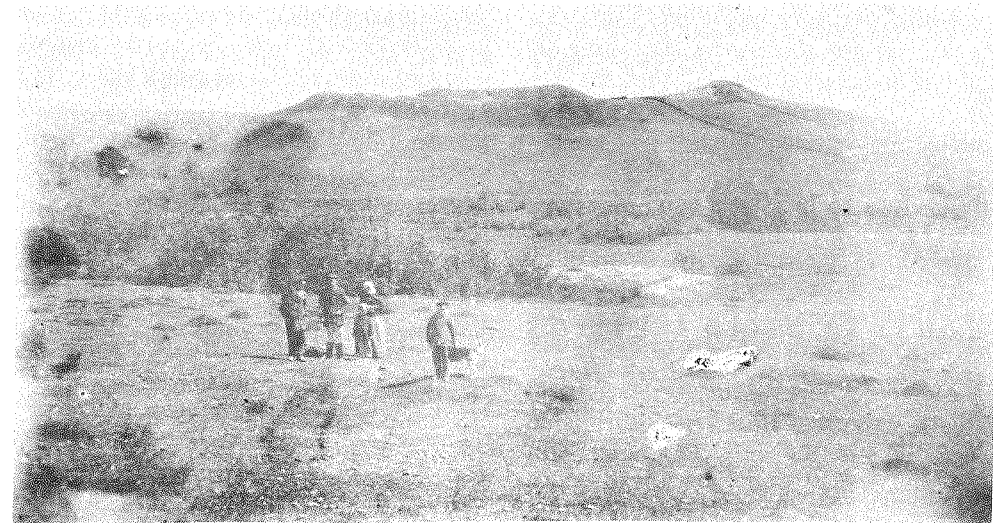

182 pav. Medinių pilių sistemos XIV a.: 1 - lokalizuotos medinės pilys (1 - Alytus (Alytus), 2 - Aukaimis (Batakiai), 3 - Bairiai (Bernatoniai), 4 - Birštonas (Birštonas), 5 - Bisenė (Jurbarkas), 6 - Bražuolė (Bražuolė), 7 - Buišinė (Buišiai), 8 - Darsūnė (Darsūniškis), 9 - Dubysa (Bubiai), 10 - Eiguliai (Eiguliai), 11 - Galidanė (Pilės(?)), 12 - Gedimino pilis (Padievaitis), 13 - Gegužė (Gegužės), 14 - Kernavė (Kernavė), 15 - Kolainiai (Kartupėnai), 16 - Kreivoji pilis (Vilniaus Stalo Kalnas), 17 - Linkmenys (Ginučiai), 18 - Maišiagala (Maišiagala), 19 - Medvėgalis (Medvėgalis), 20 - Merkinė (Merkinė), 21 - Milžovė (Pabalčiai), 22 - Navė (Aukštadvaris), 23 - Naujapilis (Naujenė (?)), 24 - Nemunaitis (Nemunaitis), 25 - Paršpilis (Burbiškiečiai), 26 - Paštuva (Jaučakiai), 27 - Pieštė (Seredžius), 28 - Pilėnai (Ižiniškiai(?)), 29 - Punia (Punia), 30 - Pūtvė (Pūtvė), 31 - Strėva (Lašiniai), 32 - Sivilonys (Mažieji Žinėnai), 33 - Šiauliai (Šiauliai), 34 - Tauragė (Taurapilis), 35 - Ukmergė (Ukmergė), 36 - Upytė (Upytė), 37 - Utena (Narkūnai), 38 - Užpaliai (Šeimyniškiečiai), 39 - Veliuona (Veliuona), 40 - Vepriai (Sukiniai (?)), 41 - Videniškiai (Liesėnai), 42 - Žiesdytė

(Girgždūtė), 2 - XIV a. piliakalniai (1 - Antatilčiai II, 2 - Bartkūnai, 3 - Bernotai, 4 - Buivydai, 5 - Burbaičiai, 6 - Darbutai, 7 - Drūkšiai, 8 - Jurgaičiai, 9 - Marijampolis, 10 - Nemenčinė, 11 - Pelekony III, 12 - Šatrija, 13 - Tartokas, 14 - Totoriškės), 3 - mūrinės pilys (1 - Eišiškės, 2 - Kaunas, 3 - Medininkai, 4 - Senieji Trakai, 5 - Trakų Pusiasalio pilis, 6 - Vilnius).

Atrodo, kad šiuo laikotarpiu buvo pradėtos organizuoti dar dvi gynybinės linijos krašto gilumoje. Pirmoji jų dengė centrinę Žemaitijos dalį. Pilių linija kurta prie Dubysos, Jūros upių, apie 40-50 km į šiaurę nuo Nemuno pakrantėse stovėjusių pilių (Tarasenko P. 1956. P. 83). Žemaitijos pilių gynybinei linijai priklauso tokios pilys kaip Gegužės (183 pav.), Gedimino pilis, Medvėgalis, Žiesdytė, Galidanė.

Antroji dviguba linija žiedu supo Lietuvos sostinę Vilnių. Didysis Vilniaus gynybinių pilių žiedas buvo nutolęs apie 40-50 km atstumu nuo sostinės. Jis nebuvo užbaigtas, nes iš rytinės ir šiaurės rytinės

183 pav. Gegužių piliakalnis

184 pav. Nemenčinės piliakalnis

pusių pilių nebuvo, galbūt tik Dubingiai. Nuo kryžiuočių Vilnių saugojo tokios tolimesnės pilys kaip Kernavė, Aukštadvaris. Mažasis Vilniaus žiedas juosė sostinę 20-30 km atstumu. Tokie pat atstumai buvo ir tarp šio žiedo pilių - medinių Nemen-

činės (184 pav.), Bernotų, Maišiagalos, Buivydų, Bražuolės ir vėliau pastatytų mūrinių Trakų, Medininkų bei Eišiškių pilių.

Vis dėlto medinės pilys jau buvo atgyvenusios. XIV a. viduryje pradėtos statyti

pirmosios mūrinės pilys (Vilnius, Kaunas). Pagal turimus duomenis dauguma jų statytos naujose vietose. Tik Vilniaus Gedimino Kalne medinę pilį pakeitė mūrinė. Dėl menko mūrinės statybos pajėgumo - buvo kviečiami meistras iš užsienio - mūrinės pilys taip ir netapo vyraujančiomis iki pat karų su Ordinu pabaigos. Viso jų Lietuvoje pastatyta apie 10.

Medinių pilių likimas

Medinių pilių sunykimo procesai mažai tyrinėti, menkai užsifiksavę kultūriniame sluoksnyje. Pagal individualių radinių tankumą (be keramikos) skiriama trys skirtingi medinių pilių sunykimo variantai. Pačių gynėjų apleistuose piliakalniuose 1 m³ kultūrinio sluoksnio tenka ne daugiau kaip 0,1 radinio (Vaitiekūnai, Varnupiai, Vežiai). Priešų ar savųjų sudegintose pilių vietose radinių skaičius siekia iki 0,5 (Kernavė, Narkūnai, Maišiagalos). Pilyse, kurios stiprių antpuolių metu žuvo su visu turtu ir gynėjais, radinių 1 m³ yra daugiau

negu vienas (Kaukai, Mažulony) (Zabie-la G. 1987c. P. 82). Pastebėta aiški tendencija: mažesnius piliakalnius apleidžia patys gynėjai arba po didesnių puolimų nebeatstato pilių. Didesnės pilys nustotos atstatyti tik XIV a. antroje pusėje, matyt, valstybės lėšas ir jėgas koncentruojant mūrinių pilių statybai. Iš XV a. pilių truputį tyrinėtas Merkinės piliakalnio pylimas bei labai suardytas Narkūnų piliakalnio kultūrinis sluoksnis. Istoriniai duomenys rodo, kad šios pilys buvo pasmerktos sunaikinti, nes nebeturėjo didesnės karinės reikšmės.

XIV a. viduryje išryškėjo medinių pilių silpnumas. Nemažai jų būdavo užimama ir sudeginama be didesnių mūšių ar apgulčių. Silpnosnes palikdavo ir patys gynėjai. Keitėsi kariavimo taktika ir ginklai. XIV a. pabaigoje sunaikintos medinės pilys jau retai atstatomos. Stambios Kernavės, Maišiagalos medinės pilys, Vilniaus medinė Kreivoji pilis po 1390 m. Ordino žygio į Vilnių nebebuvo atstatytos.

185 pav. Šeimyniškių piliakalnis

XV a. pradžioje medinės pilys išliko tik Nemuno vidurupyje bei Šventosios aukštupyje (170:3 pav.). Didesnės karinės reikšmės jos nebeturėjo, buvo galutinai apleistos ar sunaikintos antrajame-ketvirtajame dešimtmečiuose. Paskutinė šaltiniuose minima medinė Užpalių pilis buvo sudeginta 1433 m. vasario pradžioje (Lietuvių, 1964. P. 303).

Pilių lokalizacija

XIV a. medinės pilys su konkrečiais piliakalniais tapatinamos lengviau ir patikimiau. Geras pavyzdys yra Užpalių pilies lokalizavimas. Pati pilis, be abejo, stovėjo XIV a., nes 1338 m. minima Užpalių vietovė, o 1373 m. Livonijos ordino būrys sudegino šios pilies papilį (Batūra R. 1966. P. 62-64). 4 km nuo dabartinių Užpalių Šeimyniškių kaime išliko didelis piliakalnis su 80x40 m dydžio aikštele, galuose sutvirtinta iki 3,5 m aukščio pylimais (185 pav.). Šalia piliakalnio yra 130x130 m dydžio papilys, nuo gretimų laukų atskirtas 3 m gylio grioviu (Lietuvos, 1975. P. 162). Daugiau stipriai įtvirtintų piliakalnių Užpalių apylinkėse nėra ir, nors Šeimyniškių piliakalnis yra netyrinėtas, pilies vieta abejonių nekelia.

Dalies pilių vietas galima identifikuoti tik apytiksliai, nes rašytiniai šaltiniai jas mini tik kartą ir tai labai iškreipdami pavadinimus. 1369 m. Kauno apylinkėse žinoma Kęstučio pilis Beieren, kurią užpuolė ir nuterėjo kryžiuočiai. Pagal bendrą vėlyvųjų piliakalnių išsidėstymą ją norima lokalizuoti Bernatonių piliakalnyje (Makarevičius A. 1978), nors kitų patvirtinančių faktų nėra.

Kitas pavyzdys yra Veprių pilis, kurią 1384 m. staigiu puolimu užėmė Vytauto remiami kryžiuočiai. Pilyje žuvo 120 jos gynėjų, paimitas grobis (Wigand. 1863. S. 623). Dabartiniuose Vepriuose yra vieta, vadinama piliakalniu, tačiau XIV a. pilies vietos ji neprimena. Nuo XVI a. čia sto-

vėjo Veprių dvaras. Artimiausias vėlyvas piliakalnis yra 4,5 km nuo Veprių, kitapus Šventosios esančiame Sukinių kaime (Lietuvos, 1975. P. 158). Greičiausiai ant jo ir bus stovėjusi Veprių pilis.

Žinomos kelios XIV a. vietovės, kuriose pilys neminimos, tačiau šalia kurių yra galingi to laikotarpio piliakalniai. Tokie yra XIV a. pabaigoje minimi Svilonys, kur kitame Neries krante yra stambus Mažųjų Žinėnų piliakalnis. Jis, matyt, ir bus Svilonių pilies vieta (Almonaitis V. 1989).

1348 m. prie Strėvos įvyko didelis mūšis tarp lietuvių ir kryžiuočių. Nebandyta detaliau nustatyti šio mūšio vietos, tačiau istorikai jį sieja tik su Strėvos upe, mat V. Marburgietis mini, kad kryžiuočiai per ją peržengė žuvusių lietuvių karių kūnais, net nesušlapę kojų (Wigand. 1863. S. 511-512). Detaliau pasiaiškinus Strėvos pakrančių apgyvendinimą, matyti, kad jos dešiniajame krante, netoli santakos su Nemunu, Lašinių kaime stūkso stambus piliakalnis su 35x18 m dydžio aikštele bei 5,5 m aukščio pylimu, skiriančiu ją nuo gretimų aukštumų (Lietuvos, 1975. P. 93). Labai įtikėtina, kad ant šio piliakalnio bus stovėjusi Strėvos pilis, greta kurios ir įvyko garsusis Strėvos mūšis.

Senieji ir dabartiniai vietovių pavadinimai kartais skiriasi ir tik po ilgų ieškojimų žinomi piliakalniai atgauna savo vardą bei istoriją. Tarp tokių yra Aukštadvario piliakalnis, ant kurio stovėjo 1381 m. kryžiuočių sudeginta Navės pilis (Šaduikis Č. 1971).

Yra ir visai nelokaluotų XIV a. pilių. Garsiausi iš jų Pilėnai. 1336 m. žiemą kryžiuočių apgulta ir sunaikinta pilis, kurios gynėjai, nepajėgę apsiginti, nusižudė, bet priešui nepasidavė, tapo kone nacionalinio pasipriešinimo paver-gėjams simboliu bei vienu didvyriškiausių viduramžių Lietuvos epizodų. Pilėnų problema mokslininkai rimtai susidomėjo palyginti neseniai. Jų lokalizaciją

sunkina tai, kad dabartinėje Lietuvoje nėra panašaus vietovardžio. A. Nikžentaičiui pavyko nustatyti Trapėnų žemę, kurioje stovėjo Pilėnų pilis, bei apibrėžti patį pilies paieškų arealą (Nikžentaitis A. 1990. P. 97-98). Konkrečiai pilis nenurodoma, labiausiai Pilėnais linkstama laikyti Molavėnų piliakalnį (Nikžentaitis A. 1993. P. 38). Vis dėlto atrodo, kad šios pilies būta ant tame pat regione esančio Ižiniškių piliakalnio (Lietuvos. 1975. P. 71). Jo išorė maždaug atitinka V. Marburgiečio pateiktas žinias apie Pilėnų pilį (Lietuvos. 1955. P. 76). Piliakalnio aikštelę pritaikant gegužinių vietai, 1956 m. rasta daug žmonių ir gyvulių kaulų, įvairių radinių (A. Zubrecko duomenys). Pagaliau visai šalia šios vietos yra Ylių kaimas, kurio pavadinimas labai panašus į V. Marburgiečio minimą "Pillenen" (Wigand. 1863. S. 488).

Pilių poveikis ankstyviesiems dvarams

Vėlyvosios medinės pilys turėjo tam tikrą poveikį ankstyviesiems dvarams. Nors dažniausiai miesteliai ir gyvenvietės kūrėsi atokiau nuo apleistų piliaviečių, keliuose piliakalniuose rasta viduramžių dvarų liekanų. Plačiausiai tyrinėta ant Punios piliakalnio buvusi dvarvietė (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1974. P. 30-74). Kai kurie iš medinių pilių pasisavinti įtvir-

tinimai - bokšteliai, tvoros, vartai - paminėti XVI-XVII a. dvarų inventoriuose. Atsižvelgdami į gana konservatyvią lietuvių medinę architektūrą ir didelį jos perimamumą, galime tik spėti buvus paralelių tarp vėlyvųjų pilių ir ankstyvųjų dvarų medinės statybos, ypač gynybinių įrengimų.

Lietuvos medinės pilys kaip ir vėlyvieji piliakalniai yra unikalūs reiškinys Europoje. Aplinkiniuose kraštuose jau stovėjo mūrinės pilys, o lietuviai sėkmingai tebe naudojo medines. Tai lėmė vėlyvas valstybės susidarymas (apie XIII a. ketvirtąjį dešimtmetį), daugiau kaip du šimtus metų trukusi Ordino agresija bei geografinė aplinka. Šios priežastys tarsi konservavo XIII a. viduryje susiformavusį medinės pilies tipą. Tai aptvarinė mišrios stulpinės-rentinės konstrukcijos pilis, įrengta ant stačiašlaitių gamtinėmis kliūtimis bei pylimu-grioviu iš lengviausiai prieinamos pusės apsaugotų piliakalnių. Pagal seną tradiciją šie piliakalniai įruošti aukštumų kyšuliuose ar atskirose kalvose. Tokias pilis buvo lengviausia įrengti bei atstatyti. Jos baigė egzistuoti tik XIV a. viduryje. Tolesnis medinių pilių pertvarkymas, ypač jų didinimas, kariniu atžvilgiu tapo beprasmiškas. Nuo tada iki XV a. ketvirtojo dešimtmečio vidurio šios pilys palengva merdėjo, bandydamos atlaikyti nepakeliamus smūgius. Todėl toks tylus ir neskausmingas buvo galutinis jų išnykimas iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos žemėlapiu.

MEDINIŲ PILIŲ REKONSTRUKCIJOS

Medinės pilys amžiams nugrimzdo į praeitį ir dabar niekas nebe pasakys, kaip jos atrodė, kaip jose gyveno, gynėsi ir žuvo žmonės. Tie istorinių faktų trupiniai ir materialinės kultūros liekanos piliakalnių žemėje yra tik smiltelė palyginti su visa, deja, jau prarasta milžiniška medžiaga. Ir nors Lietuvoje plačiau tyrinėtą kas dešimtas piliakalnis, tenka konstatuoti liūdną faktą, kad maždaug pusės jų senovės liekanos labai kuklios. Kitoose randama medžiaga kartoja, žinoma arba numanoma esant. Suprantama, kad kiekvieni tyrinėjimai atskleidžia naujus praeities puslapius, tačiau vis viena negrįžtamai prarasta nepalyginamai daugiau, negu dar galima paimti. Surankioti senovės fragmentai apie kadaise buvusias didingas pilis jau geras šimtas metų bandomi sulipdyti į nors apytikslį jų vaizdą. Bene daugiausia čia padirbėjo rašytojai. Laisvas žodis ir fantazija ne vieną Lietuvos medinę pilį prikėlė gyvenimui grožinės literatūros puslapiuose. Trūkstant konkrečių istorinių žinių, dažnai tie vaizdai būna gana tolimi nuo tikrovės. Tačiau tai daugiau istorikų, o ne rašytojų bėda. Plačiau nesileidžiant į literatūrinius medinių pilių vaizdų aptarimus, galima pasakyti tik tiek, kad jie ne vienam sužadino norą giliau pasidomėti krašto senąja praeitimi, pajusti pasididžiavimą savo narsiais protėviais.

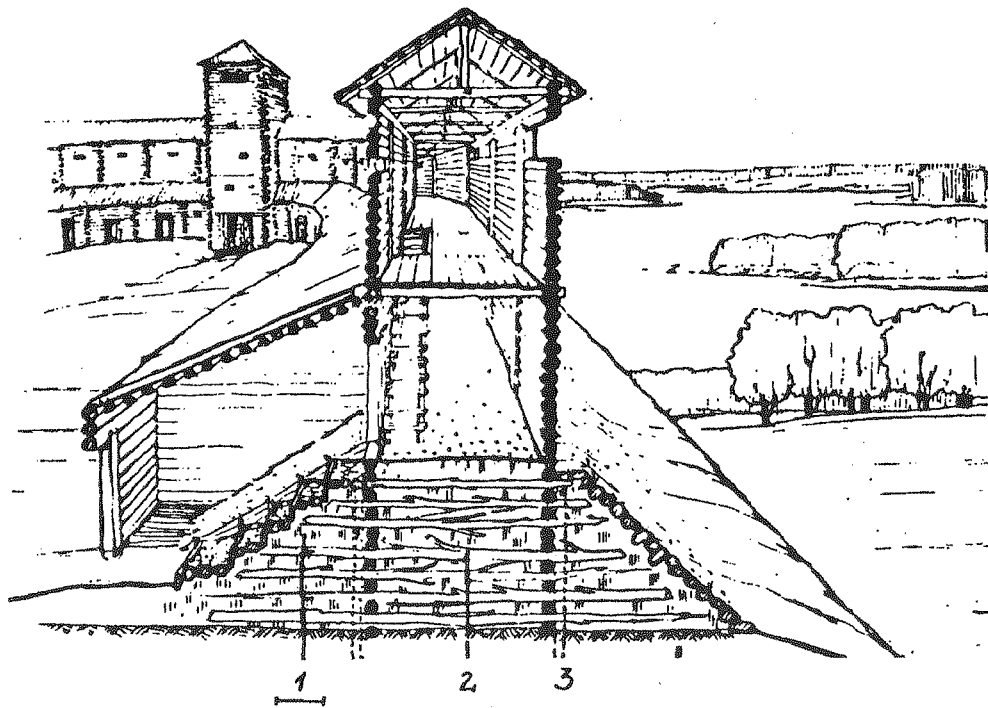
Archeologai jau ne kartą bandė pilių vaizdą atkurti jas rekonstruojant grafiškai. Dar labai nedaug padaryta atkuriant atskiras pilies detales (186 pav.). Visus labiau domino bendri įvairių laikotarpių pilių vaizdai. Nemažai šioje srityje yra nuveikęs P. Tarasienka, kuris greta romantinių grožinių

kūrinių paliko ir grafinių pilių vaizdų (187 pav.). Nors pastarieji ir pasižymi labai dideliu laisvumu, nes buvo piešiami tik pagal piliakalnių išorinius kontūrus be tyrinėjimų medžiagos, vis dėlto tai tikroviškesni vaizdai negu dailininkų paveikslų istorine tema.

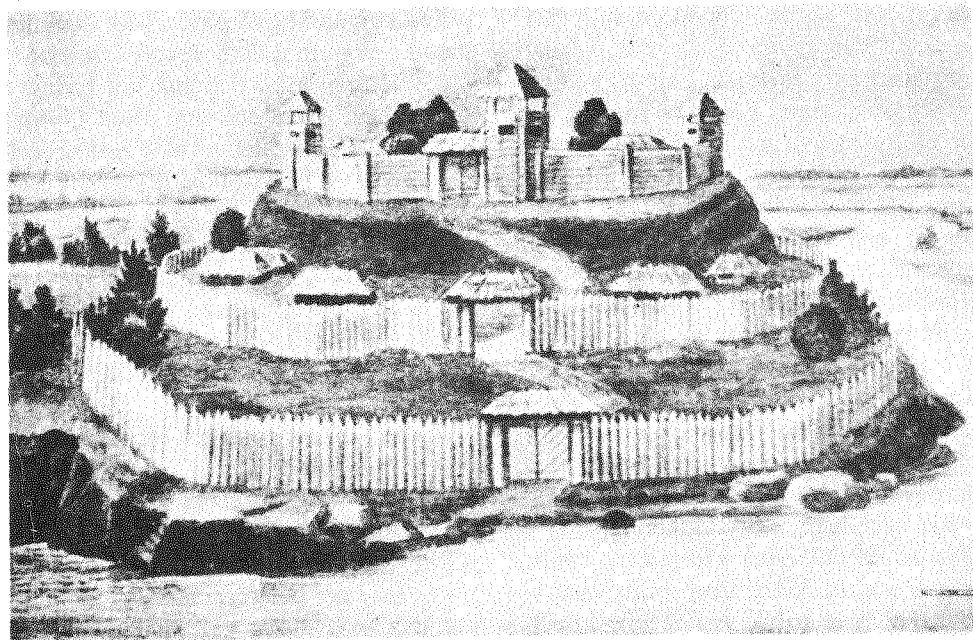
Patikimiausios rekonstrukcijos padarytos geriau tyrinėtiems piliakalniams, nors ir ne visiems. Bene kūrybiškiausias yra V. Daugudis. Jam konsultuojant architekto S. Lasavicko atliktos keleto medinių pilių rekonstrukcijos pasižymi mokslinių duomenų juse panaudojimu (188 pav.). Pagrindinis jų trūkumas tas, kad, dėl nedidelių tyrinėjimų deramai nesuvokiant piliakalnio ir jo aplinkos, bandoma šias pilis atkurti. Toks yra Vilniaus Kreivosios pilies vaizdas (189 pav.). Tai daugiau meninė negu mokslinė rekonstrukcija.

Sudėtinga atkurti ir plačiau tyrinėtų piliakalnių pilių vaizdus. Nors Guogų (Piliuonos) piliakalnyje jau ir tirti nebėra ką, apytikriai įsivaizduoti galima tik šios pilaitės įtvirtinimus (190 pav.). Galingi Punios įtvirtinimai irgi iškyla tarsi mirazas (191 pav.), nors buvo gana plačiai tyrinėti. Archeologai bejėgiai ką nors, be kelių išimčių, pasakyti apie antžeminį medinių pilių vaizdą, kurį vis tik tenka atkurti laisvai.

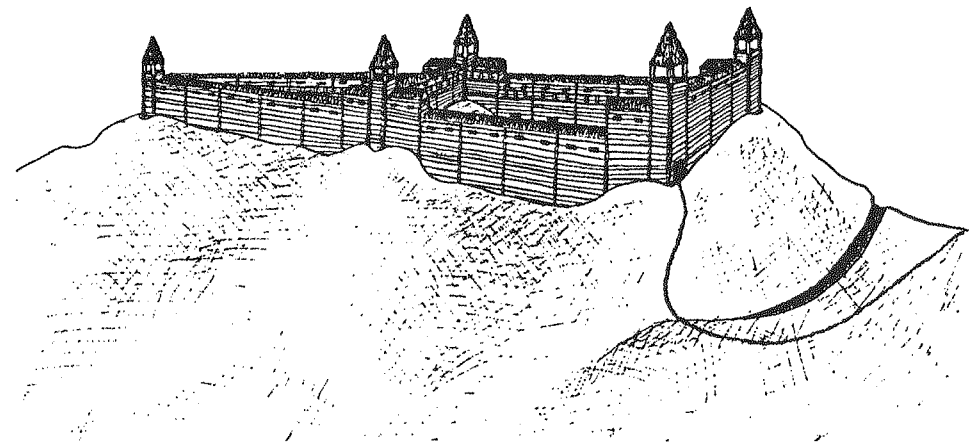
Bene labiausia nusisekusi yra Kernavės Mindaugo Sosto pilies (tiksliau - priešpilio) rekonstrukcija, atlikta R. Kulikauskienės bei A. Sazonovo (192 pav.). Jos sėkmę lėmė platūs šio piliakalnio aikštelės tyrinėjimai bei gerai išlikęs kultūrinis sluoksnis. Žinoma, galima ginčytis dėl kai kurių detalių, pvz., dėl priešpiliams

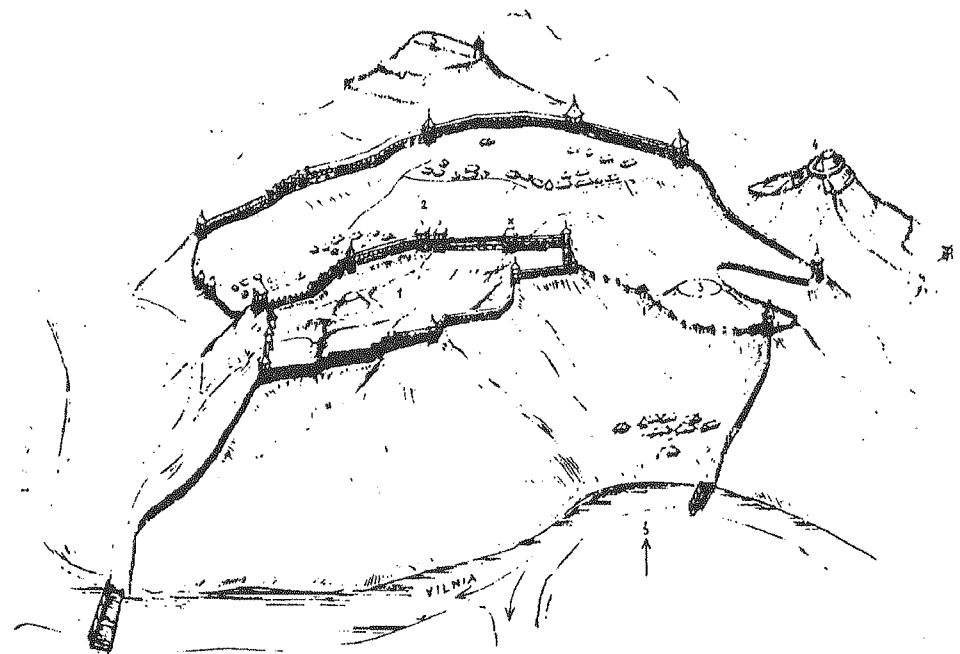
186 pav. Medinės pilies dalių rekonstrukcija: 1 - plūktas molis, 2 - mediniai rentiniai, 3 - natūralus gruntas.

187 pav. Medinės pilaitės vaizdas pagal P. Tarasenką

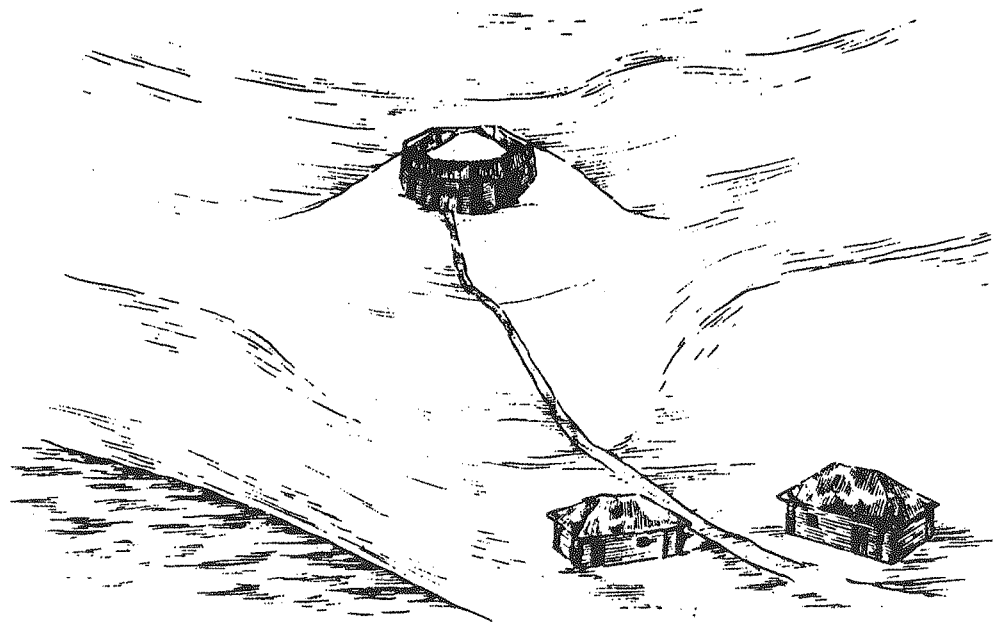

188 pav. Dapšių piliakalnio pilies rekonstrukcija

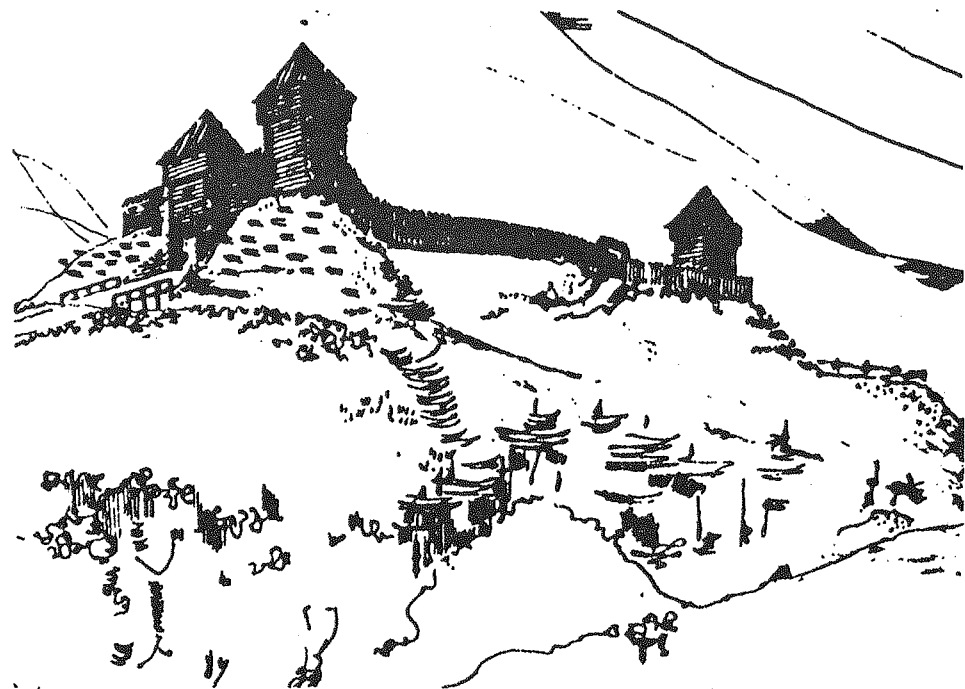

189 pav. Vilniaus Kreivosios pilies rekonstrukcija: 1 - Kreivoji pilis (x - 1991 m. tyrinėta vieta), 2 - Kreivosios pilies priešpiliai ir papiliai, 3 - Bekešo kalnas, 4 - Gedimino kapas, 5 - spėjamas sargakalnis.

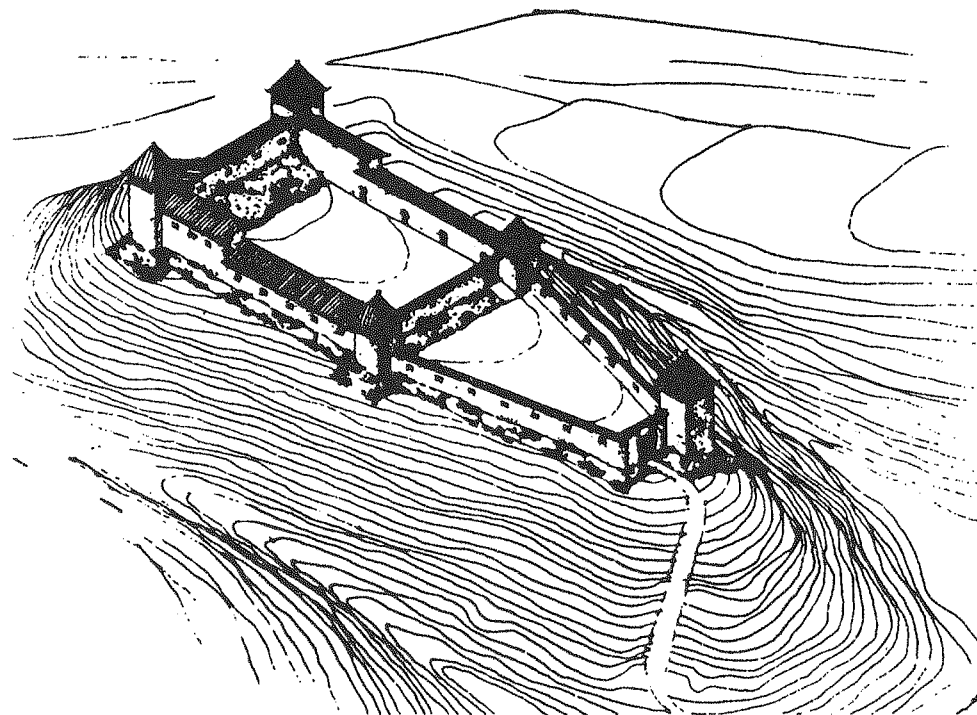

190 pav. Guogų (Piliuonos) piliakalnio įtvirtinimų rekonstrukcija

191 pav. Punios piliakalnio įtvirtinimų rekonstrukcija

192 pav. Kernavės Mindaugo Sosto piliakalnio-priešpilio rekonstrukcija

nebūdingų vidinių pertvarų, tačiau vis viena šio pilies vaizdas prieš mūsų akis iškyla realiausiai.

Medinės pilies bendro vaizdo atkūrimas turėtų tarsi vainikuoti visus šių pilių tyrinėjimo darbus, tačiau gerai matyti, kad šį tikslą pasiekti bus labai sunku. Tam reikalingi kruopštūs, pilni bent vieno pilia-

kalnio su gerai išlikusiu kultūriniu sluoksniu tyrinėjimai. Jų pagrindu jau galima natūrinė tokios pilaitės rekonstrukcija, kaip bandoma daryti užsienyje (Малинов Я., Малинова Р. 1988. С. 90-92, 100-101). Gal kada nors ateis toks laikas, kai Lietuvoje turistų pramogai bus pastatyta medinė pilaitė, kurioje vaikščios senoviniai drabužiais apsirengę ginkluoti vyrai, o gyvenimas pilies kieme virs "kaip senovėje".